

PIRENSKÁ EXULANTSKÁ OBEC BĚHEM TŘICETILETÉ VÁLKY OČIMA KRONIKY VÁCLAVA NOSIDLA Z GEBLIC

Martina Lisá, Leipzig

Martina Lisa (Leipzig):

The Exile Community in Pirna in the Thirty Years' War in the Perspective of the Chronicle of Václav Nosidlo from Geblice

Václav Nosidlo z Geblic (1592–1649) was a well-of burgher from the city of Litoměřice in northern Bohemia, an intellectual, and last but not least an exile. After the defeat of protestant forces in the battle of Bílá hora (1620) and the subsequent persecution of non-Catholics, he became one of the large number of emigrants who sought asylum in near-by Saxony. Between 1626 and 1639, while living in the city of Pirna, which was one of the most important centres for Bohemian exiles during the Thirty Years' War, Nosidlo wrote a little known chronicle. Nowadays there are three examples of Nosidlo's work: the oldest manuscript written in the Historical Calendar from Daniel Adam from Velešlavín from 1590, which could be in all probability attributed to Nosidlo himself and two other copies from the 18th century.

This article presents this source as well as the author and discusses some aspects of the daily life of the Bohemian émigrés in Pirna based on the chronicle, which provides interesting insight into the exile mentality. The chronicle is a valuable source of information on many details and problems faced by religious émigrés: the daily life of the exile community; military and political events as well as their particular sensibility for prodigies and portents - a whole range of divine signs, including prophetic visions. The belief in such portents could be seen as a typical of an urgent attitude shared by learned and popular cultures throughout Europe in those times. From his point of view Nosidlo refers in his chronicle about the problems of the cohabitation of two big communities, the hosting orthodox lutherian one and the religiously heterogeneous exiles: lack of religious tolerance in the Lutheran environment; economic and social problems due to the enormous wave of émigrés; as well as frictions between the two „nations“, which activated and intensified the classical patterns of thought by the perception of strangers and its utilization as an object of different projections.

Nevertheless, in spite of all the problems, a kind of model society for the Exiles was developed, which through the unique allowance of the church services in Czech played a role in the establishment of the legitimisation of minorities as the Czech exiles were.

Český pobělohorský exil v Sasku

Václav Nosidlo z Geblic (1592–1649), litoměřický měšťan, intelektuál a v neposlední řadě nekatolík, opustil v roce 1626 z konfesionálních důvodů České království a strávil zbývající léta svého života jako exulant. Prvních 13 let emigrace pobýval Nosidlo v saské Pirně, z níž se ve dvacátých a třicátých letech 17. století vyvinulo jedno z nejvýznamnějších českých exilových center vůbec. Ze svého pirenského pobytu po sobě Nosidlo zanechal velmi zajímavý a dosud málo recipovaný pramen: rukopisnou kroniku, popisující události let 1626 až 1639. Tato studie chce jednak představit zmíněný pramen a jeho autora, jednak na bázi Nosidlovy kroniky blíže nastínit některé aspekty života české exulantské komunity v Pirně. V kontextu široké exulantské tematiky se tak soustřeďuje na časové období vymezené existencí této komunity, tj. do roku 1639.

Vystěhovalecká lavina, která se spustila po porážce českého stavovského povstání a v souvislosti s nekompromisním rekatolizačním tlakem na konfesionálně velmi pestré obyvatelstvo Českých zemí, představuje komplexní fenomén raněnovověkých dějin. Pro vystěhovance se již v době raněnovověku ujalo označení exulanti.² Stejně tak je výtvozem již 17. století i obraz homogenní skupiny pravověrných protestantů, pro něž stála víra nad všemi věcmi světskými a kvůli níž opustili svůj majetek a domov a vydali se na pospas osudu do neznámé ciziny. Pojem exulant lze chápat jako promyšlený koncept sebe prezentace, jenž se v průběhu 17. století vyvinul v multifunkční instrument pro exulanty samotné, užívali ho např. v duplikách kurfiřtu s žádostí o pas, možnost sbírat almužnu apod.³

Nekatoličtí vystěhovanci velmi přísně dbali na rozlišování mezi pojmy *exulant* a *emigrant*. Zatímco *emigrant*

¹ Tato studie vznikla v rámci projektu Zjevení, proroctví a eschatologická očekávání v českém evangelickém myšlení 17. století (ČR IAA800090802), pod vedením PhDr. Vladimíra Urbánka Ph.D., podpořeného Grantovou agenturou Akademie věd České republiky.

Za kritické připomínky a technickou výpomoc děkuji Anně Veselé, Pavlu Heřmánkovi a Uwe Grelakovi.

² K pojmu exulant srov: SCHUNKA, Glaubensflucht, s. 552; Týž, Gäste, s. 149–153; Týž, Böhmische Exulanten, s. 411; MIKULEC, Rekatolizace, s. 154–156. Používání již etablovaného pojmu exulanti pro vystěhovance po Bílé hoře však není zcela neproblematické. Jednak z důvodu příliš obecné a částečně i propagandisticky zvolené definice (sebeoznačování vystěhovalců samotných) a jednak proto, že v sobě zahrnuje velmi různorodé skupiny lidí v různých historických obdobích, jejichž motivy byly tudíž také velmi pestré a nelze je hromadně označit za čistě konfesionální.

³ Srov. k tomu: SCHUNKA, Pragmatisierung; Týž, Autoritätserwartung; srov. též: Týž, Gäste.

– z latinského *emigrare* – označuje někoho, kdo se svobodně rozhodne odejít z vlasti, označuje *exulant* – z latinského *exulare* –, člověka, jenž žije v nechtěném vyhnanství z důvodu pronásledování. Katolická strana naopak používala negativně konotovaný výraz emigrant. Toto na první pohled velmi jemné rozlišování pojmů v sobě neskrývá pouze rozdílné konfesní pohledy na věc, ale především se v něm manifestuje rozdílná právní situace. Člověk, který vystupuje jako exulant, čili člověk konfesně pronásledovaný, si tím zároveň nárokuje právo na ochranu a zvláštní statut v zemi, kde hledá útočiště. Navíc se v rozdílu obou pojmů skrývá i rozdílný pohled na migraci z hlediska temporality: zatímco exulant hledá dočasné útočiště, hodlá se emigrant ve své cílové zemi trvale usadit.

Zpracovávání exulantské tematiky se již od začátku jeví jako velmi vhodné téma pro různé instrumentalizace, které pak mnohdy více odrážejí spíše konkrétní historicko-politickou či sociální situaci, v níž se nacházeli její autoři, než tu v 17. století. Ovšem již během tohoto století vznikají propagační spisy, včetně velké letákové produkce, které propagují *Martyrologium Bohemicum*.⁴ Z okruhu Komenského pocházející bratrský propagandistický spis ze třicátých let 17. století *Historia persecutionum Ecclesiae Bohemiae*⁵ ovlivnil historika Christiana Georga Peschecka, jehož práce *Geschichte der böhmischen Exulanten* dlouho platila za standardní dílo k tomuto tématu.⁶ Od té doby dominoval historiografii – protestantské či české, nacionalisticky laděné – klasický mučednický exulantský obraz až do začátku dvacátého století. V české historiografii se navíc exulantské téma stalo součástí dodnes vlivného bělohorského mýtu.⁷ Mimo to jde i o silně emocionální téma: pro české historiky se stali exulanti vhodným národním topoi, a to v různých dobách a konstelacích,⁸ a u německých historiků jako Christian Adolph Pescheck nebo Richard Schmertusch von Rieseenthal sehrály v neposlední řadě svou roli i jejich vlastní biografie.⁹ Po druhé světové válce se ovšem exulantská tematika – s jedinou výjimkou komeniologických studií – dostává více méně na okraj zájmu historiků. Nové oživení

zažívá exulantské téma teprve v posledních letech. Lze jmenovat např. ústeckou konferenci *Víra nebo vlast?* z roku 1998, ze zahraničních pak především výzkumný projekt mnichovské univerzity *Pluralisierung und Autorität in der Frühen Neuzeit*.¹⁰ Z českých badatelů, kteří se v poslední době podílejí na nové profilaci exulantské tematiky, lze vyzdvihnout především práce Lenky Bobkové, Vladimíra Urbánka, či též Edity Štěřikové, jež je – sama žijící od šedesátých let v exilu – lehce poplatná tradiční exulantské linii a soustřeďuje se spíše na populárně-naučnou tvorbu. Ze zahraničních, v tomto případě německých autorů, je nejnovější bádání k českým exulantům reprezentováno Alexandrem Schunkou, Wulfem Wäntigem a Frankem Metaschem. V širším kontextu migrací či exulantské tematiky se v poslední době objevila i řada inspirativních sborníků a studií.¹¹

Ačkoliv politicky, nábožensky či jinak motivované migrace a násilné vystěhovalectví větších skupin obyvatel patří ke konstantám lidských dějin, je přesto možné konfesně motivovanou migraci považovat za typicky raněnovověký fenomén,¹² jenž samozřejmě nepostihoval pouze nekatolické obyvatelstvo. V případě Českých zemí lze jen upozornit například na osud katolických exulantů během husitství¹³ či na podobný osud katolíků za stavovského povstání a krátce také při saském vpádu do Čech v roce 1631. Odchod nekatolického obyvatelstva z Českých zemí v důsledku pobělohorského vývoje je tak jen jednou z mnoha raněnovověkých konfesních migrací,¹⁴ i když ji lze považovat za jednu z nejmasovějších. Vzhledem k tomu, že 17. století i přes silící dobové byrokratizující tendence zůstává tzv. předstatistickým obdobím, není však možné přesně určit její skutečný rozsah. Onen fantasticky znějící počet 36 000 rodin, tedy cca 150 000 lidí, z nichž se většina, čítající zhruba 80 000 osob, měla usadit v Sasku, je výsledkem staršího bádání z 19. století.¹⁵ Současní badatelé k těmto očividně silně nadneseným údajům zaujímají rozhodně kritický postoj. Alexander Schunka mluví v této souvislosti o specifické protestantské mytologizaci.¹⁶ Přesto se tyto údaje dodnes objevují v pracích jak k českým, tak k saským dějinám či

⁴ V tomto kontextu srov. též: KERSKEN, *Geschichtsschreibung*, zvl. s. 41–43.

⁵ Celý spis je kolektivním dílem několika autorů, z nichž jsou jmenovitě identifikováni pouze Adam Hartmann, býv. kazatel v Betlémské kapli, a Komenský, který figuruje jako hlavní redaktor. Dílo bylo dokončeno v roce 1632, ale prvního vydání se dočkalo až v roce 1647 v Leidenu. Srov.: KUMPERA, *Historie protivenství*, s. 57–63; edice: Jan Ámos KOMENSKÝ, *Opera omnia* 9,1 – *Historia profana*, Praha 1989.

⁶ PESCHECK, *Exulanten*. O stále velkém významu tohoto autora pro exulantskou tematiku svědčí i nedávny překlad Pescheckova díla do češtiny (pro varnsdorfské muzeum, Věra Kavanová 2001). Srov. též: WÄNTIG, *Weg ins Exil*, s. 191–217, zde: 194.

⁷ Základní a zásadní příspěvek k tomuto tématu: PETRÁŇ, *Mýtus*, s. 141–162.

⁸ Např.: Tomáš Bílek, Josef Volf, Antonín Rezek či Eduard Winter. Nepřekvapí proto, že v exulantech našli své téma historici, sami v exilu žijící – např. Otokar Odložilík, či současná historička Edita Štěřiková.

⁹ Oba dva zdůrazňovali svůj exulantský původ.

¹⁰ Srov.: SCHUNKA, *Fremde*, s. 67–74; k projektu: www.sfbfrueheneuzeit.unimuenchen.de/projekte/c/c9.html, v jehož rámci byla provedena i digitalizace tzv. Bergmanovy exulantské sbírky (link tamtéž).

¹¹ Např.: BAHLCKE, *Glaubensflüchtlinge*; BAHLCKE/BENDEL, *Migration und kirchliche Praxis*; BAHLCKE/LAMBRECHT/MANER, *Konfessionelle Pluralität*; BAHLCKE, *Die Oberlausitz in Mitteleuropa*; ŘEZNÍK, *Grenzraum und Transfer*; DANNENBERG/HERRMANN/BLOCK, *Böhmen-Oberlausitz-Tschechien*; BRENDLE/SCHINDLING, *Religionskriege*.

¹² SCHUNKA, *Glaubensflucht*, s. 547–564, zvl.: s. 550–559; SCHILLING, *Konfessionsmigration*, s. 68. K typologii konfesních a náboženských migrací srov. též: ASCHE, *Religionskriege*.

¹³ K tomu: KADLEC, *Katoličtí exulanti*; nejnověji pak: RÜTHER, *Böhmische Altgläubige*.

¹⁴ Vedle již zmíněných katolických odpůrců husitského hnutí v 15. století, které je možno považovat za jakési předchůdce tohoto raněnovověkého fenoménu, je na místě alespoň ve zmlínce uvést další typické příklady: vystěhovalectvím ze Švýcarska a Tyrolska začátkem 16. století počínaje, přes velkou nizozemskou kalvínskou migrační vlnu až po známé salzburské protestanty. K tomu přehled: SCHUNKA, *Glaubensflucht*, s. 551–559, v kontextu migrace jako obecného fenoménu.

¹⁵ PESCHECK, *Exulanten*, s. 7–10; LOESCHE, *Exulanten*, s. 107–110.

¹⁶ SCHUNKA, *Exulanten*, s. 21; Týž, *Glaubensflucht*, s. 555.

migracím v širším kontextu.¹⁷ Znalost či neznalost konkrétních čísel však nic nemění na tom, že se jednalo o migraci enormního rozsahu, jež se ve své časové dimenzi neomezila pouze na období třicetileté války, ale sahala i daleko za ni. Podle Alexandra Schunky ztratily České země po roce 1620 cca jeden milion obyvatel, k čemuž různou měrou přispěly válečné ztráty, morové epidemie a právě emigrace.¹⁸ I bez znalosti konkrétních čísel je zřejmé, že se většina těchto exulantů odebrala právě do sousedního Saska. Karlheinz Blaschke hovoří o několika desítkách tisíc a odhaduje, že šlo zhruba o 5 % celkového počtu obyvatelstva Saska.¹⁹

První exulanti opustili České království bezprostředně po bitvě na Bílé hoře v roce 1620. Ze země odcházeli především přední političtí aktéři a hlavní exponenti stavovského povstání. Tato zpočátku převážně politická migrace se však v průběhu dalších událostí, s rostoucím rekatolizačním tlakem,²⁰ čím dál silněji měnila v konfesně podmíněnou.²¹ Po kárných procesech, namířených proti účastníkům odboje, které začaly majetkovými konfiskacemi a skončily staroměstskou exekucí, dolehl rekatolizační tlak postupně na všechny nekatolíky, a to bez ohledu na to, zda se povstání přímo zúčastnili či nikoliv. Před volbu mezi konverzí a emigrací tak byli postaveni všichni svobodní nekatolíci Českého království, tj. duchovní, příslušníci vyššího a nižšího šlechtického stavu a svobodní měšťané. Různé emigrační vlny odpovídají postupnému vývoji rekatolizačních opatření. V závislosti na vydávání císařských dekretů lze vymezit zhruba tři migrační vlny: 1. mezi léty 1621–1623, kdy odcházejí především duchovní a učitelé; 2. po roce 1624, kdy Čechy opouští měšťané královských měst, a 3. mezi léty 1627–1629, kdy se vystěhovalctví stává skutečně masovým. Poté, co byli nejprve ze země vykázáni nekatolící kněží a učitelé,²² následovali po dalších opatřeních, jakými bylo zákázání kalichu, zrušení Husova svátku, předání pražské univerzity jezuitům či zrušení Rudolfova Majestátu, svobodní měšťané.

V roce 1624 byla vydána celá řada dekretů, jež systematicky uvedla do chodu rekatolizační proces v královských městech. Katolické náboženství se stalo jedinou povolenou konfesí, nekatolíkům bylo odepřeno vykonávání řemesel, městské právo i právo vlastnit statky. Dále jim byla uložena povinnost posílat své děti do katolických škol a účastnit se nedělních bohoslužeb, stejně jako dodržovat katolické svátky. Později následoval i zákaz nekatolických sňatků.

Nicméně skutečná účinnost těchto dekretů nebyla zdaleka tak silná, jak by se mohlo na první pohled zdát. V raném novověku se sice setkáváme s obrovským rozvojem byrokratické a s modernizací státního aparátu, s patrnými snahami o podrobnou evidenci obyvatel, avšak možnosti reálného prosazení zákonů a nařízení byly v praxi poměrně omezené. Přispívala k tomu i neklidná válečná doba. Z těchto důvodů začaly v roce 1624 pracovat tzv. rekatolizační komise, které byly skutečným rekatolizačním nástrojem. Celkem šest komisí pro různé regiony tak mělo primárně za úkol zmapovat skutečnou situaci na farnostech²³ a s konečnou platností ukončit působení predikantů, kteří se i přes vyhošťovací dekret a přísný zákaz dále – více či méně tajně – vyskytovali na různých místech země.²⁴ Ke skutečnému naplnění rekatolizace však byla použita i celá řada dalších metod. Kromě přesvědčování skrze výuku, divadlo, různé festivity, procesí či misionářskou činnost byly především v počáteční fázi,²⁵ tj. po roce 1620, používány i velmi drastické a represivní metody. Jak však zdůrazňuje Jiří Mikulec,²⁶ bylo to podle všeho jediné možné řešení, jak většinu obyvatelstva ke konverzi přinutit. K takovýmto metodám náležely nechvalně známé dragonády, při nichž byla na víru obracena najednou celá města. Ta při tom byla na určitou dobu prakticky hermeticky uzavřena vojskem, které – poněkud zkráceně řečeno – tyranizovalo místní obyvatelstvo tak dlouho, až s konverzí souhlasilo.

Vrchol této fáze rekatolizace pak představuje rok 1627, kdy bylo vydáno Obnovené zřízení zemské a kdy dopadla

¹⁷ BADE/OLTMER, Deutschland und Migration, s. 263–306, zde: s. 265; GROß, Geschichte Sachsens, s. 102; KÖTZSCHKE/KRETZSCHMAR, Sächsische Geschichte, s. 244–245; NAUMANN, Sächsische Geschichte, s. 128–129; ASCHE, Religionskriege, s. 440, pozn. 15; HOENSCH, Böhmen, s. 227; PRINZ, Böhmen und Mähren, s. 220; srov. též: WÄNTIG, Grenzerfahrungen, s. 14–16, zvl. s. 15.

¹⁸ SCHUNKA, Exulanten, s. 410–413, zde s. 410.

¹⁹ BLASCHKE, Bevölkerungsgeschichte, s. 113–116, zde: s. 115.

²⁰ K rekatolizačnímu procesu srov. např. (výběrově): BÍLEK, Reformace katolická; ČÁNOVÁ, Arcidiecéze, s. 486–557; EBERHARD, Entwicklungsphasen, zde: s. 243–248; HANZAL, Rekatolizace, zvl. s. 52–70; TÝŽ, Rekatolizace ve městech; MIKULEC, Pobělohorská rekatolizace; TÝŽ, Rekatolizace; TÝŽ, Emigration; PÁNEK, Nástup rekatolizace, s. 3–15; FRANCEK, Rekatolizace; FEJTOVÁ, Rekatolizace; PALMITESSA, The Reformation.

²¹ Tato obecná charakteristika samozřejmě nemůže brát v potaz jednotlivé individuální motivace a důvody k odchodu do exilu. Je proto třeba mít na paměti, že se pod ochranným pláštěm konfesního pronásledování skrývají i mnohé jiné důvody. Přesto je ale možno především v té fázi, jež probíhala během třicetileté války, počítat odmítnutí konverze a strach z represálií za hlavní důvody odchodu do exilu. Socio-ekonomická motivace získává na významu především po skončení války, kdy se do hry dostává i poddanské obyvatelstvo. Srov.: BOBKOVÁ, Gemeinde, s. 39; k problému poválečné migrace převážně poddanského obyvatelstva: WÄNTIG, Exulanten, s. 107–116; TÝŽ, Grenzraum, s. 69–81 a TÝŽ, Zwischen Böhmen und Sachsen, s. 17–27, který se tomuto tématu věnuje ve své dizertaci Grenzerfahrungen.

²² Dekretem knížete Karla z Lichtenštejna, císařem zplnomocněného komisaře a od r. 1623 místodržícího, z 13. prosince 1621. Tento dekret ještě nepostihl německé luterány, neboť Ferdinand prozatím bral ohled na svého saského spojence, jehož kurfiřtský hlas navíc potřeboval při následujícím říšském sněmu (konal se 24. listopadu následujícího roku 1622), kde hodlal prosadit přechod falcké kurfiřtské hodnosti na Maximiliána Bavorského. Němečtí luteráni tak mohli v zemi zůstat o rok déle než jejich čeští souvěrci, leč ani jim se rekatolizační opatření nevyhnula.

²³ Komise odhalily takřka fatální stav farností: většina z nich byla neobsazená. Na jednu obsazenou farnost připadly v průměru dvě neobsazené, což stavělo katolickou církev před obrovský úkol. MIKULEC, Rekatolizace, s. 52.

²⁴ Nejen predikanti, ale i jiní nekatolíci mohli ještě relativně dlouho nacházet útočiště a ochranu na některých panstvích – a to nejen nekatolíkům. Často přitom sehrála rozhodující roli obava z odchodu velkého množství osob a tím hrozícího ekonomického dopadu. Známými vrchnostmi jsou v tomto případě např. pozdější exulant Vilém Vchynský (Kinsky) z Vchynice v severních Čechách nebo pozdější konvertita Jan Rudolf Trčka z Lipy ve východních Čechách, ale také Albrecht z Valdštejna, jehož terra felix poskytovala až do jeho násilné smrti v Chebu r. 1634 útočiště nekatolíkům.

²⁵ K jednotlivým fázím rekatolizace srov.: HANZAL, Rekatolizace; EBERHARD, Entwicklungsphasen.

²⁶ MIKULEC, Rekatolizace, s. 53.

rekatolizační opatření i na hlavu šlechtického stavu. I příslušníci privilegovaného stavu se museli rozhodnout mezi emigrací a konverzí. Při této příležitosti byly znovu ustaveny rekatolizační komise.²⁷ Tento patent přinesl zásadní strukturální reorganizaci společnosti a vystěhování celé řady starých českých šlechtických rodin. Spolu se šlechtou odcházeli do exilu nejen ti, kteří až doposud přežívali ve své staré víře ochráněni na jejich panstvích, nýbrž mnohdy i služebnictvo a poddaní. Období mezi léty 1624 a 1627 lze tudíž prohlásit za vrcholné období emigrace.

Hlavní rekatolizační cíle tak byly alespoň v teoretické rovině splněny. Ovšem v praxi neprobíhal rekatolizační proces rozhodně tak přímočaře: patenty a dekrety byly opakovaně vydávány a lhůty mnohokrát prodlužovány, což potvrzuje slabou praktickou účinnost legislativy v době třicetileté války. Tuto situaci exulanti vědomě využívali ať už k legálním či ilegálním pobytům ve staré vlasti. Legální variantu představovalo protahování odchodu do exilu, čehož kromě obecného prodlužování lhůt mohli jednotlivci dosáhnout prosbou k císaři či jiným státním orgánům. Nejčastěji udávanými důvody k takové žádosti byly zdravotní problémy či vyřízení majetkových záležitostí (závěť, prodej nemovitého majetku, vymáhání dluhů apod.). Mnozí argumentovali i tím, že potřebují delší dobu na to, aby se “vyučili” katolickému náboženství. Podmínkou pro udělení povolení k pobytům navrátilců, které byly zpravidla omezeny maximálně na několik týdnů, bylo zdržení se veřejného propagování a praktikování své konfese. Císař i dvůr si byli malé věrohodnosti udávaných důvodů dobře vědomi, viděli však i v takovýchto krátkých pobytech možnost a naději, že se exulanti přece jen rozhodnou pro konverzi a návrat. Ve skutečnosti byla však účinnost minimální, jen výjimečně se navrátilci nechali přesvědčit ke konverzi.²⁸ Většina exulantů chápala svůj exil jako přechodný stav a doufala až do konce války v možný návrat do vlasti. Proto se také zpravidla zdržovali v blízkosti hranic. Vestfálským mírem naděje na zvrát situace uhasly, neskončil jím však ani rekatolizační proces, ani vystěhovalectví z Českých zemí.²⁹

Při výběru místa exilu byla rozhodujícím kritériem konfese. Do Sasko mířili zpravidla luteráni a novoutravisté, zatímco Čeští bratři odcházeli spíše do Polska, Braniborska, Uher či Sedmihradska. Nicméně vzhledem ke komplexnosti

konfesní situace v Čechách je i toto dělení spíše orientační. Pouze ojediněle odcházeli exulanti v této době i do vzdálenějších oblastí jako je Nizozemí, Dánsko, Švédsko či ostrovní Anglie.

Exulanti v Sasku během třicetileté války

Čechy a Sasko pojilo po staletí více než pouze geograficky dané sousedství. Dynastické vztahy a úzké kontakty mezi vládnoucími dynastiemi obou zemí byly udržovány od raného středověku, což mimo jiné přispělo ke vzájemnému ovlivňování na poli kulturním či hospodářském.³⁰ Již dlouho před třicetiletou válkou je tedy možno hovořit o rozvinutém migračním regionu mezi oběma zeměmi, který nezahrnoval pouze příslušníky šlechtických rodin, nýbrž i městské obyvatelstvo – řemeslníky, obchodníky – a například i predikanty. Svým enormním rozsahem byla však emigrace z Českých zemí ve sledovaném období zcela novým jevem.

Saská politika během třicetileté války byla v odborné literatuře již mnohokrát diskutována.³¹ Saský kurfiřt Johann Georg (Jan Jiří) I.³² byl častokrát kvůli střídání svých postojů označován za nerozhodného, váhavého, nestálého a nespolehlivého politika, jenž byl v podstatě nástrojem v rukách svých radů a rádců, a jemuž nesporně chyběly nejen kvality jeho předchůdců, ale i všeobecné kvality vládce. Nicméně tyto a podobné soudy byly či jsou často ovlivněny až příliš konfesním pohledem na věc. Saská politika, ač ji rozhodně nelze připisovat kurfiřtu samotnému, byla slovy Johannese Burkhardta výrazem nejen zájmů drážďanského dvora, nýbrž nadto i celé říše.³³ „*Ich fürchte Gott, liebe Gerechtigkeit und ehre meinen Kaiser*“³⁴ mělo údajně znít motto Jana Jiřího, k jehož hlavním zájmům patřily podle lehké ironických slov Petra Englunda: „*blahobyť Saska, jednota říše a lov – ne nutně v tomto pořadí*“.³⁵ Mnohý historik se tak při posuzování politiky saského dvora nechal příliš unést oněmi nechvalně známými osobními rysy kurfiřta: zdůrazňováním jeho prostoduchosti a záliby v nekončících hodokvasech či jeho pivní vášně, pro niž byl Jan Jiří již svými současníky titulován jako „*Bierjörg*“, který večer co večer „*wieder ans sauffen gehet*“.³⁶ Saská politika se ovšem za jednoznačně nerozhodnou, váhavou či neúspěšnou označit nedá. Neobstojí ani výtka náboženské nevěry³⁷ ani přílišné procísařské

²⁷ Tyto se skládaly z duchovních představitelů a zemských úředníků. V jejich čele stáli čtyři hlavní komisaři: nejvyšší komoří Jaroslav Bořita z Martinic, nejvyšší sudí a prezident apelačního soudu Friedrich z Tamberka, nejvyšší písař Kryštof Vratislav z Mitrovic a kardinál Arnošt Vojtěch Harrach. Těm byli podřízeni další subdelegáti, kteří byli zodpovědní vždy za určité kraje. Nekatolické šlechtice tak očekával rozhovor s příslušnou krajskou komisí či v případě významných rodin přímo s hlavní komisí v Praze.

²⁸ I s přihlédnutím k tomu, že jsou Bilkovy údaje (BÍLEK, Reformace katolická) o pouhých 16 případech mezi léty 1629 až 1662 pravděpodobně podhodnoceny, je možno považovat celkový počet takovýchto konverzí za minimální. Srov.: MIKULEC, Emigration, s. 176.

²⁹ Další silná migrační vlna nasledovala po skončení války a pak především kolem roku 1651. Tyto i následující migrace, které dále pokračovaly až do 18. století, však již zdaleka nedosáhly takových rozměrů jako migrace válečná. Nehledě na to, že po skončení války se vystěhování stávalo čím dál složitějším.

³⁰ Srov. např.: BOBKOVÁ, Dynastische Verbindungen, s. 3–9; ŘEZNIK, Grenzraum und Transfer – s výběrovou bibliografií.

³¹ Jan Jiří (1585–1656, kurfiřtem od r. 1611), výběrově k jeho osobě: ADB 14, s. 376–381; NDB 10, s. 525–526; RUHLAND, Kursachsen, s. 325–334; BLASCHKE, Sachsen, s. 329–333; BURKHARDT, Der Dreißigjährige Krieg, s. 3–12; Groß, Johann Georg, s. 13–20; FINDEISEN, Lebensbilder, s. 70–76; BOBKOVÁ, Exulanti, s. XIV–XXII; BURKHARDT, Sächsische Politik, s. 221–230; BOBKOVÁ, Gemeinde, s. 37–56, zvl. s. 41–44;

³² Sasko během války několikrát změnilo svou pozici: mezi léty 1620–1629 stálo po boku císaře, v období mezi léty 1631–1634 naopak spolu se Švédy proti císaři a konečně v letech 1635–1644 opět na císařské straně, kterou však po mimořádném míru z Kötzensbrodu, jež uzavřelo se Švédy, opět opustilo.

³³ BURKHARDT, Der Dreißigjährige Krieg, s. 3.

³⁴ BLASCHKE, Sachsen, s. 329.

³⁵ ENGLUND, Verwüstung, s. 111, překlad M.L.

³⁶ Takto to tvrdí Axel Gotthard in: KROLL, Herrscher, s. 147

³⁷ Jak např. bývá dokazováno na zabírání exulantského majetku v Sasku mezi léty 1620 a 1622 či na vydání Jáchyma Ondřeje Šlika (bývalého kurfiřtského vychovatele) a ostatních politických aktérů císaři.

linie, nýbrž ji lze označit za zcela souznějící s duchem říšské konstituce, plně odpovídající vztahu mezi hlavou říše a říšskými stavy.³⁸ České stavovské povstání bylo v Drážďanech hodnoceno jako jednoznačně politická – nikoliv konfesní, nýbrž jen konfesně legitimizovaná – záležitost, v níž se navíc angažovalo pro striktně luterské Sasko příliš mnoho kalvinistů. Podle toho také vypadala saská reakce, když kurfiřt jakožto spojenec císaře dal přednost jistému získání Lužice³⁹ před velmi riskantním pražským dobrodružstvím a odmítl v roce 1619 nabídku českých stavů na královskou korunu. Přitom se nedá říci, že by tím Sasku zahradil cestu k tomu, aby se stalo velmocí.⁴⁰ Jestli se dá mluvit o nevyužitých možnostech, pak v souvislosti s událostmi v průběhu dvacátých let, kdy se po zkrachování Unie pod vedením kalvínského vůdce nabízela možnost říšský protestantismus nově zformovat, a to pod luterským, saským vedením.⁴¹

Věrnost císaři naopak Janu Jiřímu nijak nebránila v tom, aby přijímal české nekatolické exulanty, ač toto jednání samozřejmě nelze hodnotit jako akt neoblomného souvěrecství. Jeho snaha o kontrolu do Saska “proudících” exulantů, a to jak z konfesního tak z byrokratického hlediska, není nijak nepochopitelná. Nelze zapomínat na to, že vzhledem k jasné politické interpretaci českých událostí byli – především zpočátku – exulanti vnímáni primárně jako političtí, nikoliv jako konfesní uprchlíci, a tudíž spíše, jako jednání schopní a odhodlaní jedinci nežli souvěrci.⁴² Skutečně se tak během války vytvořila i skupinka politických aktérů, jež se snažila zasazovat pro blaho “české věci”, a tím se nutně dostala, vzhledem ke střídajícím se koalicím mezi Saskem, císařem a Švédy, do podezření z konspirativního jednání.⁴³ Z toho vyplývá i způsob, jakým byli exulanti v Sasku přijímáni. Protože s výjimkou duchovních neexistovala žádná obecně platná pravidla či opatření pro přijímání exulantů, rozhodovalo se zpravidla o jednotlivých žádostech individuálně. Vyplývá to i z následujícího příkladu z Annaberku, kdy kurfiřt v roce 1622 na otázku místních radních, jak se mají k přicházejícím exulantům zachovat, odpověděl: „*So viel nun die Geistlichen [...] betrifft, Seiend wir zufrieden, dass mann dieselben uff eine Zeitlang mit den Ihrigen einnehme, was aber ander Personen [...], soll sich der Rath erstlich und vor der einnehmung eines jedweden condition, vorhaltens, lebens und wandels und worumb er aus Böhmen weicht, wohl erkundigen, [...] berichten und doruff, der einnehmung halben Unsers bescheids erwartten [...]*“.⁴⁴

Vzhledem ke stále rostoucímu počtu exulantů se ovšem tento individuální přístup stal v praxi nemožným, a v podstatě se v udělování povolení prosadil všeobecný konsens.

Nicméně teprve roku 1627, v souvislosti s vydáním císařského rekatolizačního dekretu, jenž se týkal šlechtického stavu, se dá v případě drážďanského dvora mluvit o změně paradigmatu ve způsobu nahlížení na exulanty. Nyní stály konfesní motivy jasně v popředí. V tomto roce se také jak zemská vláda, tak i nejvyšší konzistorium k příslušnému dotazu kurfiřta vyjádřily v tom smyslu, že pokud se přichozí exulanti budou držet luterské konfese, neplatí pro ně, co se přijímání týče, žádná omezení.⁴⁵

Sasko, jakožto striktně luterská země, bylo známo svou restriktivní církevní politikou, namířenou především proti kalvinismu.⁴⁶ Z tohoto důvodu se saské úřady obávaly, že by se spolu s exulanty mohl v Sasku rozšířit i zde tolik obávaný a nenáviděný reformační proud. Hlavní úloha v církevních otázkách připadla dlouholetému nejvyššímu dvorskému kazateli a kurfiřtskému rádcí, Matthiasovi Hoë von Hoënegg.⁴⁷ Názorným příkladem jeho razantní protikalvínské politiky je jím iniciované nové vydání traktátu Polykarpa Leysera, *Ob, wie und warum man lieber mit den Papisten Gemeinschaft halten solle, denn mit den Calvinisten*, stejně jako jeho vlastní dílo: *Augenscheinliche Probe, wie die Calvinisten in 99 Punkten mit den Arianern und Türken übereinstimmen* (Leipzig 1621). Proto také byla konfese nově přichozích velmi přísně sledována a nezřídka docházelo z tohoto důvodu ke konfliktům a nářkům z kalvinismu či kryptokalvinismu. Exulanti kromě již zmíněného povolení k pobytu v Sasku potřebovali podobné povolení i v případě, že chtěli překročit hranici opačným směrem. Mnozí se snažili vymoci si u kurfiřta pas na cestu do Čech, a to především k vyřízení různých majetkových záležitostí. Tyto pasy umožňovaly totiž exulantům nejen legitimní návrat, nýbrž zaručovaly jejich držitelům i ochranu před možným pronásledováním či rekatolizačním nátlakem. Vystavení takového dokumentu nebylo rozhodně žádnou samozřejmostí, což vedlo mnohé exulanty k ilegálnímu návratu do Čech. Někteří přijížděli, aby si zde buď jen sklidili obilí či odvezli nějaký ten kus potřebného nábytku, mnohdy však docházelo i k agresím proti novým majitelům zkonfiskovaných či opuštěných statků. Vyskytly se případy zoufalých, pomstou a zlobou hnaných činů, kdy byly zabrané domy zapalovány.⁴⁸ Tyto přestupky, především ilegální překračování hranic, zkomplikovaly vztah mezi drážďanským dvorem a císařem, a byl to i další faktor, který přispíval ke zvýšenému pozorování exulantů.⁴⁹ Díky zmíněným snahám saských úřadů tak máme v dnešní době k dispozici celou řadu administrativních písemností, mimo jiné i tzv. soupisy exulantů, jež byly v místech jejich pobytu pořizovány,⁵⁰ což

³⁸ BURKHARDT, Der Dreißigjährige Krieg, s. 9.

³⁹ Roku 1623 získal kurfiřt obě markrabství jako zástavu za vojenskou pomoc císaři. Pražským mírem roku 1635 mu pak bylo jejich držení definitivně stvrzeno a Lužice se tak staly součástí saského kurfiřtství.

⁴⁰ Tak odmítnutí české koruny v roce 1619 hodnotí BLASCHKE, Sachsen, s. 330.

⁴¹ Axel Gotthard in: KROLL, Herrscher, s. 143.

⁴² WÄNTIG, Exulantenaufnahme, s. 139; SCHUNKA, Gäste, s. 57–69 a 78–86.

⁴³ WÄNTIG, Exulantenaufnahme, s. 139–141 s odkazem na další literaturu.

⁴⁴ Citováno podle: PESCHECK, Exulanten, s. 18.

⁴⁵ WÄNTIG, Exulantenaufnahme, s. 142–143.

⁴⁶ K církevnímu vývoji v raném novověku srov.: KELLER, Sachsen, s. 165–178, s odkazem na další literaturu (s. 246–247).

⁴⁷ Matthias Hoë von Hoënegg (1580–1649, ve funkci nejvyššího dvorního kazatele 1613–1645). K jeho osobě: ADB 12, s. 541–549; NDB 9, s. 300–301.

⁴⁸ LOESCHE, Exulanten, s. 112–116; WÄNTIG, Exulantenaufnahme, s. 141.

⁴⁹ WÄNTIG, Exulantenaufnahme, s. 141.

⁵⁰ Edice soupisu pirenských exulantů viz: BOBKOVÁ, Exulanti.

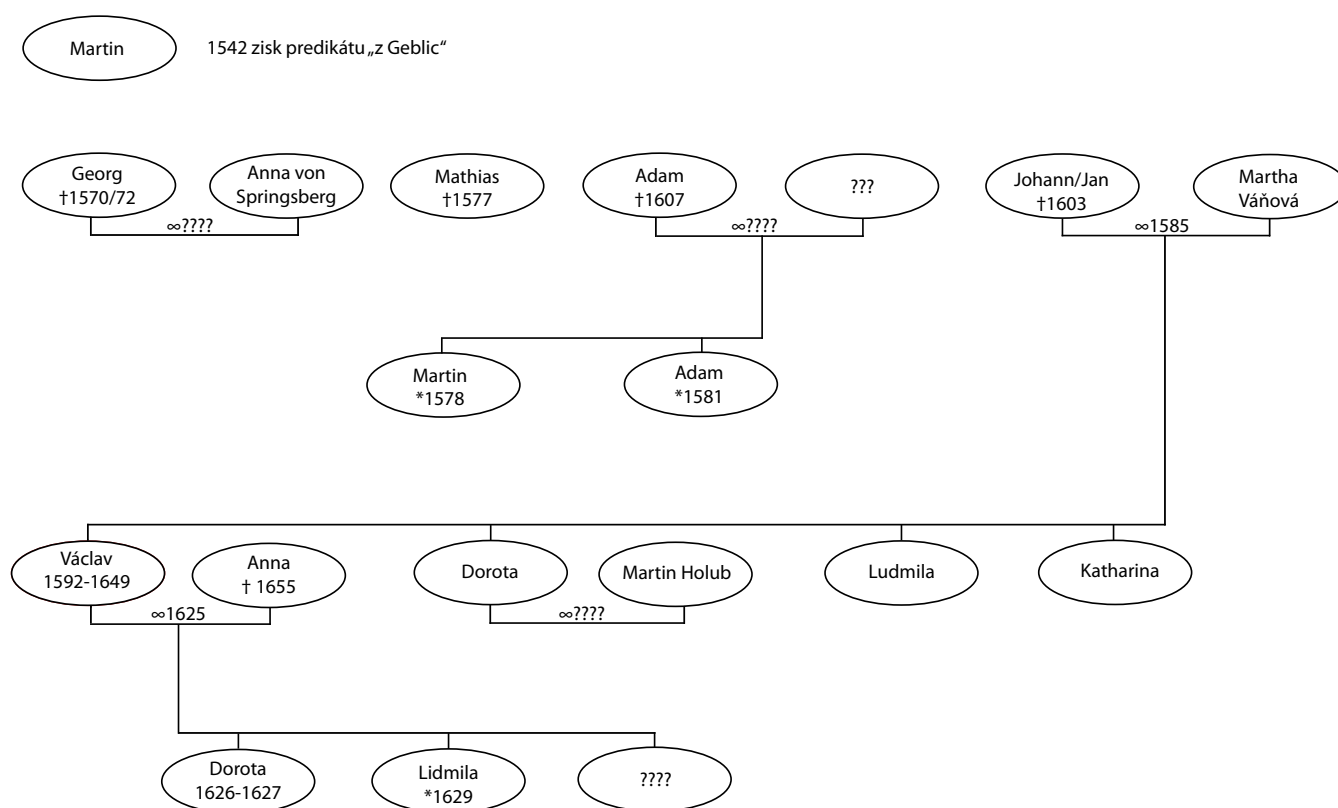
dobře dokumentuje exulantskou problematiku ze saského pohledu.

Exulanti si svá útočiště v Sasku od počátku vybírali co nejbliže hranic. Proto patřila města jako Annaberg, Altenberg, Marienberg, Königsberg, Schandau, Freiberg, Pirna, Drážďany a Žitava k těm „nejžádanějším“, z nichž tři posledně jmenovaná lze považovat za tehdejší největší exulantská sídla. Povolení bylo pro exulanty vždy vázano na konkrétní místo pobytu. Například v rezidenčním městě Drážďanech se mohli usídlit jen vybraní exulanti – společensky významní a především majetní jedinci.⁵¹ Kurfirť se tak snažil tuto současně největší pevnost chránit před nekontrolovaným přívalem cizinců.⁵²

Václav Nosidlo z Geblic

Václav Nosidlo z Geblic, litoměřický měšťan a později exulant v saské Pirně, není postavou historikům či literárním vědcům zcela neznámou. K jeho osobě existuje řada drobných i obsáhlejších biografických příspěvků. Za nejzdařilejší a informativně nejbohatší lze považovat články Antonína Rybičky a Bědy Dudíka, přičemž je nutno podotknout, že se v případě Rybičkovy práce jedná prakticky o český překlad Dudíkova německého článku.⁵³ Zhodnocení starší literatury o životě Václava Nosidla z Geblic pak ve svém článku z počátku 70. let minulého století předložil Jan Martínek.⁵⁴ Předkové Václava Nosidla z Geblic⁵⁵ patřili v 15. století k významnějším představitelům litoměřického měšťan-

Rodokmen Václava Nosidla z Geblic

Obr. 1. Rodokmen rodiny Nosidlů z Geblic.

⁵¹ Srov.: SCHMERTOSCH VON RIESENTHAL, Exulanten, s. 291–343, zvl. s. 298–304 s výčtem těch, jimž bylo uděleno povolení pro Drážďany.

⁵² K situaci v Drážďanech srov. též: GROß, Johann Georg I. s. 17–18; SCHUNKA, Gäste, s. 168–194; METASCH, Exulanten, s. 168–194; TÝŽ, Religiöse Integratio a nejnověji: TÝŽ, Exulanten in Dresden (v době přípravy článku ještě nedostupné).

⁵³ DUDÍK, Handschriftensammlung, s. 457–462; PESCHECK, Exulanten, s. 37; RYBIČKA, Pomůcky, s. 92–95; JIREČEK, Rukověť, sv. 2, s. 55–56; OSN, sv. 18, s. 432; KAPRAS, Kronyka Wáclawa Nosydla, s. 425; TRUHLÁŘ, Dodatky, s. 184; VOLF, Exulanti, s. 14; JUNGSMANN, Historie literatury, s. 272; MUKÁROVSKÝ, Dějiny literatury I., s. 396 (autor této části: Josef Hrabák); VLČEK, Dějiny literatury, s. 495–496; Rukověť, sv. 4, s. 46; KOTYZA/SMETANA/TOMAS, Litoměřice, s. 409; BOBKOVÁ, Exulanti, s. 171.

⁵⁴ MARTÍNEK, Svědectví, s. 100–102.

⁵⁵ Jméno bylo odvozeno od vesnice Keblice, ležící nedaleko od Litoměřic. V pramenech jsou doloženy různé varianty tohoto jména: z Keblicz, z Geblicz/ Gebliz.

stva.⁵⁶ Nejstarším známým členem rodiny byl obchodník Martin Nosidlo, který jako první obdržel právo nosit přídomek z Geblic.⁵⁷ Martin Nosidlo obchodoval s vínem, obilím a dalším zbožím, a to nejen v okolí Litoměřic, ale i v sousední Míšni, a s největší pravděpodobností se stal roku 1537 purkmistrem města.⁵⁸ Majestátem Ferdinanda I. z 2. ledna 1542⁵⁹ obdržel Martin Nosidlo oficiálně titul a erb s vinařskými a obchodními symboly.

Obr. 2. Erb rodu Nosidlů z Geblic.

Město Litoměřice bylo od počátku 15. století jednou z hlavních bašt českého nekatolismu – utrakvismu, který se zde pod silným vlivem luterství ze sousedního Saska vyvíjel k tzv. novoutrakvismu a od 16. století i českobratrství.⁶⁰ Proto není nijak překvapující, že se Litoměřice během prvního stavovského povstání v roce 1547 staly vedle Prahy

jedním z hlavních center odboje proti Ferdinandovi I. Martin Nosidlo byl poté, co bylo město obsazeno císařskou armádou, jakožto významný představitel nekatolického měšťanstva, odsouzen k několika dnům vězení.⁶¹ Z potomků Martina Nosidla je znám Jan (Johann), není ovšem zcela jasné, v jakém příbuzenském vztahu spolu byli. Jan, který zastával funkci městského senátora,⁶² byl otcem pozdějšího pirenského exulanta Václava Nosidla z Geblic.⁶³

Václav Nosidlo se narodil 16. září 1592 v Litoměřicích. Zde navštěvoval školu, jež údajně patřila k těm nejlepším provinčním školám.⁶⁴ Později ho otec poslal za dalším vzděláním, snad o něco dřív než bývalo zvykem,⁶⁵ na pražskou univerzitu. Zde získal 17. září 1615 titul bakaláře svobodných umění (*artes liberales*), za děkana M. Mikuláše Troila Hagiochorana, svého pozdějšího pirenského spoluexulanta. Po studiích zastával Václav Nosidlo pro své dosažené vzdělání typické povolání správce na několika školách, mimo jiné byl rektorem školy v Poděbradech (1616). Později se vrátil do rodných Litoměřic (1624), kde působil jako městský písař (syndikus), a to až do roku 1626. Kolem roku 1625⁶⁶ se oženil s měšťanskou dcerou Annou.⁶⁷ Krátce poté začaly – nejen pro rodinu Václava Nosidla – těžké časy. Jakožto silně nekatolické byly Litoměřice potrestány jako město a trest dopadl i na jednotlivé měšťany. Ti byli rozděleni do šesti skupin – podle míry svého podílu na stavovském povstání. Ti, jež náleželi do první skupiny, tj. ti s nejsilnější účastí na povstání, přišli o veškerý svůj majetek. V následujících pěti skupinách pak byly ztráty na majetku odstupňovány následovně: příslušníci druhé skupiny ztratili 5/6 majetku, třetí skupiny 4/6, čtvrté skupiny 3/6, páté 2/6 a šesté 1/6. Václav Nosidlo nedopadl tedy nejhůře, když byl zařazen do poslední, šesté skupiny. Konkrétně přišel o svůj dům v Pokratické ulici a o vinohrady v Kamenatkách – vše v celkové hodnotě 500 kop. Zboženště za Cinickou branou mu bylo dovoleno prodat – za 10 kop.⁶⁸

Za následující situace silícího rekatolizačního tlaku se Nosidlo rozhodl podobně jako většina obyvatel Litoměřic opustit České království a vydat se do exilu. V literatuře je uváděno více než 500 vystěhovalců, kteří podobně jako Václav Nosidlo město opustili. Tím byli míněni nikoliv jednotlivci, nýbrž celé rodiny.⁶⁹ V době před stavovským

⁵⁶ LIPPERT, Leitmeritz, s. 475, jmenuje několik členů této rodiny ve svém seznamu nejvýznamnějších litoměřických rodáků. V případě Martina Nosidla pak na jiném místě (s. 323) hovoří o velmi váženém měšťanovi, který mnohokrát seděl na radní lavičce.

⁵⁷ Získání erbu patřilo v této době k typickým symbolům společenské prestiže – jeho udělení nic jiného v podstatě ani neznamenalo. Tzv. erbovní měšťané se stali ve skladbě měst tou nejvýraznější vrstvou. V Litoměřicích žilo v předbělohorském období zhruba 40 erbovních měšťanských rodin, které náležely k neaktivnější vrstvě ať už v hospodářském, politickém či kulturním smyslu. Vytvářely nový měšťanský patriciát – majetnou sociální skupinu, která se svým finančním postavením vyrovnala nejbohatším velmožům, jimž někdy i půjčovala peníze. Srov.: KOTYZA/SMETANA/TOMAS u. a., Litoměřice, s. 179.

⁵⁸ K roku 1537 je zaznamenána oprava radnice, a to za „oufađu pana Martina Nosydly“. Tamtéž, s. 365.

⁵⁹ DOERR, Der Adel, s. 19.

⁶⁰ Srov.: KOTYZA/SMETANA/TOMAS, Litoměřice, s.: 181–184; KOTYZA/SMETANA, Litoměřicko, s. 66–72, konfesní situace: s. 66.

⁶¹ Jak píše Julius Lippert: „Martin Nosydlo, ein angesehenener Bürger, wagte ihnen vorzustellen, daß sie nicht Heiden und Türken, sondern Leute eines christlichen Königs wären u.ä. und wurde hierauf auf königlichen Befehl in den Turm gesteckt“. Z vězení byl pak po zaplacení na tu dobu nemalé sumy 4000 kop propuštěn. Po dvou týdnech byl ale citován do Prahy, kde byl opět vsazen do věže a opět musel platit – tentokrát 2000 kop. LIPPERT, Leitmeritz, s. 274, srov. též: KOTYZA/SMETANA/TOMAS, Litoměřice, s. 367.

⁶² VLČEK, Dějiny literatury, s. 495.

⁶³ Julius Lippert uvádí kromě Václava ještě další děti Jana Nosidla, dcery Dorotu, Katharinu (Kateřinu) a Lidmilu. LIPPERT, Leitmeritz, s. 506–507.

⁶⁴ Jak tvrdí Rybička: „mezi školami venkovskými přední místo zaujímal“. RYBIČKA, Pomůcky, s. 93. Srov. také: KOTYZA/SMETANA/TOMAS, Litoměřice, s. 179–180, kde autoři potvrzují zmíněné výjimečné místo této školy.

⁶⁵ Dudík doslovně uvádí: „Sein Vater [...] schickte ihn frühzeitig auf die Hohe Schule nach Prag [...]“. DUDÍK, Handschriftensammlung, s. 457.

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ K její osobě se prozatím nepodařilo eruovat žádné konkrétnější zprávy.

⁶⁸ BÍLEK, Dějiny konfiskací, s. 1127.

⁶⁹ Srov.: KOTYZA/SMETANA, Litoměřicko, s. 66–72; KOTYZA/SMETANA/TOMAS, Litoměřice, s. 201; LOESCHE, Exulanten, s. 332–340.

povstáním čítaly Litoměřice podle Bílka okolo 6000 až 7000 obyvatel, jejichž počet se během třicetileté války měl dramaticky snížit zhruba na desetinu původního – cca 600.⁷⁰ Většina litoměřických exulantů našla útočiště právě v saské Pírně.

Nosidlo zažil ještě v Litoměřicích počátek násilné rekatolizace, kterou v lednu roku 1626 vedli španělský hejtman Baltasar Marradas a kapucín František hrabě z Rozdražova, a poté město opustil. Litoměřičtí měšťané stáli před rozhodnutím, zda zůstat věrni své víře a volit exil, či konvertovat. Ovšem ne všichni nekatolíci – jakkoli pevní ve víře – byli ochotni emigrovat. Někteří volili eticky spornou cestu předstírání, tedy tajného nekatolictví: naoko sice konvertovali, avšak vnitřně zůstali nekatolíky. Mezi takovými byla i sestra Václava Nosidla Dorota, manželka Martina Holuba. Ta využila v počáteční fázi rekatolizace dosti rozšířenou metodu „přelstění“ katolíků kupováním zpovědních cedulek. Zpovědní cedulky sloužily v podstatě jako jakési osvědčení o absolvování svátosti zpovědi a tím i akceptování nové víry. Mnozí tak využili slabosti kněží či zvoníků, kteří byli ochotni za úplatu cedulku vystavit, aniž by bylo nutno skutečně ke zpovědi jít. Nosidlo se ve své kronice vyjadřoval na mnoha místech velmi pohrdavě o konvertitech, které nazývá „novými katolíky“ a „odpadlci“ a v textu lze nalézt mnoho didaktických příběhů a příkladů, v nichž jsou lidé za svou nestálost ve víře potrestáni strašlivou smrtí. Tak například osud Matěje Lukase, prostého člověka z Litoměřic, který poté, co do jeho domu byli – jakožto donucovací prostředek – ubytováni vojáci, nemohl *“toto trápení dále snášet”* a chtěl si raději vzít život, než se vzdát své víry. Jak ale Nosidlo dále poznamenává, byl brzy *“přemožen mdlobou”* a *“odpadl od Boha”*. Proto byl později, jak píše Nosidlo, potrestán bídnou smrtí, která ho postihla právě v době saského vpádu do Čech.⁷¹ O dvou mužích, slepých starcích, Šimonu Fryčovi a jeho strýci, o nichž bylo navíc známo, že *“na zdraví i rozumu od několika let nestateční jsou”*, se Nosidlo výhrůžně vyjádřil: *“tito muži přestoupili slepí do větší a věčné slepoty”*.⁷² Nosidlo často kritizoval horlivost konvertitů. Jedním takovým byl i v Litoměřicích žijící Jan Knejzl, který v roce 1633 *“věku svého okolo let sedmdesáti mající, měšténin té obce starožitný, člověk z mladosti v náboženství dobře fundýrovaný, [...] prostředkem smrti časné z světa sešel v odpadlství”*. Nosidlo mu vyčítal, že mu byly milejší *“věci časné, nežli věčné, vzáctnější za mostem dvůr, nežli v nebi kůr”*, ale jak dále dodává, Bůh se nedá tak lehce oklamat jako lidé, a tak se po Knejzlově smrti ukázala i podstata jeho nové víry, když se *“v osobě jeho*

d’ábel v domě [...] za dlouhý čas ukazoval, hospodařil, strašil, aby mnichům na mše něco za duši vystrašil”.⁷³ V tomto kontextu hodnotí Nosidlo jednání své sestry Doroty – koupí zpovědních cedulek – podstatně mírněji: *“mezi těmi posledními užívala toho prostředku i sestra má Dorota, Martina Holuba manželka, což dobře-li činila a bude-li s jinými v tom při posledním soudu obstáti moci, samému Pánu Bohu ten soud poroučím”*.⁷⁴ Georg Loesche ve své knize věnované českým exulantům uvádí, že *“Dorothea Holub in Leitmeritz erklärt, Mann und Kinder zu verlassen und nach Pirna auszuwandern”*.⁷⁵ Nepodařilo se stoprocentně potvrdit, že se zde skutečně jedná o sestru Václava Nosidla, lze to však předpokládat.⁷⁶

28. ledna roku 1626 přivedla Anna Nosidlová na svět dcerku Dorotu. Ta byla dalšího dne v litoměřickém kostele Všech Svatých pokřtěna.⁷⁷ Nedlouho poté⁷⁸ se Václav Nosidlo vydává spolu s některými dalšími Litoměřičany

Obr. 3. Nosidlovy exilové cesty.

⁷⁰ BÍLEK, Dějiny konfiskací, s. 1116–1135.

⁷¹ Nosidlova kronika z 6. ledna 1626.

⁷² Nosidlova kronika z 21. ledna 1628.

⁷³ Nosidlova kronika z 14. června 1633.

⁷⁴ Nosidlova kronika z 6. ledna 1626.

⁷⁵ LOESCHE, Exulanten, s. 144 (informace se vztahuje k datu 19. července 1635).

⁷⁶ V soupisech exulantů (vzhledem k Loescheho informaci zde připadá v úvahu pouze soupis z roku 1636) se nepodařilo žádnou Dorotheu Holub identifikovat, stejně tak ani žádnou přibývší osobu do domácnosti Václava Nosidla. Ani v tzv. Totenregister se nepodařilo její jméno nalézt. Což samo o sobě nevyklučuje, že se ve zmíněné Loeschově zprávě jednalo o Nosidlovu sestru. Dorothea mohla konec konců přebývat v Pírně jen přechodně a najít pozdější útočiště na nějakém jiném místě.

⁷⁷ Nosidlova kronika z 28. ledna 1626.

⁷⁸ Podle vlastních zpráv opustil Nosidlo Litoměřice 11. února 1626, srov.: Nosidlova kronika z 28. ledna a 11. února 1626.

na cestu do exilu. Nejdříve jim bylo umožněno zůstat na nějaký čas na panstvích Viléma Vchynského (Kinského) z Vchynic⁷⁹ v Benešově nad Ploučnicí.⁸⁰ Ovšem zde mohli setrvat jen krátce, a tak se již 16. března vydali dále, za hranice Českého království, do saské Pirny.⁸¹ Nosidlo popisuje tuto nelehkou cestu následovně:

„Když tak čím dáleji větší soužení na nás ubohé od papeženců v městě Litoměřicích dokračovalo, živnosti zapovědiny byly, soldátův po 10, 15 více a méně do jednoho domu se strkalo a hospodáře tak dlouho trápit jim se poroučelo, dokad by k papeženstvu neb hned nepřistoupil, neb to učiniti neslibil. Chtěje manželce své, toliko dvě neděle po porodu Doroty, dcerky času mající, aby pro přítomnost mou soldáty obtížena nebyla (neb takových žen soldáti do vyjití času jich ne soldáty, ale platem obtěžovati obyčej měli) posloužit, tohoto dne žalostně se s ní rozžehnajíc, všeho tu zanechajíc, tajně (neb varta soldátů žádného propouštěti z města nesměla) s p. Václavem Hoštěčským sám z brány vyšel a nevědouce se kam dít, na Zahořany k ouředníku Jiřímu Mejšnarovi se obrátivše tu pro hrozné pohružky toliko dvou dní jsme se zdrželi a potom fedruňkem téhož ouředníka, s povolením pana ze Vchynic nočně na grunty téhož pána Viléma do města Benešova s Janem Sojkou se dostali, dohromady i jiných více spolu sousedů za námi se nedostalo a tu za šest neděl pořád na stravě u nějakého Šebestina, rychtáře, zůstávali, dokavadž veřejným patentem knížete z Lichtenštejna, místodržícího v Království českém, všem obyvatelům nás přechovávat zapovědino nebylo, takže odtud divným vypořízením (an jsme se kam obrátiti nevěděli) do země saské, města Pirna obrátiti jsme se musili.“⁸²

Nedlouho po Nosidlově příjezdu do Pirny ho následoval i zbytek jeho rodiny. Anna Nosidlová se tak spolu s ostatními manželkami již odešlých litoměřických měšťanů „s Dorotou, dcerkou v šesti nedělích a pěti dnech stáří s velikou žalostí v dosti tuhou zimu z nevděčné vlasti po Labi do Pirna velmi nebezpečně pustiti [...] musila“.⁸³

Tento odchod do exilu nebyl ještě pro rodinu Václava Nosidla definitivní. Již na podzim téhož roku 1626 se rodina s velkými nadějemi vrací zpět, neboť jim byla slíbena „jistá amnestie“.⁸⁴ V Litoměřicích je však podle Nosidlova barvitěho popisu čekaly pouze ústrky a nátlak k tomu, aby konvertovali. Tak například 12. ledna 1627 popisuje Nosidlo situaci následovně:

„Při povolení léta minulého 1626 in octobri exulantů na tři měsíce do Čech, když manželka má žádala toho zrádce Aulika [v té době císařský rychtář v Litoměřicích, pozn. M.L.], poněvadž všechny berně a kontribuce nejnak platiti máme, než jako ti odpadlci, aby var piva svařiti neb sud, neb půl sudu vína ji vyšenkovati povolil, za odpověď dal, že jest radní snešení takové, aby těm od statků zběhlejmy žádná živnost popřina nebyla, což se i stalo, že berně platiti my jsme musili a odpadlci živnosti vedli a my na to hleděli“.

Nosidlo dále píše o tom, že jim – navrátilším se exulantům – bylo vyhrožováno ztrátou veškerého zbývajících majetku, pokud nekonvertují,⁸⁵ na jiném místě se pak zmiňuje o povolání jich všech na litoměřickou radnici, aby zde byli vyučováni od kapucínů a jiných mnichů v katolické víře. Podle Nosidla tak byli exulanti vylákáni zpět pod falešnými sliby, zatímco na místě je pak čekaly jen útrapy, placení kontribucí, daní a dokonce i desátku. Dále jim byla udělena tříměsíční lhůta, během níž se měli definitivně rozhodnout mezi konverzí či exilem. Pokud zvolili exil, byli nuceni k prodeji svého majetku, a kdyby tak neučinili, majetek by propadl bez úhrady Královské komoře. Nakonec jim po několikerém suplikování bylo přece jen umožněno zůstat ještě o něco déle, neboť – jak praví Nosidlo – zima byla v tomto roce tak silná, že se jim prakticky nenabízela žádná možná cesta. Termín jim byl prodloužen až do masopustu,⁸⁶ po němž se ale většina z nich navrátila opět do Pirny.

Je zřejmé, že se v tomto líčení jedná o silně subjektivní vnímání událostí samotným Nosidlem, který se cítil jako oběť, a z toho pohledu také celou situaci popisuje. Nelze se samozřejmě domnívat, že katolické vrchnosti šlo pouze o to, jak co nejvíce trápit exulanty, ačkoliv rekatolizační nátlak byl na denním pořádku. Masový odchod obyvatelstva z panství znamenal přirozeně pro jakoukoliv vrchnost obrovskou ztrátu, které se snažila všemožně zabránit. Z toho všeho je patrné, jak byla skutečná rekatolizační praxe a její účinnost vzdálená od hrozivě a nekompromisně znějících nařízení a dekretů. Taktické a v praxi se častokrát opakující prodlužování různých lhůt mělo za cíl všemožnými prostředky (které byly v průběhu pobytu navrátilců ve vlastní uplatňovány) zabránit opětovnému odchodu navrátilších se exulantů.

Ani druhý Nosidlův odchod do pirenského exilu nebyl ještě definitivní. Václav Nosidlo se, stejně jako řada jiných

⁷⁹ Vilém Vchynský (Kinský) z Vchynic vlastnil rozsáhlé panství na severozápadě Čech. Jako nekatolík sehrál poněkud spornou roli při stavovském povstání, během něhož se mu podařilo přijít k velkému majetku. Díky dobrým vztahům s vlivnými katolickými šlechtici se mu podařilo vyhnout první vlně konfiskací. Jeho pozice mu také umožňovala poskytovat alespoň na nějakou dobu útočiště nekatolíkům na svých panstvích. Ale posléze musel i on České království opustit. Díky svým dlouhodobým kontaktům se saským kurfiřtem Johannem Georgem (Janem Jiřím) I. sehrál i během svého pobytu v drážďanském exilu významnou roli. Srov.: Michaela HRUBÁ, Vilém Vchynský, s. 210–221, s odkazem na další sekundární literaturu.

⁸⁰ Srov.: MARTINEK, Svědectví, s. 102.

⁸¹ Nosidlova kronika z 16. března 1626.

⁸² Nosidlova kronika z 11. února 1626.

⁸³ Nosidlova kronika z 16. března 1626.

⁸⁴ DUDÍK, Handschriftensammlung, s. 458, který ovšem tvrdí, že se Nosidlo do Litoměřic vydal až v lednu následujícího roku. Z Nosidlovy kroniky je však datum jeho návratu jednoznačné, když píše, že jim [exulantům] byl jistým dekretem povolen návrat do vlasti (ve své kronice z 26. dubna 1627) a na jimém místě pak konkrétně in octobri minulého roku (Nosidlova kronika z 8. května 1627). Obsahem zmiňovaného dekretu bylo povolení k návratu z důvodu vyřízení majetkových záležitostí. Tohoto povolení bylo dosaženo na kurfiřtovu intervenci, což však nelze interpretovat jako akt jakéhosi bratrství ve víře, nýbrž jako čistě ekonomicky motivovaný čin. Bylo totiž v kurfiřtově zájmu, aby exulanti, kteří se s jeho povolením v jeho zemi zdržují, byli schopni se finančně zajistit. Tímto povolením, které Nosidlo interpretuje jako falešné předstírání možného návratu do vlasti za starých podmínek, tj. při zachování nekatolictví, byla ve skutečnosti exulantům udělena lhůta, v níž mohli prodat své majetky v Čechách. Ta byla nakonec o něco prodloužena až do května následujícího roku. To je také přesně časový rámec, v němž se Nosidlo a jiní Litoměřičané opět pohybují v Litoměřicích. Srov.: ŠTĚŘÍKOVÁ, Exulantská útočiště, s. 6–7.

⁸⁵ Nosidlova kronika z 8. února 1627.

⁸⁶ Tamtéž.

českých exulantů, v naději na zvrát situace vrací v roce 1631 spolu se saským vojskem, které se jako spojenec Švédů po vítězné bitvě u Breitenfeldu (17. září 1631) vydalo dále do Českého království. Saskou armádu tehdy při vpádu do Čech následovalo velké množství exulantů, kteří věřili, že definitivní porážce katolických sil a tím i návratu starých pořádků nestojí nic v cestě. Johann Georg von Arnim vedl saské vojsko přes severní Čechy a již 15. listopadu dorazil do Prahy. Mezi navracejícími se exulanty byla také řada duchovních, kteří znova obsazovali své úřady. Opět docházelo k vyhánění obyvatel ze země – tentokrát byli postiženi katolíci. Nicméně tato nová doba (či návrat starých pořádků) trvala pouze 166 dní – v květnu 1632 dobyl znovu povoláný Albrecht z Valdštejna Čechy svému císaři zpět a saské vojsko muselo zemi stejně rychle opustit jako ji před nedávnem dobývalo. I tentokrát volí Václav Nosidlo cestu zpět do pirenského exilu. Za svou spoluúčast na saském vpádu byl o několik let později (roku 1634) v nepřítomnosti odsouzen.⁸⁷ Václav Nosidlo z Geblic zůstal se svou rodinou v Pirně až do jejího vyplenění švédskou armádou v roce 1639, kdy se zároveň rozpadá i celá česká pirenská exulantská komunita.

O Nosidlově životě v exilu toho bohužel příliš mnoho nevíme, neboť jeho kronika obsahuje jen velmi zřídka zprávy soukromého charakteru. Podrobněji se Nosidlo zmiňuje pouze o narození svých dvou dcer a o smrti starší z nich, Doroty, která spolu s matkou opouštěla jako ani ne dvouměsíční nemluvně v zimě 1626 Litoměřice. Jednoletá Dorota umírá v létě roku 1627:

„Dorota, dcera Václava Nosidly, s kterouž toliko osm neděl stáří, pro nátisk tyranský v náboženství matka z vlasti vyjítí musela, v zemi saské, v městě Pirně u doktora Martina od bolesti kamene, v věku svém jednom roku, dvacetí nedělích, třech dnech život svůj dokonala a pohřbena jest procesem německým od Čechů na předměstí při kostele

*s[v]. Mikoláše [...]“.*⁸⁸ Datum zápisu do kroniky odpovídá novému – gregoriánskému kalendáři,⁸⁹ což se nekryje s oficiálními údaji ze Saska, kde platil starý juliánský kalendář. Proto najdeme v tzv. Pirnaer Todtenregistern zápis, že Václav Nosidlo pohřbil svou dceru 11. června,⁹⁰ a to v kostele sv. Mikuláše (St. Nikolauskirche), který byl exulantům propůjčen k službám v českém jazyce. Jelikož Dorota zemřela ještě před tímto datem, byla – jak Nosidlo zdůrazňuje – pohřbena *“procesem německým”*. Dorotě Nosidlové složil jiný z českých exulantů, významný básník, Pražan Jan Černovický de Lybeo Monte epitaf.⁹¹ Z toho faktu lze usuzovat, že Nosidlova rodina neměla v rámci exulantské komunity nevýznamné postavení.

Nosidlova druhá dcera, Lidmila, se narodila 10. dubna 1629 a hned následujícího dne byla pokřtěna českým knězem Samuelem Martiniem z Dražova v témže kostele sv. Mikuláše. Za kmotry jí šli spoluexulanti z Litoměřic.⁹² Tím Nosidlovy záznamy o vlastní rodině končí. Známé je pak ještě několik dalších informací. Z Schandauer Kirchenrechnungen vyplývá, že v Nosidlově rodině zemřelo a 8. srpna 1632 bylo pohřbeno další dítě.⁹³ Josef Volf je identifikoval jako Nosidlovu druhorozenou dceru Lidmilu,⁹⁴ což se na první pohled zdá být plausibilní. Situace není ovšem tak jednoznačná: v soupise pirenských exulantů z roku 1636 je zapsán Nosidlo spolu s manželkou a dítětem.⁹⁵ Z účtů z let 1657/58 je pak dále zřejmé, že v této době žila minimálně jedna dcera Václava Nosidla. Ta totiž ve zmíněném období zaplatila za hrob své v roce 1655 zemřelé matky při kostele sv. Jana (St. Johanneskirche) v Schandau.⁹⁶ Zprávy o narození dalšího dítěte však chybí.⁹⁷

Ze soupisů pirenských exulantů,⁹⁸ stejně jako z Nosidlovy kroniky, lze dále vyčíst, kde Nosidlo v Pirně se svou rodinou žil. Po příchodu do Pirny v roce 1626 si Nosidlo najal spolu se dvěma dalšími spoluexulanty z Litoměřic⁹⁹ byt v hořejších pokojích v domě Hanse Funckeho na

⁸⁷ BÍLEK, Dějiny konfiskací, s. 1134–1135; KOTYZA/SMETANA/TOMAS, Litoměřice, s. 409. Další podrobnosti, o jaký druh trestu či jak vysokou pokutu se jednalo, nejsou bohužel uvedeny.

⁸⁸ Nosidlova kronika z 20. června 1627.

⁸⁹ V Českých zemích byl gregoriánský kalendář přijat povětšinou roku 1584. Kalendářní reforma sice narazila na odpor, ale ne na takový, jaký se vyvinul v sousedních německých zemích, kde bylo datování podle nového kalendáře protestantskými knížaty přijato až roku 1700 a kalendář jako celek až roku 1774. KOLLMANN, Gregoriánský kalendář, s. 3–41.

⁹⁰ Bibliothek der Marienkirche in Pirna: Todten Register bey der Stadt=Kirche zu Pirna de Anno 1581 biß 1640, s. 152, k 11. červnu 1627: „H[errn] Wetzlaw Nosidlo von Leitenmeritz jüngstes Töchterlein“. Z materiálu ve státním archivu v Drážďanech se dále dočteme o zaplacení 18 guldenů za hrob, které v červnu 1627 zaplatil za zemřelé dítě „Nosidlo von Aussig“. I když Nosidlo nepocházel z Ústí, lze více než předpokládat, že se jedná o jeho osobu, in: Sächsisches Staatsarchiv – Hauptstaatsarchiv Dresden: Bergmann'sche Exulantensammlung, Kirchenrechnung 1626/27, F 14800, Nr. 42, 0805.

⁹¹ V dosavadní literatuře se objevily dvě různé interpretace Nosidlovy věty z tohoto zápisu: „pohřbena jest [...] právě pod kamenem pohřebním, neb epitaphium vzáctného poety pana Jana Černovického de Lybeo Monte“. VOLF, Babylonské znamení, s. 120, pozn. 1. interpretuje epitaf jakožto náhrobní kámen. Podle této verze by měla být Dorota pohřbena pod náhrobní kámen Jana Černovického. K ní se přiklání ve svém článku i MARTINEK, Svědectví, s. 106, pozn. 23. Proti tomuto výkladu ale hovoří skutečnost, že Černovický zemřel až roku 1633. Proto dávám přednost druhé interpretaci slova epitaf jako náhrobního nápisu složeného Janem Černovickým, kterou zastává ve své práci také BOBKOVÁ, Exulanti, s. 171 i text v Rukověti, srov.: Rukověť, sv. 2, s. 18. K osobě Jana Černovického srov.: BOBKOVÁ, Exulanti, s. 142.

⁹² Nikodém Beneš, kdysi primas z Velvar, Regina Houšková z Milešovky a Veronika Mitysová. Nosidlova kronika z 10. dubna 1629.

⁹³ Sächsisches Staatsarchiv – Hauptstaatsarchiv Dresden: Bergmann'sche Exulantensammlung, Kirchenrechnung 1631/32, F 14800, Nr. 42, 0868.

⁹⁴ VOLF, Babylonské znamení, s. 120, pozn. 1.

⁹⁵ BOBKOVÁ, Exulanti, s. 123.

⁹⁶ Sächsisches Staatsarchiv – Hauptstaatsarchiv Dresden: Bergmann'sche Exulantensammlung: F 14770, Nr. 3: „1Fl. 3gl. gab der Nosodlin tochter wegen ihrer Mutter Grabestelle zu St. Johannes. Schandauer Kirchrechnungen 1657/58“.

⁹⁷ Za této situace není možné jednoznačně určit, jestli dítě, které Nosidlo v roce 1632 pohřbil, byla jeho druhorozená dcera Lidmila, či zda se před rokem 1632 narodilo rodině další dítě, které však záhy zemřelo. Vzhledem k tomu, že se nám Nosidlova kronika nezachovala v celku, chybí záznamy z období od poloviny srpna do konce roku, lze předpokládat, že se v této době narodilo (případně i zemřelo) minimálně jedno další dítě. Kromě toho připadá v úvahu i možnost, že se Nosidlově narodila ještě jedna dcera až poté, co v roce 1639 opustili Pirnu.

⁹⁸ Konkrétně k osobě Václava Nosidla: BOBKOVÁ, Exulanti, s. 33, 84 a 123.

⁹⁹ Spolu s Nosidlem žili Jan Mostník a Jan Houska. K jejich osobám srov.: BOBKOVÁ, Exulanti, s. 168 resp. 152.

náměstí. Všichni tři se dělili – jak Nosidlo sám podotýká – o poskrovný příbytek, jenž čítal dvě místnosti a dvě komory. Pronájem činil 24 říšských tolarů za čtvrt roku,¹⁰⁰ což byl obnos, za nějž se v té době dali poříditi zhruba dva koně – čili relativně vysoká suma.¹⁰¹ V roce 1629, kdy vznikl první ze tří pirenských soupisů exulantů, žil Nosidlo se svou rodinou v domě kameníka Hanse Schwenkeho, kde spolu s nimi bydlil i Václav Kamýtský z Elstiboře se dvěma sloužícími. Tyto zprávy nám nabízejí konkrétní pohled na situaci exulantů: relativně dobře situovaný a vážený měšťan a spolu s ním dokonce i příslušník šlechtického stavu se museli vměstnat do jednoho domu. Nejenže byli oba dva zvyklí na zcela jiný životní standard, ale navíc bylo soužití měšťana a šlechtice pod jednou střechou v této době něco zcela výjimečného.¹⁰² To ukazuje jednak na finanční nákladnost života v exilu a jednak to dokládá velmi tíživou situaci, která v Pirně „přívalem“ dosud nevídaného počtu exulantů vznikla.

O dva roky později, kdy byl pořízen druhý soupis pirenských exulantů, najdeme Nosidla stále ve stejném domě u Hanse Schwenkeho, ovšem počet nájemníků se za tu dobu již zdvojnásobil.¹⁰³ Soupis exulantů z roku 1631 obsahuje kromě jmenného seznamu osob i některé další údaje. Zajímavé jsou především informace o způsobu, jakým exulanti svůj život v Pirně finančně zajišťovali. V případě Václava Nosidla zde najdeme poznámku, že žije z vlastních zdrojů.¹⁰⁴ Tím se Nosidlo zařadil mezi těsnou většinu svých souputníků, kteří svůj exulantský život financovali penězi, šperky či jinými hodnotnými předměty, jež si s sebou přivezli. To ovšem mnohdy umožňovalo jen velice skromný život, někdy i na hranici živoření. U Václava Nosidla lze předpokládat, že se jeho rodina řadila spíše mezi lépe situované exulanty a že jeho prostředky stačily na víc, než na život v chudobě, jaký mnozí v exilu vedli.¹⁰⁵ A ačkoliv se během života v exilu logicky zhoršila situace téměř všech exulantů ve srovnání s jejich předchozím životním standardem, zůstává i nadále sociální diference mezi jednotlivci více méně zachována.

V době pořizování posledního soupisu, v roce 1636, najdeme rodinu Václava Nosidla v jiném domě. Jeho původní ubytovatel Hans Schwencke už nadále mezi ubytovateli nefiguruje, a tak byla rodina zřejmě nucena najít si nové útočiště. Tentokrát se ubytovali v domě Rudolpha

Hackera, a ani tam nebyli jedinými nájemníky.¹⁰⁶ Je velmi nepravděpodobné, že by se toto stěhování zároveň dalo hodnotit jako známka hospodářského úpadku, neboť Nosidlova rodina zůstala i nadále ve stejné – čtvrté – čtvrti, a jak již bylo naznačeno, nezáviselo rozhodnutí o změně bydliště na Nosidlovi.

Po dobytí a vyplenění Pirny švédskou armádou v květnu roku 1639 opustil Václav Nosidlo spolu s valnou většinou pirenských českých exulantů město. Z toho roku – ze 13. dubna 1639 – také pochází poslední zápis v Nosidlově kronice. Poté se stopy po Václavu Nosidlovi, litoměřickém občanovi, městském písaři a nakonec pirenském exulantovi, na dlouhých deset let vytrácejí. Jedinou a zároveň i poslední zprávou z jeho života je datum jeho smrti: Václav Nosidlo zemřel v roce 1649 v (Bad) Schandau, kde byl 11. prosince toho roku „auf dem Gottesacker zu St. Johannes“ pohřben.¹⁰⁷ O tom, kde Nosidlo a jeho rodina do té doby žila, se prozatím nepodařilo najít žádné další zprávy.

Jeho žena Anna přežila svého muže téměř o šest let. Anna Nosidlová zemřela taktéž v (Bad) Schandau, a to 3. července roku 1655, a byla pohřbena na stejném místě „draußen auf dem Gottesacker zu St. Johannes“.¹⁰⁸ Za tento hrob zaplatila – jak už bylo uvedeno výše – o tři roky později nejmenovaná dcera, uvedená jako: „Nosedlin Tochter“.

Kronika Václava Nosidla z Geblic

Při rozhodování, jak co nejuvěstižněji nazvat Nosidlovo dílo, jsem nakonec zvolila název *kronika*. Žánrová rozkolísanost – vzájemné prolínání žánrů po stránce obsahové i formální –, která je charakteristická pro literaturu tohoto období, velmi ztěžuje jednoznačné zařazení díla. V tomto směru není Nosidlova práce výjimkou. Nabízí se tak několik literárních útvarů, jejichž znaky lze u Nosidla najít.

Nosidlovo dílo se v mnohém podobá šlechtickým deníkům z 16. a 17. století.¹⁰⁹ Deník z tohoto období lze chápat jako „pravidelné soukromé poznámky o každodenním životě a společenském dění, psané většinou retrospektivně s kratším časovým odstupem“.¹¹⁰ Psaní deníků bylo během 17. století obecně rozšířeným zvykem, často se k němu používaly oblíbené tištěné kalendáře, které se svou formou dobře hodily pro pravidelné zapisování drobných poznámek. Pisatelé deníků této doby si zapisovali především události obecného charakteru, nesporná fakta, a nikoliv intimní poznámky,

¹⁰⁰ Nosidlova kronika z 22. března 1626.

¹⁰¹ S pomocí klíče k určení kupní síly, vytvořeného Emilem Waschinskim, si lze udělat velmi orientační představu o hodnotě 24 tolarů: cca 481€ za kvartál, tj. cca 160€ za měsíc. Je ovšem jasné, že k takovému převodu je nutno přihlížet jen s velkou rezervou. Srov.: AHRENS, Kaufkraft-Multiplikator, s. 289–296, tabulka převodů: s. 296.

¹⁰² L. BOBKOVÁ, Exulanti, s. XXIX.

¹⁰³ K původnímu osazenstvu přibyl ještě pražský krejčí Jan (Hans) Gräber se ženou a třemi dětmi.

¹⁰⁴ „Zehret von seiner Baarschaft“. L. BOBKOVÁ, Exulanti, s. 84; Sächsisches Staatsarchiv – Hauptstaatsarchiv Dresden: Loc 10331/14, fol 412.

¹⁰⁵ U jeho jména nenajdeme žádnou podobnou poznámku, která jinak označuje v seznamu exulantů jména těch, kteří byli buď velmi chudí či dokonce žili z různých almužen.

¹⁰⁶ Kromě Nosidlovy rodiny zde žil ještě Hans Plato se ženou, taktéž původem z Litoměřic.

¹⁰⁷ Podle Schandauer Kirchenrechnungen byla za hrob zaplacená suma 1 fl. a 15 guldenů. Sächsisches Staatsarchiv – Hauptstaatsarchiv Dresden: Bergmann'sche Exulantensammlung: F 14770, Nr. 3.

¹⁰⁸ Sächsisches Staatsarchiv – Hauptstaatsarchiv Dresden: Bergmann'sche Exulantensammlung, F 14770, Nr. 3.

¹⁰⁹ Ačkoliv se zachovaly především deníky osob z vyšších sociálních vrstev, lze s Benignou von Krusenstjern právem podotknout, že než se deník označí – jak tomu v praxi často bývá – za typický žánr právě šlechtických vrstev, je nutno přihlídnout k tomu, že v případě jiných, tj. nižších vrstev lze předpokládat daleko větší ztrátovost pramenů. Srov.: KRUSENSTJERN, Selbstzeugnisse des Dreißigjährigen Krieges, s. 21.

¹¹⁰ MAŤA, Deníky, s. 99–118.

pocity, či myšlenkové pochody. Také osobní názor pisatele bývá v deníku zachycen jen velice zřídka.¹¹¹ Lze zde počítat s patrně velmi silnou autocenzurou zápisů, a to především u vysoce postavených, politicky činných šlechticů, kteří se obávali možného politického zneužití.¹¹² Na druhé straně pisatelé šlechtických deníků reflektují a zdůrazňují vlastní já, a to i tehdy, není-li přímo vyjádřen vlastní názor. Soustředí se především na dokumentaci své vlastní přítomnosti při důležitých (společenských) událostech. Deníky se tak stávají jakýmsi dokumentem a dokladem pisatelových úspěchů, jeho zcestovalosti, společenských styků a rozhledu. Takto definovaný žánr “deník” se pro Nosidlovu práci rozhodně nehodí. Můžeme ho však zařadit mezi relativně široce pojatou skupinu pramenů, tzv. ego-dokumenty, jak je definuje Winfried Schulze.¹¹³

Nosidlo se snažil psát “neutrálně” a zaznamenat tak všechny z jeho pohledu důležité události primárně obecného charakteru. Zprávy o vlastní osobě či rodině se omezují na minimum. Přesto však je jeho písíci osoba v textu přítomna, a to především skrze množství komentářů, poznámek, ale samozřejmě i tím, jak zprávy vybíral, kterým osobám či událostem věnoval kolik místa, jakým způsobem se o nich vyjadřoval a podobně. Podle Benigny von Krusenstjern je jedním z nejdůležitějších kritérií tzv. *Selbstzeugnisse*, česky autosvědectví „*die Selbstthematisierung durch ein explizites Selbst [...] Das heißt, dass der Verfasser im Text in Erscheinung tritt oder explizit auf sich Bezug nimmt. Dies kann in verschiedenem Maße erfolgen [...] von einer eher marginalen bis hin zu einer zentralen Position*“.¹¹⁴ Z tohoto hlediska lze Nosidlov text považovat za typický příklad autosvědectví.

Kronika je jednou z kategorií tohoto žánru. Kroniky se od deníku, aby se kruh hledání vhodné definice uzavřel, dále odlišují především mnohem menší hustotou zápisů. Naopak deníky bývají zpravidla psány (téměř) každodenně. Navzdory rozdílům není v době raného novověku zcela úplně možné tyto dvě kategorie od sebe jednoznačně odlišit.¹¹⁵ V případě takovýchto nejednoznačně zařaditelných

textů hraje důležitou roli formální stránka:¹¹⁶ kronika si klade za cíl popsat všechny důležité události z vybraného časového úseku a teritoria, a to v přísném chronologickém pořádku a s uvedením datace.¹¹⁷

Nosidlo psal striktně chronologicky a všechny zprávy byly opatřeny přesnou datací. Ta hraje v této době velmi důležitou roli při verifikaci uvedených informací, neboť „*pouze datovaná zpráva měla nárok být považována za pravdivou*“.¹¹⁸ Nosidlo se ve své kronice snažil zachytit všechny důležité události doby. Co se týče časového a teritoriálního vymezení lze Nosidlovu práci považovat za celek, začínající nuceným opuštěním vlasti a končící rozpadem pirenské exulantské komunity – a to i přesto, že se jeho kronika, jak bude níže podrobně vysvětleno, nezachovala v úplnosti. Časový rámeček kroniky je vymezen na jedné straně 1. lednem 1626 – v tento den vypršela v Litoměřicích všem radním lhůta, během níž se měli rozhodnout mezi konverzí či emigrací – a na druhé straně 13. březnem 1639, tj. krátce před vypleněním Pirny (3. května).

Na závěr je nutno poznamenat, že Nosidlova kronika nepředstavuje pouze zajímavý historický pramen, nýbrž že se jedná o dílo, které bylo považováno i za důležitou součást národního písemnictví¹¹⁹ a tudíž ho lze najít i ve starších příručkách k dějinám české literatury.¹²⁰ Kromě kroniky byl Nosidlo i autorem několika drobných latinských básní.

Zachování pramene

Text Nosidlovy kroniky byl dlouhou dobu znám pouze ze dvou pozdějších opisů z 18. století. František Martin Pelcl¹²¹ získal v době, kdy působil jako vychovatel u Nosticů (od roku 1796), rukopis Nosidlovy kroniky, vepsaný do Veleslavínova historického kalendáře,¹²² a to od tehdejšího českého kazatele v Drážďanech, potomka pobělohorských exulantů, Georga Petermanna. V roce 1780 dal Pelcl zhotovit opis Nosidlovy kroniky, který pak zapůjčil Janu Petru Cerronimu,¹²³ jenž si z něho pořídil v roce 1799 excerpta pro svou potřebu. Pelclův opis se po jeho smrti dostal do Děčína, do thunovské knihovny, a je dnes uložen v Národní

¹¹¹ KRUSENSTJERN, *Selbstzeugnisse des Dreißigjährigen Krieges*, s. 20–21.

¹¹² MAŤA, *Deníky*, s. 107.

¹¹³ Do této skupiny se řadí všechny prameny, v nichž písíci jedinec podává zprávu sám o sobě, ať už cíleně – jak je tomu například u osobních dopisů, deníků, záznamu snů či v autobiografickém pokusu, nebo v důsledku vedlejších příčin. Srov.: SCHULZE, *Ego-Dokumente*, s. 11–30, zvl. s. 21.

¹¹⁴ KRUSENSTJERN, *Selbstzeugnisse des Dreißigjährigen Krieges*, s. 18, překlad M.L.

¹¹⁵ KRUSENSTJERN, *Selbstzeugnisse des Dreißigjährigen Krieges*, s. 20.

¹¹⁶ Srov. též: BENEŠ, *Historický text*.

¹¹⁷ *Tamtéž*, s. 18.

¹¹⁸ KOLÁR, *Typologie*, s. 350.

¹¹⁹ Srov.: DUDÍK, *Handschriftensammlung*; KAPRAS, *Kronyka Wacslava Nosydlu*, s. 425; RYBIČKA, *Pomůcky*; TRUHLÁŘ, *Dodatky*, s. 184; OSN 18, s. 432; VOLF, *Exulanti*.

¹²⁰ Např.: JUNGSMANN, *Historie literatury*, s. 272; JIREČEK, *Rukověť*, s. 55–56; MUKAŘOVSKÝ, *Dějiny literatury*, sv. I., s. 396; VLČEK, *Dějiny literatury*, s. 464, 495–496.

¹²¹ Obecně k osobě Františka Martina Pelcla (1734–1801): OSN, sv. 19., s. 422–423; ADB, sv. 25, s. 341–343; k Pelclově knihovně: JOHANIDES, Pelcl, s. 13–30.

¹²² Daniel Adam z Veleslavína (1545–1599), známý český humanista, tiskař a nakladatel z Prahy. Historický kalendář je jeho jediným samostatným dílem. Jednalo se o populární zprostředkování základních historických informací, jakýsi nástin dějin (převážně českých, ale i světových včetně různých mýtů, pověstí apod.) ve formě příručního kalendáře. Kalendář vyšel dvakrát: v roce 1578, a ve zvýšeném nákladu ještě jednou v roce 1590. Kalendář se těšil ve své době velké popularity, a tak příliš nepřekvapí, že si i spousta exulantů svůj výtisk brala s sebou do exilu. Srov.: OSN, sv. 26., s. 509–512; VLČEK, *Dějiny literatury*, sv. 1, s. 379–388 (k Veleslavínovi) a s. 381–382 (k historickému kalendáři); BOHATCOVÁ, *Obecné dobré*, zvl. s. 125, 136–137 (histor. kalendář), s. 449–456 (k osobě Veleslavína).

¹²³ Jan Petr Cerroni (1753–1826), sběratel literárních a uměleckých děl. Srov.: OSN, sv. 5., s. 320, o Cerronih sbírce srov. též: ŠVÁBENSKÝ, *Cerronih sbírka*.

knihovně ČR v Praze.¹²⁴ Cerroniho excerpta jsou dochována v Moravském zemském archivu v Brně.¹²⁵ Dlouhou dobu byly tyto zmíněné opisy evidovány jako jediné zachované exempláře Nosidlovy kroniky, jež byly k dispozici, neboť zmíněný Veleslavínův historický kalendář, z něhož Pelcl svůj opis dal pořídit, byl až do sedmdesátých let minulého století považován za ztracený.

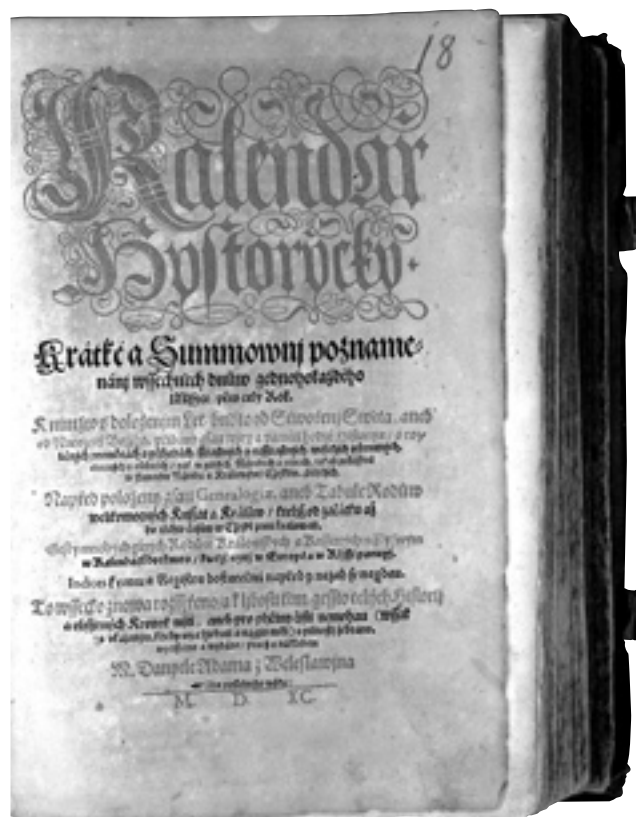
V roce 1971 našel Jan Martínek v tehdejší Základní knihovně ČSAV (dnes KNAV ČR) dosud postrádanou rukopisnou verzi Nosidlovy kroniky, vepsanou právě do Veleslavínova historického kalendáře z roku 1590.¹²⁶ Skutečně se v tomto případě jedná o již zmíněný kalendář, z nějž pořizoval svůj opis Pelcl¹²⁷ a jež v předmluvě ke svým excerptům zmiňuje Cerroni.¹²⁸ Jedná se tedy o nejstarší verzi Nosidlovy kroniky, která je pro další práci s tímto pramenem rozhodující.

Veleslavínův historický kalendář

Tento nejstarší exemplář s textem Nosidlovy kroniky se dnes nachází, jak již bylo řečeno ve fondech Knihovny AV ČR, kam se podle Jana Martínka dostal v roce 1955 z dále nespécifikovaného antikvariátu.¹²⁹ Nicméně rukopisná složka zůstala až do roku 1971 neodhalena a kalendář byl katalogizován pouze jako tištěná kniha s poznámkou, že svazek obsahuje četné ručně psané přípisky inkoustem.¹³⁰ V současné době je kalendář vzhledem ke svému stáří a stavu (vysoká křehkost papíru) přístupten pouze v digitalizované podobě.¹³¹

Do přední desky je vtačen monogram GMDG (či GMZG), který odkazuje na majitele kalendáře z doby, kdy byl svázán – byl jím Georgius Mielniczky a Greyfnfelso (Jiří Mělnický z Greyfnfelsu),¹³² jemuž je též určen tištěný nevázaný jednolist před titulní stranou kalendáře.¹³³

Co se týče rukopisné části, obsahuje kalendář kromě textu Nosidlovy kroniky i některé další, s kronikou nesouvisící zápisy. Podařilo se mi identifikovat celkem osm¹³⁴ takových přípisků. Z doby před vznikem Nosidlova textu pochází rukopisné eteodistichon o dobytí města Domažlic Maximiliánem Bavorským a hrabětem Buquoyem 8. října

Obr. 4. Veleslavínův historický kalendář, titulní strana.

roku 1620. Dále se v kalendáři dochovalo několik vpisků z pozdější doby, po zaznamenání Nosidlova textu. Z roku 1671 pochází zpráva o odsouzení a popravě známého vizionáře Mikuláše Drabíka a další čtyři zprávy z let 1746 až 1758, jež popisují převážně válečné události v Sasku a Čechách. Následují zprávy z let 1773 a 1774, které se věnují událostem z Čech: papežskému breve o zrušení jezuitského řádu a příjezdu Josefa II. do Prahy. Mimo to se v kalendáři nacházejí drobné a výjimečně i delší komentáře a doplňky tištěného textu a také Campanova báseň za dřevořezem českého znaku za předmluvou.¹³⁵

¹²⁴ NK ČR, rkp. XIX B 6.

¹²⁵ Moravský zemský archiv Brno: Cerr. II./294a.

¹²⁶ MARTÍNEK, Svědectví, s. 99–113.

¹²⁷ Na první straně tištěné předmluvy je inkoustem vepsáno: ex libris Fr. Mart. Pelzel.

¹²⁸ “[...]er schriebe diese begebenheiten nach den Tügen an den sie sich ereignet haben in den Kalender des Adam v Weleslawina [...]”, Moravský zemský archiv Brno: Cerr. II./294a, s. 2.

¹²⁹ MARTÍNEK, Svědectví, s. 103, zde i s uvedením přírůstkového čísla z roku 1955 – 398/55. Vzhledem k tomu, že knihovna AV ČR už nemá k dispozici takto staré účty, ani žádnou zmínku o tom, jak se kalendář do jejího vlastnictví dostal, nebylo možno tutu informaci dále upřesnit či specifikovat.

¹³⁰ Tamtéž., s. 103–104, srov. též: BAĎUROVÁ/BRTOVÁ, Soupis tisků.

¹³¹ KNAV: TC 23 (digitální kopie). Na tomto místě náleží můj velký dík paní Dr. Anežce Baďurové za její neuvěřitelnou ochotu a vstřícnost, s níž mi umožnila a v mnohém ulehčila práci s tímto materiálem!

¹³² K osobě Mělnického: HEJNIC/MARTÍNEK, Rukověť, sv. 3, s. 308.

¹³³ List má nadpis: Insignia et symbolum Georgi Mielniczky à Greyfnfelso, capitanei in Koporcze. Pod ním je vyobrazení erbu J. Mělnického a deviza, následují drobné literární útvary – výklad devizy a verše k erbu. Zcela dole je umístěno jméno autora básně: M. Geor. Carolides á Carlsperga, Poëta Laureatus Caesarius 14. Octobr. faciebat. a impresum Pragae, Typis M. Danielis Adami, Anno M.D.XCVI. Srov.: KNAV: TC 23 (digitální kopie), k tomu též: MARTÍNEK, Svědectví, s. 104.

¹³⁴ Tento údaj se vztahuje pouze na přípisky s charakterem uceleného textu a nikoliv na marginalia po stranách tištěných či ručně psaných zpráv, jež lze považovat za poznámky čtenáře/ů. Jak Nosidlovův text, tak i těchto osm dalších zpráv mají stejnou formu jako tištěný text v kalendáři. Jejich cílem je pak nikoliv komentovat, nýbrž informovat. Hlavním kritériem pro rozlišení samostatné zprávy tak není její délka (najdeme výjimečně i několik řádků dlouhý komentář), nýbrž ilokuce (záměr textu).

¹³⁵ Srov. k tomu: MARTÍNEK, Svědectví, s. 104.

Obr. 5. Ukázka zápisu Nosidlovy kroniky ve Veleslavinově historickém kalendáři.

Jednotlivé zápisy Nosidlovy kroniky, stejně jako i již zmíněné nesouvisející přípisy, se svou formou přizpůsobují kalendáři, tj. jednotlivé zprávy jsou v chronologickém pořádku zapisovány pod příslušný den. Veleslavinův historický kalendář ke každému dni vypočítává stručně nejdůležitější události převážně z českých, ale i ze světových dějin. Ty jsou pak ke každému dni seřazeny od nejstarších k nejmladším. Tuto formu přesně kopíruje text Nosidlovy kroniky i pozdější ručně vepsané přípisky.¹³⁶ U každé rukopisné zprávy je uveden *in margine* krátký regest, který shrnuje její obsah. Kromě toho zde občas nacházíme i očividně pozdější vpisky – komentáře. Podobně jako u tištěného textu kalendáře zde jde o poznámky pozdějšího čtenáře/ů či majitele/ů kalendáře.

Jednotlivé majitele kalendáře se však prozatím nepodařilo zcela identifikovat, máme k dispozici jen několik vodítek. Z roku 1774 pochází nejmladší vpisek, o šest let později, v roce 1780, získává kalendář František Martin Pelcl a konečně roku 1955 se kalendář dostává do vlastnic-

tví Základní knihovny ČSAV. Z témat nejmladších zápisů, tj. z let 1773 a 1774, usuzuje Jan Martínek, že se kalendář v této době zřejmě již nacházel v Čechách, neboť se jedná výlučně o českou tematiku.¹³⁷ Pro toto tvrzení se ovšem v Martínkově článku nenachází dostatek argumentů. Naopak proti němu hovoří fakt, že Pelcl dostal kalendář v roce 1780 (!) od českého kazatele v Drážďanech, Georga Petermanna, z čehož lze spíše usuzovat, že se kalendář až do té doby nacházel v Sasku. Mluví pro to i skutečnost, že nově vzniklá drážďanská komunita shromažďovala po vyplnění Pirny zachovaný exulantský majetek. Je tedy pravděpodobné, že se kalendář dostal do Čech až v roce 1780 a poté se ocitl v Pelclově soukromé knihovně.¹³⁸ Osudy kalendáře po Pelclově smrti však zůstávají hádankou. Nezodpovězená je i otázka, jak se kalendář dostal do Saska z rukou svého prvního majitele, Jiříka Mělnického z Greyfenfelsu, jenž byl přesvědčený katolík a neměl tudíž důvod odcházet do exilu; v Sasku po něm proto nenacházíme stopy. Navíc se podle biografických údajů, které jsou k dispozici, nedá zjistit ani žádné předpokládané místo, kde by se cesty Mělnického a Nosidla střetly – ať už před nebo po Nosidlově odchodu do exilu. Jak se kalendář ocitl mezi českými exulanty tak zůstává spekulací.

Jan Martínek dochází ve svém článku k závěru, že ani v případě textu v kalendáři nejde o Nosidlův autograf, za který byl tento ztracený exepplář staršími badateli až do Martínkova objevu považován. Vzhledem k tomu, že jsem při své analýze došla k částečně odlišným závěrům, shrnu na následujících řádcích nejprve Martínkovy závěry a následně je konfrontuji se svými vlastními poznatky.

Skutečnost, že byl text kroniky do kalendáře vepsán jako celek, a tedy zpětně, není žádnou novinkou.¹³⁹ V textu se často vyskytují odkazy nejen na již uplynulé, ale i na teprve následující skutečnosti, a to jako bezprostřední součást textu a nikoliv pozdější interpolace – jak ze stylistického tak i z grafického hlediska. Vzhledem k rozsahu, ale i detailnosti informací, které text obsahuje, je možno s jistotou vyloučit, že by byl psán zpaměti. Také z celkového vzhledu textu je zřejmé, že zapisovatel přesně věděl, kolik místa má k dispozici a kolik zápisů se musí ke každému dni na nepoतिštěnou stránku kalendáře vměstnat, a podle toho upravil velikost písma. To by v případě postupného zapisování samozřejmě nebylo možné. Na dvou místech nalezneme poznámku, týkající se nedostatku místa: jednou jako součást zprávy¹⁴⁰ a jednou jako marginálii po straně.¹⁴¹ Nadto se na několika místech nacházejí drobné opravy a dodatky. A konečně je z Veleslavinova kalendáře na první pohled zřejmé, že text kroniky není celý, což je ovšem patrné i z pozdějších opisů, i přesto, že mají poněkud jinou strukturu. Text kroniky obsahuje ve vymezených letech každoročně zprávy z období od

¹³⁶ U textu Nosidlovy kroniky najdeme pouze dvě očividně chybně zařazené zprávy: v případě zpráv k 18. lednu a 10. květnu. Přičemž lednový omyl byl autorem rozeznán a náležitě označen.

¹³⁷ MARTÍNEK, Svědectví, s. 104.

¹³⁸ JOHANIDES, Pelcl, s. 19.

¹³⁹ Srov.: DUDÍK, Handschriftensammlung, s. 460.

¹⁴⁰ Nosidlova kronika z 12. července 1636(!): „Okolo Žatce, Loun, Duchcova a Teplice krupobití napodobné tomu, o němž nížeji v 14. juiii obšírněji položeno a poněvadž pod tímž dnem pro skrovnost místa o všem se připomenouti nemohlo, tuto se ještě připomene to, což hodnověrní lidé o tom strašlivém krupobití, kteréž se ten 14. den pondělní v rozličných místech stalo [sic]“.

¹⁴¹ Nosidlova kronika z 7. července 1635: „[...]Toto všecko stalo se předcházejícího 6. dne, ale pro skrovnost místa nemohlo připsáno býti.“

ledna do poloviny srpna. Nejpozdějším dnem s dopsanými událostmi je 14. srpen. Varianta, že by Nosidlo každoročně v polovině srpna přestal zapisovat, je stejně iracionální jako možnost, že se v období od srpna až do konce roku nic zaznamenáníhodného nestalo. Z těchto shrnutých skutečností vyplývá, že pro text kroniky, zapsaný ve Veleslavínově historickém kalendáři, musela existovat předloha.

Jan Martínek, vylučující skutečnost, že by se jednalo o Nosidlův autograf, opírá svou argumentaci o tři zdůvodnění: časté vynechávky, mezery v textu, zmíněné chybějící zápisy a písmo.¹⁴² V textu skutečně místy narazíme na vynechávky, které se většinou týkají vlastních jmen.¹⁴³ Martínek z toho usuzuje, že je nemožné, aby si Nosidlo nepamatoval jména důležitých osobností své doby či svých spoluexulantů, a to i za předpokladu, že Nosidlo přepisoval záznamy do kalendáře ze své starší předlohy s odstupem několika let po popisovaných událostech. Byl-li by autorem – tvrdí Martínek – vzpomněl by si na jména i v případě, že by je z předlohy nemohl rozluštit. Nosidlo by tak, jak dále pokračuje Martínek, mohl jen ztěžkl zapomenout jméno kněze, který křtil jeho prvorozenou dceru Dorotu, stejně jako jméno českého místodržícího, knížete z Lichtenštejna.¹⁴⁴ Tento argument je z mého pohledu jen velmi málo uspokojivý. Vynechaná vlastní jména nejsou v textech obdobného charakteru žádnou výjimkou. Autoři často v případě, kdy si nemohli v dané chvíli konkrétní jméno vybavit nebo je neznali, vynechávali v textu patřičné místo s tím, že pokud si jméno později doplní či zjistí. Neobstojí ani tvrzení, že pokud Nosidlo dobře znal osoby, o nichž psal, musel zákonitě znát i jejich křestní jména. Například šlechtice nebývalo vůbec zvykem oslovovat křestními jmény. Tudiž lze klidně předpokládat, že Nosidlo si ve zmíněném příkladu s knížetem Lichtenštejnem pouze nebyl zcela jist jeho křestním jménem. Martínkův druhý příklad, případ kněze, jenž křtil Nosidlovu dceru Dorotu, nemůže vnímavého čtenáře až zas tak moc překvapit. Dorotu totiž, těsně před odchodem rodiny do exilu, křtil již katolický kněz (nekatoličtí duchovní v této době už v zemi působit nesměli):

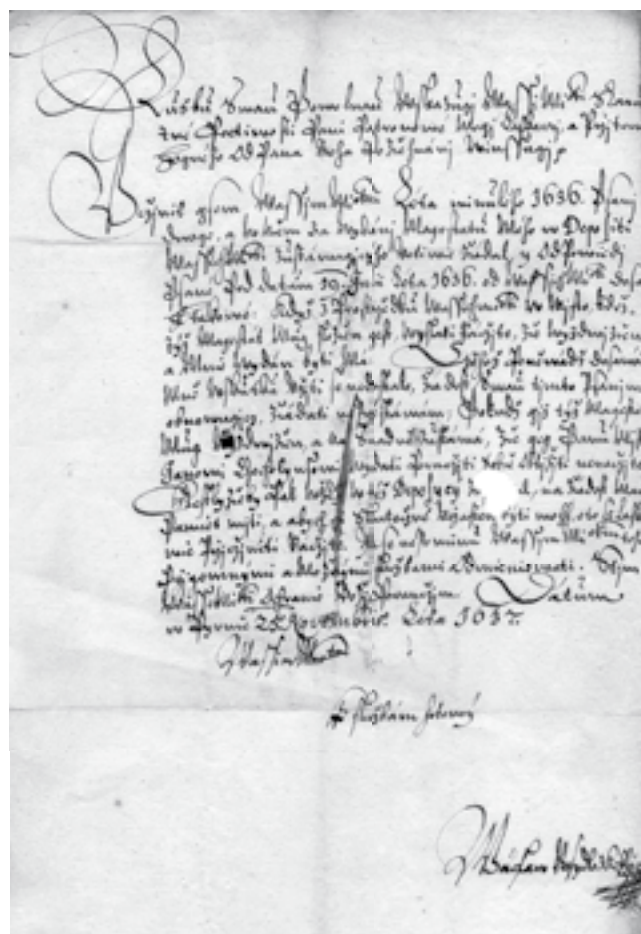
„[Dorota byla] 29. januari v chrámu páně Všech Svatých při hodině nešporní skrze správce církevního papežence, kněze Jana ----- pokřtěna, jakožto tu toho času děkana. [...].“¹⁴⁵

To, že Nosidlo neznal celé kněžovo jméno není zdaleka tak nepravděpodobné, jak se Jan Martínek domníval. Co se týče Nosidlových souputníků, je nutno mít před očima počet pirenských exulantů. V Pirně našlo útočiště velké množství lidí, jejichž počet ve své nejvyšší fázi přesáhl 2000. V této souvislosti není nic nepřirozeného na tom, neznal-li Nosidlo všechna jejich jména, byť se třeba jednalo o exulanty v této komunitě činné a významné.

Chybějící zápisy z období od poloviny srpna do konce prosince sice jednoznačně dokládají existenci předlohy, z níž byl text do kalendáře přepisován, nevylučuje to však

autentičnost Nosidlova rukopisu. Nabízí se jednak úvaha, že Nosidlo neměl při přepisování předlohu k dispozici v úplnosti, což by nebylo v turbulentní době třicetileté války nic překvapivého. V tomto případě je nutno vycházet z toho, že si Nosidlo již předtím srovnal text předlohy tak, jak jej zamýšlel zapisovat do kalendáře: podle měsíců a následně dní, a nikoliv čistě chronologicky podle roků. Dále se pak nabízí předpoklad, že Nosidlo z nějakého důvodu nebyl schopen či již nestihl text kroniky opsat v úplnosti. Vzhledem k tomu, že se později kalendář s Nosidlými zápisy nachází v Dráždanech, se lze i domnívat, že si Nosidlo nemohl po vyplnění Pirny vzít kalendář s sebou dále do Schandau a ten tak zůstal v Pirně, což by zároveň nabízelo možné vysvětlení nedokončené kroniky.

Rozhodující však zůstává otázka písma. Jan Martínek se domnívá, že není možno jednoznačně tvrdit, že by celý text byl psán jednou a toutéž rukou. Text ovšem musel vzniknout v několika fázích, což je jasné už z pouhého rozsahu kroniky. Je tudíž nutno brát v potaz diferentní podmínky a okolnosti, například: jiné světlo, jiné psací pomůcky, jiný čas, jiné vnitřní rozpoložení, jiné místo, kde text vznikl atp.

Obr. 6. Dopis Václava Nosidla z Geblic litoměřické městské radě z roku 1637.

¹⁴² MARTÍNEK, Svědectví, s. 105–107.

¹⁴³ Jedná se o celkem 25 vynechávek pro pozdější doplnění, povětšinou vlastních jmen či méně často topografických názvů. Ty se vztahují ke známým současníkům (politicky či vojensky činné osoby), k Nosidlovým pirenským spoluexulantům nebo k “obyčejným” lidem (různí řemeslníci atd.), jejichž příběhy Nosidlo ve své kronice zaznamenává. Přitom se ale v žádném případě nejedná pouze o místa a osoby, které Nosidlo velmi dobře znal.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 107.

¹⁴⁵ Nosidlova kronika z 28. ledna 1626.

To se mohlo významně podepsat na celkové podobě zápisu, čemuž by podle mého názoru plně odpovídaly znaky textu: různý sklon písma, jeho různá tloušťka i výskyt různých druhů inkoustů. Tato různorodost však nevylučuje autorství jednoho pisatele, srovnání písem na základě porovnávání způsobu psaní jednotlivých písmenek by tomu napovídalo. Ovšem na druhou stranu je nutno mít na mysli i jistou uniformitu písem této doby. Kromě dopisu, jež zaslal Václav Nosidlo z Geblic 25. listopadu 1637 litoměřické městské radě,¹⁴⁶ s kterým pracoval i Jan Martínek, se prozatím nepodařilo najít žádný jiný manuskript s prokazatelně Nosidlovým rukopisem. V případě onoho dopisu však nepochybují o tom, že jeho autorem byl Václav Nosidlo. Martínek bral v úvahu možnost, že Nosidlo mohl dopis nechat napsat někým jiným a sám jej pouze podepsat.¹⁴⁷ Vzhledem k tomu, že Václav Nosidlo zastával v Litoměřicích před svým odchodem do exilu úřad mětského písaře, se mi nezdá být tato možnost relevantní. Martínek ze zmíněného důvodu srovnával pouze způsob psaní Nosidlova jména v kronice s jeho podpisem v dopise a konstatuje odlišnost. Já osobně se domnívám, s přihlédnutím k odlišným druhům textu – oficiální dopis vs. osobní svědectví (zápisek) –, že způsob psaní Nosidlova jména (srovnání písmen) v dopise a na všech místech v kronice¹⁴⁸ je možno připsat jedné a téže ruce. S definitivní platností sice nelze tvrdit, že se v případě celého (přepsaného) textu kroniky ve Veleslavínově kalendáři jedná o Nosidlův autograf – k tomu by bylo potřeba důkladného paleografického rozboru a více srovná-

vacího materiálu. V kronice samotné se Nosidlovo jméno či zmínění vlastní osoby vyskytuje jen ve výrazně menší části záznamů. Ovšem po stránce stylistické i s ohledem na námět a vyřčená stanoviska lze všechny zápisy rozhodně považovat za jeden koherentní text. Pročež se domnívám, že tak lze i předpokládat Nosidlovo autorství.

Pelclův opis

František Martin Pelcl získal, jak víme, od Georga Petermanna historický kalendář s textem Nosidlovy kroniky, z něhož si nechal opatřit onen již několikrát zmíněný opis, který dnes uchovává NK ČR. Na titulní straně je signatura z děčínské knihovny (T 148) a nápis: *kronyka Wacławowa Nosydla z Gebiczi Litomeřicenzi od leta 1626 až do leta 1638. M.S. 108* spolu s ex libris Františka Thun-Hohensteina. Tamtéž se nachází i signatura pražské Národní knihovny (XIX B 6 a 7676/34). Celý text je napsán na jednotlivých listech, které jsou zleva i zprava ohraničeny linkami. Z opisu je na první pohled zřejmé, že byl text nejprve v celistvosti z kalendáře opsán jedním písařem. Poté byly od sebe jednotlivé zprávy rozstříhány, seřazeny a nalepeny v chronologickém ročním pořadí, tak jak to odpovídalo (a odpovídá) potřebám historika. Napovídají tomu nedopatřením zanechané stopy, například přestřížení písmen. Na listech je také patrná numerace jednotlivých listů. Ovšem některé zprávy od sebe nebyly odděleny nebo byly nalepeny ve špatném pořadí.¹⁴⁹ Martínek ve svém článku poukazuje na jednu chybějící zprávu v Pelclově opisu a usuzuje z toho,

Obr. 7. Ukázka Pelcova opisu.

¹⁴⁶ SOKA Litoměřice se sídlem v Lovosicích, fond: Archiv města Litoměřice, spisy publica, sing.: Publ. 1637/12 (karton 5, nr. 74).

¹⁴⁷ MARTÍNEK, Svědectví, s. 106, pozn. 22. Vzhledem k tomu, že Nosidlo, jakožto vzdělanec a písař zcela bez pochyby vládl perem a s přihlédnutím k okolnostem života v exilu, považuji tuto Martínkem zvažovanou možnost za zcela irrelevantní.

¹⁴⁸ Konkrétně jde o zápisy ze dní: 28. ledna 1626, 11. února 1626, 6. března 1626, 20. června 1627 a 10. dubna 1629.

¹⁴⁹ Tak se mezi zprávami z roku 1629 nachází zpráva s datem 14. června 1633. Ve špatném pořadí pak byly nalepeny tyto zprávy: zpráva s datem 9. února 1630 následuje až po 13. únoru 1630; zpráva ze 7. srpna 1632 je nalepena před 2. srpnem 1632. Zprávy z let 1636 a 1637 jsou kompletně promíchány a mezi třemi zprávami z roku 1638 najdeme ještě jednu zatoulanou z roku 1637.

že Pelcl neopsal poslední zápis z kalendáře – z 13. března 1639.¹⁵⁰ Ze srovnávací analýzy obou textů – Pelcova opisu a textu v kalendáři – se ukázalo, že v Pelcově opisu chybí zápisy mnohem více, a kromě toho nebyly některé další opsány úplně korektně, nicméně Martínkem uváděnou poslední zprávu v Pelcově opise najdeme. Byla však špatně zařazena – mezi zprávy z roku 1629. Naopak zcela chybí zprávy z 11. února 1626, 3. ledna 1627 a 4. ledna 1634. U sedmi dalších pak chybí část textu - od jedné řádky až po téměř dvě třetiny zprávy. Tak u zprávy z 19. května 1628, 8. března 1630 a 6. června 1632 chybí vždy cca jeden řádek; 14. února 1631 nebyla opsána závěrečná poznámka: „viz na jiném místě“; u 30. dubna 1627 jde již o několik řádků a u 29. července 1628 chybí přes polovinu textu. Konečně ze zprávy z 11. srpna 1629 byl opsán pouze její začátek a konec.¹⁵¹ V Pelcově opisu navíc chybějí všechna regesta, která každou zprávu stručně charakterizují. Po důkladném srovnání opisu s kalendářem je zcela zřejmé, že Pelclův opis byl pořízen právě ze zmiňovaného kalendáře. Mimo to již víme, že se kalendář nacházel v Pelcově soukromé knihovně.

S nálezem textu kroniky v kalendáři byl vyřešen i problém jejího celkového rozsahu, který byl v dosavadní literatuře uváděn velmi porůznu. O tom, že kronika začíná rokem 1626, nebylo sporu, avšak jako datum konce lze nalézt hned několik variant: 1636, 1638 a 1658. Údaj Josefa Jungmanna¹⁵² o tom, že kronika sahala až do roku 1658, který převzali i Dudík a Rybička,¹⁵³ vznikl chybným čtením. Jungmann omylem přečetl 1638 (podle Pelcova opisu) jako 1658. Cerroniho excerpta sahají pouze do roku 1636, což pak chybně za poslední zápis Nosidlovy kroniky považovali Josef Jireček¹⁵⁴ i Josef Hrabák.¹⁵⁵ Rok 1638 byl dlouhou dobu – v důsledku Pelcova nepořádného čtení – až do objevení Veleslavínova kalendáře považován za konečné datum. Dnes však víme, že kronika byla dovedena až do dalšího roku, byť pouze jediným zápisem.

O tom, jak vypadal originál Nosidlovy kroniky, resp. předloha, z níž Nosidlo text do kalendáře přepisoval, se dá dnes pouze spekulovat. Zvolil Nosidlo pro zápis své kro-

niky kalendář, protože nic příhodnějšího po ruce neměl, nebo k tomu měl zcela jiné důvody? Byla to snad úmyslná volba, neboť kalendář nejlépe vyhovoval jeho představě o zachování a zprostředkování historických událostí? Tyto a další otázky však zřejmě již nebude možno přesvědčivě zodpovědět.

Christian Pescheck ve své knize z roku 1857, věnované českým exulantům, uvádí, že se v Pirně nachází ještě jeden svazek rukopisných pamětí Václava Nosidla: „*Wenzel Nosydlo, Syndicus von Leitmeritz, Exul in Pirna, bleibt deswegen unvergessen, weil man daselbst noch einen Band handschriftliche Memoiren von ihm über seine Zeit besitzt; auch sollen noch 3 Bände über Leitmeritzer Angelegenheiten, vermuthlich von hohem Werthe, da sein.*“¹⁵⁶ Ten ovšem, jak zdůrazňuje i Jan Martínek,¹⁵⁷ není možné považovat za historický kalendář s Nosidlovým textem, neboť ten se nejpozději od roku 1780 definitivně nacházel v Čechách. Pescheck tak musel mít na mysli jiný exemplář, tedy za předpokladu, že rukopis, o němž hovoří, na vlastní oči viděl.¹⁵⁸ Podle Alwina Bergmanna¹⁵⁹ se mělo Nosidlovo dílo nacházet v Děčíně.¹⁶⁰ Tím byl ovšem míněn nikoliv kalendář, či dokonce jiný exemplář, nýbrž opis pořízený Pelclem, který se, jak víme, nacházel v Thun-Hohensteinské děčínské knihovně.¹⁶¹ To by potvrdzovalo domněnku, že měl Christian Pescheck na mysli skutečně jiný exemplář, a tedy velmi pravděpodobně onu zmiňovanou předlohu pro text v kalendáři. Nicméně všechny pokusy o nalezení tohoto manuskriptu, jež stavěly na Pescheckově informaci, byly zatím neúspěšné.¹⁶² Tím se možnost, že se ještě tuto předlohu podaří najít, stává více méně utopickou.

Pokus o zveřejnění Nosidlovy kroniky v 19. století

Na počátku 19. století, v době národního obrození, byl učiněn pokus alespoň částečně přiblížit obsah Nosidlovy kroniky českému čtenáři. V příloze k prvním českým *c.k. vlasteneckým novinám a listu nepolitickému*¹⁶³ z 20. března roku 1819 (č. 12), byly na stranách 45 a 46 uveřejněny některé pasáže z kroniky. Šlo o zprávy z 1. ledna, 3. února a 16. března roku 1626. Měl to být začátek plánovaného

¹⁵⁰ MARTÍNEK, Svědectví, s. 107.

¹⁵¹ Součástí této zprávy je delší citace vidění jistého sedláka Benjamína Šrumcara (Frumcara?), která jsou uvedena dataci. To zřejmě opisovatele zmátlo, nepovažoval je za součást textu a v domněni, že se zprávou nesouvisí vynechal prostředek celého textu.

¹⁵² JUNGSMANN, Historie, s. 272.

¹⁵³ DUDÍK, Handschriftensammlung, s. 459–460; RYBIČKA, Pomůcky, s. 92–95. I když Dudík také poznamenává, že si není jist, zda je Jungmannova informace pravdivá.

¹⁵⁴ Jungmannův omyl odhalil JIREČEK, Rukověť, s. 55–56.

¹⁵⁵ V kapitole o literatuře pobělohorské emigrace, in: MUKAŘOVSKÝ, Dějiny literatury, sv. 1, s. 396.

¹⁵⁶ PESCHECK, Exulanten, s. 37, zvláště M.L.

¹⁵⁷ MARTÍNEK, Svědectví, s. 111.

¹⁵⁸ Je samozřejmě možné, že Pescheck pouze převzal informaci od někoho jiného. Ovšem jistota, s jakou o Nosidlovi rukopisu mluví – v kontrastu s opatrným konjunktivem v případě zmiňovaných tří svazků o Litoměřicích (srov.: “besitzt” vs. “sollen da sein”) – napovídá tomu, že si Pescheck byl naprosto jist.

¹⁵⁹ Alwin Bergmann začal roku 1903 pracovat na exulantské sbírce, jež byla později po něm pojmenována a dnes patří k jednomu z nejhodnotnějších exulantských pramenů vůbec. Srov.: BEDNAŘÍK/KOBUCH, Bergmannova sbírka, s. 161–168; SCHUNKA, Digitalisierung, s. 7–8. Digitalizace Bergmannovy sbírky byla v dnešní době již dokončena a je přístupná na: www.exulanten.geschichte.uni-muenchen.de

¹⁶⁰ Sächsisches Staatsarchiv – Hauptstaatsarchiv Dresden: Bergmann'sche Exulantensammlung: F 14770, Nr. 3: „Sein Werk befand sich eine Zeitlang in Pirna, das ihn so gastfreundlich aufgenommen hatte, u soll jetzt in der Grafl. Thunschen Bibliothek zu Tetschen aufbewahrt werden“. Tuto poznámku cituje i Lippert, leč již s poznámkou, že se mu nepodařilo fondy knihovny použít: „Leider konnten wir zur Benutzung desselben nicht gelangen“. LIPPERT, Leitmeritz, s. 507.

¹⁶¹ Lze vycházet z toho, že Bergmann znal jak Lippertovo tak i Pescheckovo dílo a vyvodil z toho, že se musí jednat o jeden a tentýž exemplář. S tím ovšem poněkud koliduje fakt, že se kalendář předtím, než se dostal do rukou Pelcovi, nacházel v Drážďanech u již několikrát zmíněného českého kazatele Petermanna, a tedy nikoliv v Pirně.

¹⁶² Srov. bilanci: MARTÍNEK, Svědectví, s. 111–112.

¹⁶³ K novinám: BLODIGOVÁ, Dějiny novinářství, s. 10 a 20; OSN, sv. 15., s. 63–65, srov. též: VOIT, Encyklopedie knihy, s. 636–638.

uveřejňování textů z Nosidlovy kroniky, avšak obsah se silně kritickým protikatolickým tónem se dotkl tehdejšího arcibiskupa Václava Leopolda Chlumčanského. Ten označil výrazy jako například „*samospasitedlné náboženství*“, „*papeženci*“ či „*znamení babylonské*“ atd., které zesměšňovaly katolíky a jejich víru, za zvrhlé a rouhavé. Nezůstal však u pouhé slovní kritiky, nýbrž podal stížnost ke guberniálnímu řediteli Františku Antonínu, hraběti z Kolovrat, v níž požadoval okamžitou intervenci. Nato bylo jakékoli další zveřejňování Nosidlovy kroniky zapovězeno. Po zdlouhavém pátrání po „provinilcích“ byl nakonec peněžitou pokutou potrestán knihtiskař František Alois Jeřábek.¹⁶⁴ Tím také tento první nesmělý pokus o zveřejnění skončil. Z jakého exempláře byly úryvky z kroniky citovány, není nikde uvedeno. Ovšem Volf ve svém článku předpokládá, že jím byl s největší pravděpodobností Cerroniho opis, neboť ten byl v oné době Krameriovi nejdostupnější.¹⁶⁵

Pirenská exulantská komunita v letech 1626–1639

Obsah Nosidlovy kroniky

Nosidlova kronika popisuje události ze sledovaného období s různou intenzitou. Počet zpráv sahá od jedné jediné k roku 1639 až po 79 zápisů k roku 1628. Pro chybějící zápisy ze srpna až prosince každého roku tak lze předpokládat zhruba stejnou intenzitu, ač nelze samozřejmě vyloučit jakékoli výkyvy. V kronice je možno vysledovat hlavní tematické okruhy, které pro jejího pisatele hrály obzvláště důležitou roli. Nosidlo zapisoval především (ze svého pohledu) důležité události z Českých zemí a Saska. Ačkoliv usiloval o „neutrální“ podání, jak to prozrazuje například důsledné psaní ve třetí osobě, jsou jeho zápisy poznamenány silně konfesním duktem nekatolického měšťana, zažívajícího jistě nelehký osud v exilu. Vzhledem k tomu, že se v této kronice jedná o zápisky osobního charakteru, nikoliv o text, určený pro tisk, najdeme zde celou řadu osobních názorů a hodnocení. Jde tedy o jiný druh textu, než jak tomu je v případě oficiálních spisů, kde je nutno mnohem více zohlednit konfesně-politicko-propagandistický záměr i potenciální recipienty. Nosidlo nám nabízí pohled do mentality českého nekatolického intelektuála, jehož způsob myšlení je silně ovlivněn konfesně rozděleným světem, v němž žije, tj. především myšlenkovými schémata, kategoriemi a předsudky českého nekatolicismu. Hlavním rysem je vyhraněný protikatolický postoj, manifestovaný množstvím uštěpačných, výsměšných a pohrdlivých výrazů, jimiž Nosidlo kvituje katolickou církev a její příslušníky. Najdeme zde celou řadu topoi, jimiž je popisována tyranie a nátlak ve jménu rekatolizace, špatnost a morální úpadek katolických představitelů stejně jako jejich neznalost bible. Nosidlo tak využívá klasické nekatolické argumentační vzory a stereotypy, v nichž se zrcadlí nejen nekatolický pohled na víru, nýbrž i soudobá atmosféra, naplněná vzájemnou nenávistí a útoky mezi katolíky a nekatolíky. Nosidlo formuluje i jednu ze základ-

Tab. 1: Obsah Nosidlovy kroniky: lokality

rok	počet zápisů	Pirna	Sasko	Litoměřice	Čechy	ostatní
1626	10	2	0	6	0	2
1627	38	13	3	19	3	0
1628	79	34	2	14	19	10
1629	55	20	3	6	9	17
1630	32	17	4	4	2	5
1631	33	16	3	1	5	8
1632	39	6	0	5	19	9
1633	17	5	3	1	3	5
1634	15	3	3	1	2	6
1635	11	4	2	0	1	4
1636	10	0	4	0	6	0
1637	2	1	1	0	0	0
1638	5	0	1	1	1	2
1639	1	1	0	0	0	0
celkem	347	122	29	58	70	68

Tab. 2: Obsah kroniky: hlavní tematické roviny

rok	počet zápisů	exil	rekatolizace	prodigie a prorocství	válečné a s nimi související události	osobní zprávy z Nosidlovy rodiny	ostatní
1626	10	1	5	0	0	4	0
1627	38	6	17	6	0	3	6
1628	79	25	24	15	8	0	10
1629	55	15	5	23	8	1	3
1630	32	14	3	7	2	0	6
1631	33	10	3	8	7	0	5
1632	39	4	0	1	32	0	2
1633	17	3	2	4	8	0	0
1634	15	0	0	4	8	0	3
1635	11	4	4	5	1	0	1
1636	10	1	2	5	2	0	0
1637	2	0	0	1	1	0	0
1638	5	0	1	4	0	0	0
1639	1	1	0	0	0	0	0
celkem	347	84	66	83	77	8	36

ních premis nekatolického vidění víry jako božího daru, k níž nikdo nemá a nemůže být nucen:

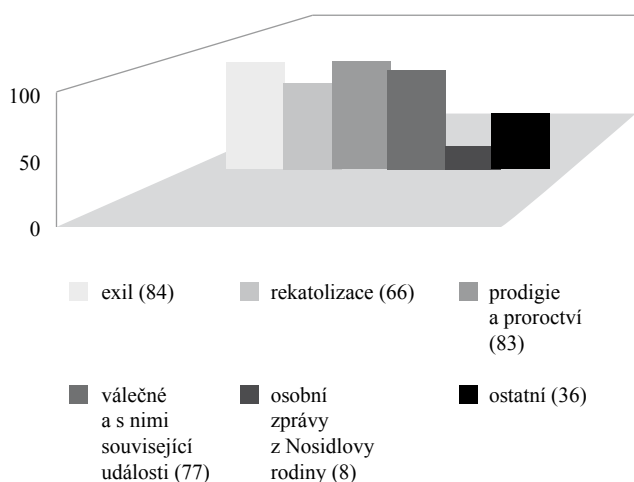
*“A jest nám to v dobré známosti z Písma svatého, že žádný nemá k náboženství nucen býti, jakož i my svobody užítí žádáme, nebo pro ni vlast jsme opustili.”*¹⁶⁶

Tato věta vyjadřuje i pro nekatolíky typickou výbornou znalost Písma, která jim umožňovala nejen široký argumentativní základ, ale i velmi tvořivé zacházení s biblickými citáty a obrazy při označování svých katolických odpůrců.

¹⁶⁴ VOLF, Babylonské znamení.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 120, pozn. 1.

¹⁶⁶ Nosidlova kronika z 27. dubna 1630.

Graf 1: Zastoupení hlavních témat Nosidlovy kroniky.

Příkladem je slovní hrátky “[...] ta nešlechtná deformaci, jakž ji papeženci jmenují reformaci [...]”¹⁶⁷, která byla mezi nekatolíky obecně velmi oblíbená,¹⁶⁸ stejně jako označení “samospasitedlné náboženství”, “modlářství” či “cejch šelmy babylonské” pro katolickou církev.

Nosidlo zapisoval především události obecného charakteru: průběh rekatalizace v Čechách, a to hlavně v rodných Litoměřicích, dále některá důležitá politická či vojenská rozhodnutí, ale i události z každodenního života v exilu. Krom toho Nosidlo zaznamenal i různé oficiální dokumenty jako jsou nařízení, dekrety, suppliky, dopisy apod. Kronika například dokumentuje intenzivní korespondenci mezi litoměřickým císařským rychtářem Šimonem Aulíkem a pirenskými resp. saskými úřady v letech 1626 a 1627. Najdou se tu opisy či alepsou uvedení citace různých dopisů, dekretů a nařízení adresovaných exulantům – Nosidlo např. sleduje průběh zhotovování soupisů exulantů v Pirně, stejně jako další úřední pokusy, jak dostat exulanty pod administrativní kontrolu a dohled. Informuje nás dále o politických aktivitách pirenské komunity: o různých schůzích, jednáních, rozhodnutích, supplikách apod. Přístup k takovému druhu informací, které pocházejí z okruhu exulantské elity, nasvědčuje tomu, že Václav Nosidlo zaujímal mezi exulanty významnější pozici.

Důležité místo patří v této době mezi exulanty velmi rozšířeným prodigiím a proroctvím.¹⁶⁹ Pod pojmem *prodigie* rozumím různá zázračná znamení a úkazy, které byly vní-

mány jako jisté projevy boží vůle, a to v případě jak pozitivních, tak negativních událostí. Antická víra v prodigie, jež se především v Římě těšily velké popularitě a uznání, zažívá nový vrchol v raném novověku, a to hlavně během 16. a 17. století. Tak byly např. polární záře, vedlejší slunce, zatmění, komety či různé krvavé úkazy interpretovány jako boží znamení – jako trest, varování a napomenutí k pokání. Mezi prodigie patří i různé klimatické anomálie či náhlé a nečekané změny počasí.¹⁷⁰ Jednou z takových zpráv je záznam polární záře 4. února roku 1630:

*“Tohoto dne na skonání, jenž byl památný podle starého kalendáře, obrácení sv. Pavla na víru křesťanskou, po pěkném, jasném i teplém čase, okolo hodiny 7. a 8. polovičního orloje před půlnoci začalo se rozsvěcování jasných oblaků na vejchodu slunečním letním a táhlo se přes půlnoci až k západu. Potom hned za tím vystupoval v tíchž místech jako z nějaké veliké propasti neb peci ohnivý dejm, velmi strašlivě hučící, který z sebe jako prudké střely veliké sloupy a paprsky, barev proměnných, rozínové, bílé, ohnivě, zelené, modré vydávající a jedny jako skrze druhé proskakující, obzvláště pak okolo hodiny 8. a 9. právě nad městem Pírnem, jak se nám na to patřičným zdálo ze všech čtyř částek světa, jako k obzvláštnímu nějakému znamení, neb cíli, velmi patrně a strašlivě ty paprškové do jedné hromady se srážice k podobnému stavu ukazovati se zdály. Kteréžto strašlivé paprškování v jednech a týchž místech víceji a méněji se zsvěcovalo tu celou noc, až do bílého dne, nejsilněji pak opět po druhé, okolo hodiny 4. a 5. k ránu. Toho fochrování a plápolání spatřováno bylo téměř po vsi říši a v mnohých místech strašlivěji, nežli tu v zemi saské. Mnozí o tom pišící dokládají, že spatřín byl tehdáž bílý kříž na obloze nebeské, což se v Pírně nespatrilo.[...]”*¹⁷¹

Mnohé z Nosidlem popisovaných nebeských úkazů patří k tzv. halo jevům. Jedná se o optické jevy, které vznikají odrazem či průchodem slunečních resp. měsíčních paprsků drobnými ledovými krystalky v atmosféře.¹⁷² Tyto i v dnešní době relativně často spatřitelné úkazy, jež jsou známy již z antických pozorování, byly v nejistých a turbulentních dobách třicetileté války velmi bedlivě vnímány a zaznamenávány. Svědčí o tom sbírky raněnovověkých jednolistů a tisků s vyobrazením takovýchto jevů.¹⁷³ Přestože se setkáváme v 17. století s velkým vývojem přírodních věd i s prvním vědeckým vysvětlením halových jevů jakožto optického úkazu již u Descarta, byly takovéto úkazy povětšinou vnímány v rámci prodigiální víry jako boží znamení. Nosidlo tak pro citovaný úkaz z února 1630 nabízí i vysvětlení v tomto duchu:

¹⁶⁷ Nosidlova kronika z 12. února 1627.

¹⁶⁸ MIKULEC, Rekatalizace, s. 100.

¹⁶⁹ Zájem o prodigiální a profetickou tematiku ukazují spisy dalších exulantů, např.: paměti Bořka Mateřovského z Mateřova (uchovány v Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. Cod. Guelf. 1124 Nov. 8°), srov.: RYANTOVÁ, Těžké časy, s. 249–257; kronika Jiřího Kezelia Bydžovského, jenž též strávil několik let v pirenském exilu, srov.: KEZELIUS, Kronika Mladoboleslavská; nebo paměti hofského exulanta Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic, srov.: MENČÍK, Paměti Jana Jiřího Haranta.

Touto specifickou tematickou rovinou Nosidlovy kroniky se hlouběji zabývám v rámci grantového projektu GA AV ČR IAA80009080– viz: pozn. 1. Zde jen k základní orientaci k prodigiím v raném novověku: BROCKHAUS 1996/17, s. 507; BROCKHAUS 2005/22, s. 132; BARNES, Prodigies and Portents, s. 348–350; HAMMERL, Prodigienliteratur; KRUSENSTJERN, Prodigienlaube, s. 53–78; ROECK, Krieg und Menschen, s. 265–279 a též webové stránky Dr. Michaely Hammerl: www.wunderzeichen.de (naposled vyvoláno 10. 7. 2009).

¹⁷⁰ Nosidlovým zprávám o počasí se ve své studii věnoval Miloslav Müller, MÜLLER, Počasí, s. 210–215.

¹⁷¹ Nosidlova kronika ze 4. února 1630.

Obr. 8. Jednolist z roku 1627 s prodigiálním charakterem.

“Toto plápolání hned brzo následovalo tažení od půlnoci lidu švédského do říše šťastně.”¹⁷⁴

Nekatolíci s výbornou znalostí Písma pak nacházeli vysvětlení či alespoň záchytné body pro takovéto úkazy v bibli. Podobný halový jev popisuje Nosidlo i 26. dubna předchozího roku 1629:

“Nad městem Pirnem ráno mezi hodinami šestou a sedmou polovičního orloje spatřovány při vycházení slunce čtyři parely aneb jakž se vůbec mluví čtyři slunce jako v temném mračně zůstávající k čtyřem částkám světa obrácené, totiž k vejchodu, poledni, západu a půlnoci, majíce mezi sebou uprostřed páte to přirozené slunce. Z toho pak, které k půlnoci obrácené bylo, po osmé hodině spatřila se vystupující světlost, jako duha, a opět při hodině první po poledni velmi patrnej okolek slunce, jako halo, a to obě drahněj čas trvalo. Téhož dne nad městem míšeňským Torgovem od obyvatelů spatřen v slunci orel a po st[ra]nách okolo něho jako dvoje malé mračínko, z nichž z jednoho toho mračínka vystoupil lev, kterýžto tříkráte sahajíc po orlu do slunce naposledy ho strhl dolů a sám se v tom slunci posadil.”¹⁷⁵

Tento příklad dokumentuje během třicetileté války velmi rozšířenou symboliku souboje orla se lvem, jež se vyskytovala v modifikovaných podobách jako boj císařského orla s českým, falckým lvem či se švédským lvem ze severu.

Víra ve znamení, úkazy a prorocké vize tvoří důležitou část exulantské mentality.¹⁷⁶ V neklidné době třicetileté války nabízely citlivě vnímané prodigie a proroctví exulantům naději na změnu jejich bezútešné situace. Boží znamení tak dodávala jistotu a orientaci v chaosu, nejistotě a hrůzách války a do jisté míry i utvrzovala správnost rozhodnutí pro cestu do exilu a stálost ve víře. Ovšem toto slovy Vladimíra Urbánka eschatologické myšlení nelze považovat pouze za výsledek vyhocené nábožensko-politické situace, nýbrž i za kontinuitu starých impulzů, školské tradice melanchthonského humanismu, jež eschatologické vnímání světa silně akcentoval a jež se etabloval na mnohých středoevropských školách včetně pražské univerzity.¹⁷⁷ Z tohoto prostředí pocházel jakožto bakalář pražské univerzity i Václav Nosidlo z Geblic. Ovšem aktuální válečné události a vývoj situace se výrazně podílejí na modifikaci a zesílení těchto myšlenkových proudů. Rok 1629 je tak významnou čezurou. Byl to rok, kdy císařská vojska po vyhrané dánské válce dokázala získat pevnou pozici; rok, v němž Ferdinand II. vydal pověstný restituční edikt, a období, kdy migrační vlna z českých zemí po vydání rekatolizačního patentu z roku 1627 dosáhla maxima. V tomto roce je možno konstatovat zvýšený výskyt vizionářů i profetických vizí, jež i tak patřily ke každodennosti atmosféry třicetileté války. Ovšem ve srovnání s hojně zastoupenými zprávami prodigiálního obsahu jsou zprávy o proroctvích a prorocích v Nosidlově kronice zasoupeny jen okrajově – většina z nich právě ke zmíněnému roku 1629. Nosidlo zaujímá k proroctvím dosti kritický postoj a sám se v tomto smyly ve své kronice několikrát vyjadřuje. V kronice tak nalezneme typické kritické kometaře jako:

“Tyto věci víceji pro výstrahu se připomínají, nežli aby jim věřeno bylo”¹⁷⁸ nebo

“Tomu podobných věcí velmi mnoho v rozdílných místech tohoto pomínulého roku se nacházelo, jiný necht’ věří, kdo chce, my máme dosti proroctví v zákoně Starém i Novém pravdivých jistých.”¹⁷⁹

Ačkoliv se obecně mezi exulanty těšily texty s profetickým obsahem – tisky, letáky – veliké oblibě, není ani zdrženlivý a místy i velmi kritický Nosidlův postoj žádnou výjimkou. Nosidlo zaujímá diferencovaný přístup k jednotlivým prorokům, na jedné straně nešetří kritikou, ovšem na druhé straně věnuje některým “vybraným” prorokům zvláštní pozornost. Není nijak překvapivé, že k nim patří i “hvězdy tehdejší profetické scény”: slezský jircháč Kryštof Kotter a polská dívka Kristýna Poniatowská, které

¹⁷² MÜLLER, Počasí, s. 213; obšírně k halo jevům srov.: www.meteoros.de/halo.htm (naposled vyvoláno: 10. 7. 2009)

¹⁷³ Srov. např. velkou sbírku raněnovověkých jednolístů v Bavorské státní knihovně (BSB, Alte und seltene Drucke: www.vd16.de, naposled vyvoláno: 10. 7. 2009) či ve sbírce Gustava Freytaga a Goethovy univerzity ve Frankfurtu nad Mohanem (www.edocs.uni-frankfurt.de/freytag/, naposled vyvoláno: 10. 7. 2009).

¹⁷⁴ Nosidlova kronika ze 4. února 1630.

¹⁷⁵ Nosidlova kronika z 26. dubna 1629.

¹⁷⁶ Srov.: URBÁNEK, Patriotismus, s. 3–6; TÝŽ., Eschatologie; TÝŽ., Proroctví, s. 156–173; MIKULEC, Rekatolizace, s. 90–98.

¹⁷⁷ URBÁNEK, Eschatologie, s. 230.

¹⁷⁸ Nosidlova kronika z 12. března 1629.

¹⁷⁹ Nosidlova kronika z 25. února 1629.

Komenský později označí za “*de[n] erste[n] unter den prophetischen Manns Bildern*” a “*die erste unter den prophetischen Weibs Bildern*”.¹⁸⁰ Kromě Kottera a Poniatowské uvádí Nosidlo jmenovitě ještě pět dalších osob majících prorocké vize: Georga (Jiřího) Balcara, Margarethu Heidevetter, Benjamína Šrumcara (Frumcara) a Mikuláše Valchaře.

Kotter nebyl v Pirně neznámou osobou. Jeho vize kolovaly mezi exulanty v psané i tištěné podobě. První tištěný exemplář Kotterových vizí pochází z roku 1623, o dva roky později se s nimi seznamuje Komenský a pořizuje český překlad. Jedna verze byla vydána v české tiskárně v Pirně¹⁸¹ a je tudíž možné, že ji Nosidlo znal, ještě než se Kotter objevil v Pirně. Tam podle Václava Nosidla dorazil 11. ledna 1629:

“*Kryštof Kotor z Šprotavy slove Šprotavský z pomezí slízkého, člověk prostý v řemesle svém jirchář, kterýž znamená ta slavná o vysokých vyznamenání v rozdílných místech k těmto časům patřící, hned od léta 1616 vidění míval, je na mnoha arších papíru v jazyku německém, (neuměje předtím téměř ani čísti, aniž psáti) sepsal; takže netoliko k přeložení českému pro velikost věcí, v nich obsažených, ale i k vytištění přišly. A že taková vidění jemu a jakým způsobem v pravdě se dáli o tom jak od duchovních tak i rady tu v Šprotavě i jinde velmi přísně a pod těžkými závazky examinován býval, aby se toho spravil, zda-li tu co od zlého ducha neb z nějaké melancholie pochází. Když pak jak při osobě jeho, tak i v spisu nic takového shledáno nebylo a on na Boha a jeho se jemu v starců osobách a malých dítek zjevování se odvoloval i také skutečná pravda a plnění některých těch vidění již těchto časů před rukama a očima byla a aniž mu kdo jakkoli v mnohá místa nebezpečná tou příčinou přicházel, na hrdle ublížiti mohl, přitom zanechán jsouc až do léta 1627 a 1628, již něco málo takových vidění míval. Ten přišel tohoto dne do města Pirna [...]*”

Zde se Kotter setkal se dvěma reprezentanty české exulantské komunity, Pražany Vojtěchem Kautským z Jenštejna, bývalým prokurátorem z Nového Města, a Janem Cabou z Chýš a Špitzberku, též z Nového Města “*a jinými, kteří s obzvláštním pozorem na něho otázky všelijaké činili, až i k tomu příčiny podávali, zdali podnapiti se dadouc, něco neslušného před ním znamenati mohli, ale vše nadarmo, nebo pěknými odpovědmi a mírnými jich odbejval a v nic takového se nevydal, což by ouhonu jemu dávalo.*”¹⁸² Kotter byl tak dále dotazován, zda se exulanti budou moci vrátit a kdy. Kotter nato odpověděl pozitivně a nabádal všechny ke zbožnosti, modlitbám a svornosti. Nosidlo uzavírá zprávu o Kotterovi větou, že: “*Toto všecko jsem já z úst s ním mluvících slyšel i osobu prostou očima míma viděl.*”¹⁸³ Nosidlo

tak sahá k velmi často užívanému instrumentu verifikace popisované události – zdůraznění vlastní přítomnosti.

Další výraznou cézurou byl rok 1635, kdy byl mezi císařem a saským kurfiřtem uzavřen Pražský mír, který z pohledu konfesně uvažujících českých exulantů znamenal přinejmenším velké zklamání. Nosidlovy zprávy profetického a prodigiálního charakteru po tomto datu v sobě nesou atmosféru plnou bezútěšnosti až beznaděje. Nosidlo v tomto smyslu vykládá zaznamenaná znamení i prorocká slova. Píše například o dívence v Drážďanech “*v zemi saské službou se živící, která těchto dnů stále po rynku a ulicích chodící, jazykem německým volala, běda, běda, běda Drážďanům, a vši německé zemi, nepřestanou-li zlého života, pejchy, lakomství a jiných hříchů [...]*”¹⁸⁴

Jak Nosidlo na jiném místě referuje, obracely se po tom “*nešťastném*” Pražském míru i přírodní živly proti Sasku, což dokládá velmi konfesní myšlenkové paradigma, v němž je po tomto kroku saský kurfiřt viděn jako zrádce evangelického tábora. Nosidlo to kometuje následovně: “*Ale jakž jest [kurfiřt, M.L.] potom náboženství toho skutkem sám zastával, to pokoj v létu 1635 zavřený i skutkové proti švédským a při Magdeburku dosvědčují.*”¹⁸⁵ V jiné zprávě se píše o silném větru, jenž se obracel proti saskému vyslanci, který se účastnil mírových jednání:

“*Doktor Dyryngk, vyslaný přední kurfiřta saského k jednání o pokoj, když z Prahy se navrátil po vodě od Pirna do Drážďan jeti chtěl, jak na loď sedl, a od kraje se odstrčil, tak veliký vítr se strhl, že musili zase k břehu jeti, doktora na vůz vysaditi. Což když se stalo, vítr se zase, jako prve utišil. Když pak k Lovosicím šifář pro něho jel, i dolů odtud vezl, vysvědčoval, že se vždycky proti nim vítr obracel, a tak pro neupřímnost ani ty živlové jemu sloužiti nechtěli.*”¹⁸⁶

Stejně interpretuje Nosidlo i nezvyklou změnu počasí, jež nastala, když byly výsledky Pražského míru v Sasku oficiálně oznámeny:

“*Na den památný s. Jana Křtitele vyhlášen byl pokoj s císařem Ferdinandem II. a Janem Jiřím, kurfiřtem saským, učiněný v kostelích po vši saské zemi z nařízení pana jich. V Čechách pak jako i v jiných císařských zemích aniž ničímž o něm připomínáno nebylo, ačkoliv velmi dobrý k papežské straně se stal[...]. A hned toho dne v Míšeňsku začali se západní neobyčejní větrové v tento čas, a tak studení, že kožichu a teplé světnice potřebí bylo, ano i hromobití toho roku a na ten den v Pirně nejprve slyšáno, a od té chvíle den ode dne násilnější ti západní, studení větrové, dnem i nocí, s nemnohými síce dešti, ale ustavičnou truchlou pošmurností až do 19/9 julii trvaly.*”¹⁸⁷

Pokuty se podle Nosidla nedočkal jen Sasko, ale i česká strana – hned v několika zprávách z roku 1636 infor-

¹⁸⁰ Höchstwundersame Offenbahrungen/welche einer Böhmischen Edel-Jungfer/Namens Christina Poniatovia ..., s.l., 1711, předmluva, s.p. K těmto prorokům srov.: SCHMIDT-BIGGEMANN, Apokalypse und Philologie; Pavel HEŘMÁNEK, Komenský a proctví, (nepublikovaná závěrečná práce na Evangelické teologické fakultě [Praha 2004]), tímto děkuji autorovi za možnost, pracovat s jeho manuskriptem.

¹⁸¹ URBÁNEK, Patriotismus, s. 6.

¹⁸² Nosidlova kronika z 11. ledna 1629.

¹⁸³ Tamtéž.

¹⁸⁴ Nosidlova kronika z 1. ledna 1635.

¹⁸⁵ Nosidlova kronika z 5. července 1630, ve zprávě vztahující se ke kurfiřtem nařízeným oslavám sta let Augsburgské konfese.

¹⁸⁶ Nosidlova kronika z 28. dubna 1635.

¹⁸⁷ Nosidlova kronika ze 4. července 1635, ovšem s poznámkou o špatné dataci zprávy: “*Toto má být položeno pod 24/14 junii.*”

muje Nosidlo velmi obšírně o příšerných bouřích, větrech a deštích, které v létě tohoto roku postihly mnohá místa Českého království.¹⁸⁸ K tomu se přidávají i různá omen, která tomuto hroznému nečasu předcházela. Například u Litoměřic, ale i na jiných místech, začala čerstvě narozená kuřata hrozivě kdákat.¹⁸⁹ Nedaleko Mělníka a později i v Praze se zase objevily houfy okřídlených mravenců, které nejprve vyhnaly pracující obyvatele z polí, aby poté tito mrtví insekti zaplavili místní náměstí.¹⁹⁰

Roku 1637 pronikla švédská armáda poprvé do Saska a dobyla město Torgau. Jejich následné vítězství o dva roky později, 14. dubna 1639, u Chemnitz, jim otevřelo cestu do nitra kurfiřtství. Z posledních let, jejichž události Nosidlo ve své kronice popisoval, je patrný všeobecný neklid. Zápisy dominují zprávy s profetickým charakterem a mezi řádky vyčteme atmosféru zkázy. Tomu odpovídají zprávy o krvavých úkazech. Například 15. června 1637 začalo v Pirně znenadání v hrnci krváčet maso, v okolních vesnicích a městech byla také pozorována podobná znamení:

*“[...] Potom v následujících časích, až právě do podzimku, téměř každé tejdne krev se tu v Pirně a okolo po městech, městečkách i vesnicích na krupičné kaši, pohance, chlebě, rybách, jeleních rohách na stěně, tureckém zeli, dříví, ukazovala, a toho mnohého i sám očitým svědkem jsem byl, zvláště, co se při městě Pirně stalo, mezi Čechy a Němci.”*¹⁹¹

V dalších zprávách se pak objevuje krvavé slunce, v Lužici se spustil z nebe krvavý déšť, nedaleko Drážďan se voda v potoce proměnila v krev. Kromě toho docházelo i k neobvyklým změnám počasí. Poslední zprávy z Nosidlovy kroniky tak “předpovídají” blížící se katastrofu, která přišla v květnu 1639, kdy švédská vojska vyplenila Pirnu.

Ze života pirenské exulantské komunity

Pro to, že se právě saská Pirna stala po roce 1620 vyhledávaným cílem českých exulantů, lze nalézt hned několik důvodů. Důležitou roli sehrála geografická poloha: město leží jak nedaleko českých hranic, tak i hlavního města Drážďan, a bylo po Labi velmi snadno dosažitelné. Navíc Pirnu s Čechami, a především s Litoměřicemi, spojovala nejen tradice obchodních kontaktů, ale i rodinné vazby. Nepřekvapí proto, že mezi prvními přistěhovalci byli především lidé, kteří bydleli nedaleko saské hranice. Najdeme zde, především mezi šlechtou, i původně saské rodiny, které během 16. století přesídlily do Čech, v Sasku ale stále měly řadu příbuzných a leckdy i majetek. Takovou rodinou byla např. rodina z Bínova – Bünau oder Salhausen.¹⁹² Již v roce 1621,

když pirenská městská rada informovala kurfiřta o přicházejících exulantech, byl zhotoven první soupis, v němž bylo uvedeno sedm osob, jež zde našly “*losament*” či si zde uskladnily bedny s věcmi a cennostmi. Od té doby počet přistěhovalců vzrůstal a podle výše nastíněného průběhu rekatolizace se tak v Pirně objevují postupně příslušníci všech stavů a vrstev. Z Pirny se stalo během krátké doby nejen město s jednou z největších exulantských komunit, ale i významné intelektuální, politické a náboženské centrum české emigrace, neboť právě zde se usídlila či alespoň nějakou dobu pobývala celá řada významných osobností. Svého vrcholu dosáhla emigrace do Pirny mezi léty 1626 a 1628. Největší skupinu mezi exulanty tvořili Pražané a hned za nimi Litoměřičtí, jichž podle Nosidlových zpráv odešlo do Pirny více než 300.¹⁹³ Tři pirenské exulantské soupisy, z let 1629, 1631 a 1636, poskytují relativně dobrou představu o rozsahu vystěhovalectví.¹⁹⁴ Podle Nosidlových údajů se konalo již v roce 1628 první sčítání zde ubytovaných vystěhovalců, přičemž měl jejich počet přesáhnout 3000 registrovaných osob.¹⁹⁵ Ačkoliv je nutno brát číselné údaje z této doby s jistou rezervou, není pochyb o tom, že pro město se zhruba 4000 obyvateli, znamenal takto masivní příliv exulantů velkou zátěž. To si také uvědomoval kurfiřt, když po výsledku sčítání v roce 1629 pod peněžitou pokutou zakázal další přijímání exulantů do Pirny.¹⁹⁶

Pirna je zajímavá i tím, že se sem alespoň na čas uchýlilo velké množství významných osobností, duchovních,

Tab. 3: Počet exulantů v Pirně

rok	1628	1629	1631	1636
počet exulantů podle soupisu	–	2123	1962	1610
počet exulantů podle Nosidla	3024	2123	–	–

vzdělanců i reprezentantů kulturního života. Ze vzdělanců pobývali v Pirně například Pavel Stránský ze Stránky, profesor a poslední nekatolický rektor pražské univerzity Mikuláš Troilus Hagiochoranus, M. Colsinius-Kavka, básník Jan Černovický de Lybelo Monte, učitel a kazatel Victorin Facilides. Kromě Václava Nosidla z Geblic se zde objevili i jiní, kteří zanechali písemnou památku na život v exilu. Nějakou dobu zde pobýval autor Mladoboleslavské kroniky Jiří Kezelius Bydžovský,¹⁹⁷ paměti na život v Pirně zanechali i Jan Theodor Sixt z Ottersdorfu,¹⁹⁸ Karel Pfefferkorn¹⁹⁹ či Bořek Mateřovský.²⁰⁰ Do Pirny odešlo i velké množství duchovních. Z nich se zde objevili například

¹⁸⁸ Nosidlova kronika z 11., 12. a 14. července 1636.

¹⁸⁹ Nosidlova kronika z 11. června 1636.

¹⁹⁰ Nosidlova kronika z 29. června 1636.

¹⁹¹ Nosidlova kronika z 15. června 1637.

¹⁹² BOBKOVÁ, Exulanti, S. XVIII.

¹⁹³ Nosidlova kronika z 6. ledna 1626.

¹⁹⁴ Srov. edici Lenky Bobkové, Exulanti, k rozsahu zvl. s. XXII–XLVII.

¹⁹⁵ Nosidlova kronika z 10. června 1628.

¹⁹⁶ Nosidlova kronika z 23. února 1629.

¹⁹⁷ Kezelius strávil v Pirně 12 let, nakonec se v roce 1639 vrátil se švédskou armádou zpět do Čech, kde konvertoval a dožil v Mladé Boleslavi. Srov.: KEZELIUS, Kronika Mladoboleslavská, též: VLČEK, Dějiny literatury I., s. 495; BOBKOVÁ, Exulanti, s. 158; MIKULEC, Rekatolizace, s. 92–93.

¹⁹⁸ Na jeho latinský rukopis nacházející se drážďanském Státním archivu Pirna Hermundorum a Suecis armata, manu capta et direpta, upozornila Lenka Bobková, Exulanti, s. XIII.

M. Jan Langenberger, M. Tobiáš Habermehl z Ústí nad Labem, Jiří Sequenides z Litoměřic, Victorinus Facilides Meziříčský, Petr Martinus a jeho syn Samuel Martinus z Dražova, budoucí český kazatel v Pirně. Byla mezi nimi i řada absolventů wittenberské či jiné německé univerzity a tudíž lidí znalých prostředí i řeči země, do níž odcházeli. Nechyběli ani ti, jimž byla němčina mateřštinou. Mnozí z exulantů však neměli ani velký majetek, jimž by si pobyt financovali, ani neuměli příliš německy a byli tudíž odkázáni na živoření z milodarů. Najít uplatnění v profesi nebylo nijak jednoduché zejména pro velké množství predikantů, kteří byli nuceni Čechy opustit. Nepřispívala k tomu ani konfesní situace, neboť ve striktně luterském Sasku bylo podmínkou přijetí luterství, což pro konfesně mnohdy neabsolutně vyhraněné české exulanty hlásící se k české konfesi nebylo samozřejmé. Z 24 duchovních, kteří do Pirny odešli – podle soupisu z roku 1631, jenž zahrnuje i povolání uvedených exulantů – se své profesi věnoval pouze jediný, Samuel Martinus, a čtyři další našli uplatnění jako učitelé. Ale ani ostatní to neměli s hledáním uplatnění ve svém povolání jednoduché. Z 90 řemeslníků vykonávalo v roce 1631 své povolání 60 osob. Z osob se speciální profesí, jakými byli prokurátor, učitel, písař, lékař či třeba varhaník a loutnista, mohlo své povolání vykonávat jen minimum.²⁰¹

Celková atmosféra v Pirně tak těžila z přítomnosti mnohých osobností intelektuálního a společenského života. Někteří z těchto exulantů si s sebou do exilu vzali i své leckdy velmi bohaté knihovny, nebo alespoň jejich část.²⁰² Samuel Martinus vlastnil a vedl v Pirně od roku 1629 českou tiskárnu, kterou odkoupil od Kryštofa Megandra.²⁰³ Stál také u zrodu tzv. pirenské erbovní knihy,²⁰⁴ památníku pirenské exulantské komunity, který vznikl v souvislosti se zavedením tzv. exulantské pokladny. Do památníku se exulanti zapisovali jmény, někteří zde nechali zobrazit i vlastní erb – celkem je zde zobrazeno 158 dokončených a mnohé nedokončené erby. Mimo to sem byly opsány i některé pro exulanty důležité dokumenty. Kromě pirenských exulantů zde najdeme i jejich soupevníky z jiných saských měst – z Drážďan, Freibergu či Míšně. K erbovní kronice náleží i přípisůvka příznivců a podporovatelů exulantů, např. saského dvorského kazatele Hoë von Hoënegg, drážďanského superintendenta Aegidia Stracia, stejně jako portrét kurfiřta Jana Jiřího a pirenský městský znak. K okolnostem vzniku pirenského památníku nám poskytuje Nosidlo obšírný popis.

Exulanti se sešli v domě u Zigmunda Celestýna,²⁰⁵ kde se zřejmě pravidelně scházeli k projednání všech důležitých záležitostí a zde “[...] *poněvadž žádných věcí potřebných k služebnostem církevním náležících i zbytečným ceremoniím, jichž národ německý užívá, sebou z vlasti nevynesli a toho jim nevyhnutelně potřeby bylo, chtěli-li jsou propůjčené svobody v náboženství užívati [...] a tu k zpomocení a opatření, jak potřeb připomenutých, tak i pro vychovávání kazatele, obraly prostředky tyto: aby vyzdvížena byla kniha in folio prázdná, do kteréž by jeden každý z národu českého i jiných, kdož by koli co k službám těm církevním dobrovolně buď málo, neb mnoho z lásky učiniti chtěl, to, což by tak každý učinil a buď od zlata, stříbra, ornátů, ruch, ubrusů, neb peněz hotových dal, to vše vejslovně na památku budoucí do té knihy, buďto sám rukou vlastní zaznamenal a se podepsal, buď skrze jiného totýž učiniti, neb na památku i erb malovati dal, jakž se pak tak v skutku stalo, a dalo a v krátkých dnech několik set tolarů se shledalo, i ty církevní potřeby opatřili a co z nadání toho hojněho více na penězích hotových zůstávalo, to mělo na knězi a lid chudý český, jehož se drahně nacházelo, pomalu vycházeti i vydáváno býti, a aby vždy v záloze pro lid chudý i jakékoli jiné potřeby něčto tím spíšeji zůstávalo. [...] Zřídili i osoby z prostředku svého tyto: Mistra Mikoláše Hagiochorana, Jana starého Petrčka, Jiřího Nera, Lorence Odháje z Pražan a Jana Mostníka z Litoměřic, kterýž by na místě všeho národu, věci tyto všechny církevní přijímali, vydávali, opatrovali, ano i byla-li by toho potřeba, kyselosti vzniklé v národu našem mírně pokojili, aby ani většího počtu vždycky svolávati, ani k Němcům, oč se utíkati potřeby nebylo”.*²⁰⁶

Jak ale Nosidlo dále podotýká, neprobíhalo všechno tak hladce a vedlo to dokonce později k velkým konfliktům ohledně financí:

“Kteréhožto pořádku začátek pěkně byl, ale skončení nehrubě. Nebo tito opatrovníci a kurátorové podle navyklosti z částky sami na ty peníze dobrých kousků vydali a s knězem vína upíjeli, z větší pak částky tak nerozšavně vzdávání almužen kráčeli, a je těm kteří toho nepotřebovali, rozdávali, že potom když větší toho potřeby nastávaly, aniž peníze se nenašlo, nýbrž ještě dluhové, a rozvrháno za jeden rok takto šestnáct set tolarův, a což víceji jest, aniž počtu pořádného učiniti z své správy nechtěli při vyjítí roku, aniž té správy ustoupiti a žádného poslechnouti, poněvadž mezi námi žádné hlavy a pána jistého nebylo. Protož od té chvíle

¹⁹⁹ Karel Pfefferkorn si psal zápisky do Postily Jana Špangberského (dnes v Národní knihovně ČR v Praze), částečně je vydal Volf, srov.: VOLF, Genealogické příspěvky, s. 333–338, 587–590.

²⁰⁰ Srov.: RYANTOVÁ, Těžké časy, s. 249–257.

²⁰¹ BOBKOVÁ, Exulanti, s. XXXI–XXXIII.

²⁰² Srov.: BEDNAŘIK/BERÁNEK, Knihovna českých exulantů v Pirně, s. 343–41.

²⁰³ Jednalo se o tiskárnu, kterou původně vlastnil Henyk z Valdštejna na Dobrovicích. Kryštof Megander, který sám krátce v Pirně pobýval, než se v roce 1628 odebral dále do Drážďan, získal tiskárnu z jeho dědictví a prodal ji v roce 1629 Martiniovi. Po něm vlastnil českou exulantskou tiskárnu Pražan Jan Ctibor Kbelický, který již za obou předchozích majitelů v tiskárně pracoval jako tiskař. BOBKOVÁ, Exulanti, s. XXII; k osobě Megandra srov.: VLČEK, Dějiny literatury I., s. 485–487; ke Kbelickému: tamtéž, s. 496, k Martiniovi tiskařské a nakladatelské činnosti: VOIT, Encyklopedie knihy, s. 567–568.

²⁰⁴ Dnes se nachází v držení Evangelisch–Lutherische Stiftung Böhmischer Exulanten zu Dresden; ta je jakožto nadace pokračovatelkou evangelické obce českých exulantů, jež fungovala do roku 1999. K erbovní knize srov.: ECKERT, Pirnaer Wappenbuch, s. 17–27 (tento článek se přes poněkud zavádějící název věnuje spíše obecně exulantské tematice); BOBKOVÁ, Exulanti, s. XXII; TÁŽ, Die Gemeinde, s. 49. Obecně k památníkům, tzv. stambuchům: RYANTOVÁ, Památníky, s. 47–80; TÁŽ: Památníky aneb štambuchy.

²⁰⁵ Zigmund Celestýn Nebeský z Freifeldu, pražský měšťan a do roku 1622 člen městské rady. V Pirně žil spolu se svou rodinou v domě u Georga Möllera v první čtvrti a patřil k nejvýznamějším členům celé komunity. Zemřel 14. března 1636 v Pirně. BOBKOVÁ, Exulanti, s. 140–223.

²⁰⁶ Nosidlova kronika z 1. května 1628.

nařizováni byli ze všech tří stavů kurátorové a ti lepší správu sice drželi, než již prostředkové vstávaly, až potom v létu 1633 téměř ta správa všecka pomínula a kněz co z almužen přicházelo, sám přijímal sobě i věci jiné odtud opatroval, lid pak chudý v největších potřebách žádné pomoci neměl.²⁰⁷

Primárním motivem tedy bylo získat vybavení pro náboženské účely. Pirenská komunita byla v Sasku totiž výjimečná tím, že jí bylo uděleno povolení k provozování bohoslužeb v českém jazyce, které obdržela exkluzivně v roce 1628.²⁰⁸ V lednu 1628 se exulanti obrátili se supplikou na pirenskou městskou radu a následně i k samotnému kurfiřtovi. Z jejich středu tak byla vyslána delegace do Drážďan:

“[...] s přímlyvami superintendenta, pirenských a rady, též s supplikací k kurfiřtu saskému a konsistoři svědčími o povolení v Pirně religionis exertitum, neb kázání a jiných služeb božích v jazyku našem českém, poněvadž na větším díle vyhnání nic německého jazyku povědomí nejsou.”²⁰⁹

Jejich hlavním argumentem byla jazyková bariéra, která jim bránila účastnit se německých bohoslužeb, tak jak to stojí v supplice:

“[...] dass die meisten unter uns pur lauter Böhmen sein, so durchaus die deutsche Sprache nicht verstehen, und daher, wie sehnlich sie es auch wünschen, der Predigt des göttlichen Wortes nicht bei wohnen können, welches sie herzlich und schmerzlich beklagen, dass sie also des edelsten Kleinodes und Seelenschatzes priviret sein müssen.”²¹⁰

Následovala horečná korespondence mezi kurfiřtem, drážďanským konsistoriem a pirenskou městskou radou, v níž byly diskutovány především obavy nejen z kalvinizmu, ale i z možného vzniku nekontrolovatelného autonomního prostoru cizojazyčné instituce.²¹¹ Snad proto poslal kurfiřt pirenské městské radě nařízení:

“[...] podle něhož to od purgkmistrů pirenských Jiříkovi Nyslovi, kožešníku z Litoměřic, poručeno ke všem Čechům docházeti, aby se napřed ty všickni do obzvláštního registříku s dítkami i čeládkou v něm podpisovali, kteříkoli německého jazyku povědomí nejsou, za nimi pak i ty napodobným způsobem, kteří německy umějí, a to velmi naspěch, protože (prej) kurfirst k následujícímu sjezdu do Torgova takové poznamenání míti chtěl, nežli k jakému cíli, toho žádný nevěděl.”²¹²

Městská rada později informovala kurfiřta, že počet těch, kteří umí pouze česky, je složité přesně zjistit, neboť povětšinou německy rozumí, ale nemluví, avšak nebude jich jistě více než 100. Při té příležitosti byl také odhadnut celkový počet exulantů na cca 500 osob.²¹³ Tento relativně

nízký počet je zarážející vzhledem k tomu, že Nosidlo v červnu téhož roku 1628 mluví o více než třech tisících, a sčítání v roce následujícím tomuto údaji zhruba odpovídá. Vzniká tak otázka, zda nemohlo jít o pokus městské rady počet exulantů záměrně podhodnotit a tím ovlivnit kurfiřtovo rozhodnutí. Kurfiřta však zřejmě nejvíce zaměstnávalo možné rozšíření kalvinizmu v jeho luterském kurfiřtství. Nedlouho před povolením českých bohoslužeb se vyjádřil následovně:

„[...] weil unter ihnen viel Calvinisten sind, deren Protektion aber wir niemalen auf uns genommen, dieselben ihren Irrtum mit Heuchelei zu bemänteln hierdurch Gelegenheit haben, auch dadurch die Calvinisten nach und nach in unserm Land eingeführt werden, sind wir entschlossen, dieses Suchen etwas genauer in Beratschlagung ziehen zu lassen.”²¹⁴

Zdá se tedy, že se tím opatrnost saských úřadů naopak ještě zvýšila Nosidlo tak zaznamenává hned v tomto roce mezi únorem a dubnem čtyři nařknutí z kalvinizmu, z nichž se pirenští exulanti museli zodpovídat. Tak bylo 22. února předvoláno pět v Pirně žijících duchovních – Wenzel Melisaeus, Zachariáš Bruncvík, Georgius Sequenides, Venceslaus Katolla a Tobiáš Vokounek – před superintendenta, kde byli důkladně examinováni:

“[...] obžalování byli těžce a nařčení před superintendentem pirenským, jak od jiných kněží, tak i od lidí politických Němců českých zpankharťilých lidí jízlivých, ježto se vůbec ne od Krista křesťané, ale od Luthera luteryáni jmenovali, jakoby oni v svém učení spolu i s svými posluchači kalvínského učení byli. (To pak slovo Kalvín bylo u toho národu zpohanělého z navedení jejich kněží tak v ošklivosti, že když jeden druhého ze zlosti tupil, snázeji láni za šelmu přijal, nežli když by ho druhý kalvínem lál.) Na kterémžto obžalování oni na faře stavěti se musili a počet z víry činili. Což když se od nich stalo a nic scestného shledáno nebylo, aby sebe ti, ježto je donesli, zachovali, způsobili to, že jich pohružka veliká učiněna, budou-li dále v čem takovém shledání, že v této zemi trpění nebudou, a tohoto zlého největší původ byli Němci z Litoměřic vyšli.”²¹⁵

Ač těchto pět nakonec vyvázlo, netrvalo dlouho a došlo k dalším obviněním. Když prvního dubna zemřel kněz Tobiáš Vokounek, který byl mezi těmi původními pěti obviněnými, rozvířil se spor o pochování jeho těla. Jakožto podezřelému z kalvinizmu mu byl odepřen řádný pohřeb:

“V městě Pirně míšenském umřel smrtí pokojnou a přirozenou kněz Tobiáš Vokounek Čech, že pak za živobyetí jeho v podezření kněžím německým vešel, jako by kalvinista byl, pročez nevědouce týž superintendens, vedle čeho se nad

²⁰⁷ Tamtéž.

²⁰⁸ PESCHECK, Exulanten, s. 33; LOESCHE, Exulanten, s. 152–155; WINTER, Emigration, s. 26–33; SLAVÍK, Národnost a náboženství, s. 299–310, zvl. s. 304–307; WÄNTIG, Exulantenaufnahme, s. 143–146; METASCH, Religiöse Integration, s. 77–79, zlv. s. 78.

²⁰⁹ Nosidlova kronika z 2. února 1628.

²¹⁰ PESCHECK, Exulanten, s. 143, Beilage VII.

²¹¹ Ze saské strany tak vzrostla obava z vytvoření precedentu. Náboženská problematika totiž z drážďanského pohledu v sobě obsahovala i „politicum et oeconomicum. Mimo samotné povolení českojazyčných bohoslužeb se tak otevřely i další otázky, např. jaký bude postup v případě, že dojde ke sporům v české komunitě, a to mezi Čechy, kteří neumějí německy. Nakonec bylo na dvoře doporučeno řešení, povolit Exercitium religionis pouze a jedině v Pirně s tím, že pro případné právní a jiné spory bude fungovat překladatel. Srov.: LOESCHE, Exulanten, s. 152–155.

²¹² Nosidlova kronika z 18. února 1628.

²¹³ LOESCHE, Exulanten, s. 153.

²¹⁴ Kurfiřtovo vyjádření z 5. února 1628, citováno podle LOESCHE, Exulanten, s. 153.

²¹⁵ Nosidlova kronika z 22. února 1628.

živým vymstítí, neb jsa požádán z víry své počet náležitý a bez ouhony učinil, tuto teprva nad mrtvým tělem jeho se mstil, a do země nikam, než na rozhranu, neb k místům popravništním, pohřbítí dopustiti na žádné prosby aniž přimluvy nechtěl, až po některém dni teprva na zadním krchově v těch místech zakopati poručil (na němž se Němci v čas moru pochovávají), kdež těla těch, jež pro své veštopky stíhání bejvají pochovati obyčej mají.”²¹⁶

Tím se kolo takovýchto sporů jakoby roztočilo a podobný osud potkal i další zesnulé, Nosidlo se konkrétně zmiňuje o osudech Václava Melissaea, Matěje Kautského a Jana Jiskry.

“Tak se stalo tělu dobré paměti pana Mistra Melisseusa. Tak tělu starožitého a dobře zasloužilého muže pana Matěje Kautského v létu 1634 a tak Janu Jiskry a jiných mnohých dobrých pobožných lidí, s nimiž tito luterové vopice hůře nežli papeženci nakládají jak s živými, tak s mrtvými zle zacházeti nepřestávali, nebo i všecky ty, kteříž takovým tělům průvod dávali v podobné podezření brali a byl jim bůh toho propůjčil, rádi by je s prsty zmátli, maje sobě ku pomoci ke zlému mnohé z pleteného náboženství bez mnění hrabící Čechy.”²¹⁷

Ze záznamů Jiřího Kezelia, který přišel do Pirny začátkem třicátých let, se dozvídáme i o osudu dalšího z obviněných, Zachariáše Brunčvika, jenž zemřel 30. srpna 1634 a byl “u veliké bídě a mezi nepoctivými pro podezřelost kalvínství pohřben[...].”²¹⁸

I přes tuto restriktivní náboženskou politiku, tato a další pronásledování, se kurfiřt přece jen rozhodl exulantům v Pirně bohoslužby povolit.²¹⁹ 17. dubna zpravuje Nosidlo o tom, že byla z řad exulantů opět vyslána delegace do Drážďan, která se měla u kurfiřta o povolení zasadit. Z toho je zřejmá nejen intenzivní aktivita exulantské komunity, nýbrž i to, že byli schopni - zde sehrála svou roli vysoká koncentrace vzdělaných osob - organizovaně jednat a vystupovat. Povolení jim tedy nakonec uděleno bylo, ale bylo silně omezené a kontrolované. Exulantům byl vykázán kostel sv. Mikuláše na předměstí, kde se mohli v konkrétní dny v týdnu scházet:

“[...] k týmž službám Čechům místo za městem v kostele svatého Mikuláše vykázáno, dnové i hodiny předepsány, totiž v neděli a v úterý a ve čtvrtek, nejprve sice ráno se ty dny začínati mělo okolo hodiny páté a dokonati do sedmé polovičního orloje, ale potom to proměněno a srovnali se s Němci, v hodinu sedmou začínajíce.”²²⁰

Mimo to se český kazatel musel plně podříditi nejen saským úřadům, ale platila pro něj i podmínka, že musel studovat na “čisté evangelické univerzitě”:

“Kněz pak český tu pak hned iuramentum v konsistoři učiniti

musil in librum concordia[sic]²²¹ a připověděti se ve všem spravovati superintendentem německým v Pirně a srovnati se ve všech záuplna ceremoniích [...]”²²²

Dalším omezením tohoto povolení byla jeho vždy pouze jednorozční platnost, která se musela každoročně obnovovat. Českým kazatelem v Pirně se stal již zmíněný Samuel Martinius z Dražova, který tuto funkci vykonával až do své smrti v roce 1639. V Pirně tak vznikl model, který se později – po skončení války – uplatnil i v dalších exulantských městech, v Žitavě a Drážďanech. Dá se říci, že tento akt významně napomohl etablování představy o legitimitě exulantské náboženské obce v rámci saského kurfiřtství.²²³ Což není vzhledem k silné konfesionalizaci Saska, které bylo ve srovnání s předbělorskými Čechami monokonfesi a k jinověrcům (neluteránům) silně netolerantní, nijak zanedbatelný fakt. Ze saské strany se tak nejedná o akt solidarity, v tomto povolení se spíše manifestují disciplinární motivy: díky českému kazateli, který byl plně podřízen saským orgánům, tak mohly saské úřady dosáhnout i na ty z exulantů, kteří neuměli německy. Navíc si tím zajišťovaly, že se z kazatelny dozvědí i informace zcela světské, které by se k nim kvůli jazykové bariéře jinak nedostaly. Zároveň tak byli exulanti zbaveni možnosti dále uplatňovat tento nemálo využívaný argument jazykové bariéry.

Nosidlo v této době logicky věnuje zprávám z konstituování exulantského náboženského života velkou pozornost. Krátce po zveřejnění povolení byl 22. dubna do kostela slavnostně uveden Samuel Martinius, který zde celebroid první českou bohoslužbu. V květnu se pak konaly první české křtiny, po nichž následovalo i první uzavření manželství a to:

“[...] se stalo za vodou proti celnici v Forbergku Karla Fojle purgkmistra, a to urozeného a statečného rytíře P. Voldřicha Myšky z Kamejka od Písku s urozenou paní [mezera] pana Radkovce sestrou vlastní”.²²⁴

Začátkem srpna píše Nosidlo o první svatbě, kterou nazývá “prvními oddavky Čechů”.²²⁵ Jeho zdůrazňování skutečnosti, že se v tomto případě jednalo o svatbu “Čechů”, může napovídat tomu, že se v prvním citovaném případě jednalo o sňatek, v němž se Nosidlovi někdo z novomanželů nezdál být plně “český”. Mohlo jít o tzv. české Němce, neboť Nosidlo dbal na přesné odlišování mezi Němci ze Saska či odjinud z říše na straně jedné a českými Němci, tj. žijícími v Čechách, na straně druhé.

Další velkou událostí z náboženského života byla oslava Husova svátku, jednoho z nejvýznamnějších svátků všech českých nekatolíků, jenž byl v Čechách v rámci rekatolizačního procesu zrušen hned v první vlně opatření, v roce 1622:

²¹⁶ Nosidlova kronika z 1. dubna 1628.

²¹⁷ Tamtéž.

²¹⁸ KEZELIUS, Kronika Mladoboleslavská, s. 223.

²¹⁹ PESCHECK, Exulanten, s. 144–145, Beilage VIII.

²²⁰ Nosidlova kronika z 17. dubna 1628.

²²¹ Libri concordiae byly publikovány v roce 1580 a obsahují nejzávažnější body vyznání ortodoxního luterství: Augsburskou konfesi z roku 1531, Apologetiku proti katolickým teologům, kterou Karel V. nařídil svým teologům vyvrátit a Formulí Concordiae z roku 1577. Srov.: LANE, Křesťanské myšlení, s. 147–148.

²²² Nosidlova kronika ze 17. dubna 1628.

²²³ WÄNTIG, Exulantenaufnahme, s. 145.

²²⁴ Nosidlova kronika z 29. května 1628.

²²⁵ Nosidlova kronika z 10. srpna 1628.

“Čechové vyhnáni v městě Pirně zůstávající v kostele jim k službám božím českým propůjčeném památku mučedníků českých Mistra Jana z Husince a M. Jeronýma Pražského, krajanů svých pobožně a slavně připomínali, však svátku obzvláštního tak jako v Čechách světití nesměli”.²²⁶

Podobných výrazů jakými je ona poslední, poněkud jedovatá poznámka o tom, že v Sasku exulanti svůj svátek tak jako kdysi v Čechách slavit nesměli, najdeme v kronice celou řadu. Mnohdy i o něco ostřeji a pregnatněji formulované. Výrazy averze proti domácímu, saskému obyvatelstvu lze vnímat jako projevy českého patriotizmu, který měl spíše identifikační charakter nebo tvořící identitu v situaci jasně vyhranění mezi “vlastním” a “cizím”. Na druhé straně zde nelze v žádném případě hledat argumenty pro nacionální, česko-německý antagonismus. Termíny jako “národ”, “vlast”, ale i příslušnost jako “Čech” či “Němec” nelze v jejich raněnovověkých obsazích a konotacích zaměňovat s moderním pojmáním národa. Ten byl v této době, konkrétně v Čechách, většinou chápán jako především kulturní, ale i jazykové a biologické společenství, které spojuje a pohromadě udržuje láska a společné zájmy jejich členů.²²⁷ Toto pojetí tak nutně nevyklučovalo jazykově odlišné, v tomto případě německy mluvící jedince, ačkoliv projevy etnicko-jazykového antagonizmu jsou známy již ze středověku a navázali na ně i někteří intelektuálové této doby, např. Stránský.²²⁸ Na podobném chápání baziruje i vztah exulantů k vlasti. Nejobecnější a zároveň nejhlubší rovina exulantského patriotizmu tvoří tzv. zemský patriotizmus – uvědomělá sounáležitost k zemi ve smyslu *patria* (vlast) –, jenž byl tradiční součástí stavovské mentality.²²⁹ Silný pocit sounáležitosti se též významně podílel na všeobecném pojmání exilu jako přechodného stavu. V tomto smyslu působil exil také na utváření identity. Začíná být stále víc zdůrazňována i jazyková rovina. Tento vývoj lze zdůvodnit konfrontací s prostředím, které bylo silně ovlivněné konfesionalizačním procesem. Jak to trefně formuloval Vladimír Urbánek, souběžně s procesem rekatolizace Českých zemí probíhala v exilu luterizace utrakvistů a kalvinizace Jednoty bratrské.²³⁰ U Nosidla najdeme konfesně podmíněné paralely mezi pojmy “Němec” a “luterán”. Tak je možno i vnímat jeho označení “čeští Němci” - ne primárně nacionálně, nýbrž konfesně. Vztah mezi exulanty a domácím obyvatelstvem ale samozřejmě výrazně ovlivňovala každodenní konfrontace mezi “domácím” a “cizím”, jež časem a především kvůli velkému počtu českých přistěhovalců vedla k růstu sociálního napětí. V tomto duchu je třeba chápat i Nosidlovy mnohdy velmi posměvačné komentáře např. na konto saských vojáků, kteří se v Pirně shromáždili na mustruňk: “*Mustrunk defensi kurfürtské v Pirně držen slavný, a ačkoli*

táž defensi na veliké slovo vzata byla, často se cvičila, však v zmužilosti, zkušenosti nic českým sedlákům i těm nejprostším napřed nedá, nebo když jich dvacet na jednoho býti mohlo, znamenitě stateční bývali, a kde sejr; homolky, mlíko, frasu a zufu se nacházelo, čerstvě se mívali, nežli před nepřitelem prach jim smrděl, a zdaleka utíkali. K loupeži, okni vytloukání, po cestách šacování velmi hbití byli, až i vůbec od soldátů titulu tohoto dvojího dosáhli, že je mezi verbovaným lidem fresery a fanstrmochery jmenovali.”²³¹

Podobně hodnotí Nosidlo domácí obyvatelstvo jako hamizné a vůči Čechům nepřátelsky naladěné, neboť ti – “sami chudí exulanti” – se museli podílet na všeobecných sbírkách pro potřebné, “*ježto by slušněji bylo, aby oni raději našim chudým a nám přidávali, nežli od nás tak ze všech stran brali, ale žádná vejmluva u nich neplatila, ani nic neprospěla [...]*”.²³²

Na jiném místě si Nosidlo stěžuje:

“*Vždycky vůbec v Království českém o tom mluveno bývalo, že v Němcích velmi malý všudy, místem pak dokonce žádný pozor se nedává a rozdílu nečiní mezi dny všedními a svátečními, což potom vskutku od nás mezi nimi zůstávajících shledáno, a ačkoli časem na kazatedlnicích od kněží z toho vyvozování bývaly posluchači a také někteří příkázání božího milovníci tak činiti začali, však když to přední a sami kněží protrhovali, následovali jich v tom i lidé obecní a řemeslníci, takže i ty vejroční slavnosti někteří vůbec v verkštatých dělali, prodávali, vozili, sili, prali, nejináče než jako na jině obecní dni.”²³³*

Podobně kritizuje, že při slavnostech nezná uvolněnost žádných mezí. Při svatbě dcery pirenského superintendenta, na niž bylo pozváno i mnoho duchovních, se podle Nosidlova líčení měli duchovní odebrat přes náměstí k tanci a chovat se tak nestydatě, že to překonalo veškerou světskou nepřikladnost:

“*Druhého i prvního dne po jídle podle obyčeje lidu politického, všichni ti kněží s fraucimorem po páru s muzikou z fary přes rynek jako s nedvědy beze všeho studu na rathaus k tanci se vedli, na což se na sta lidí dívali, a tam přijdouc, tak sobě počínali v skocích, že všechny světské v té nepřikladnosti převýšili, což u nich za žádnou hanbu není, protože Dr. Luter tanec schválil, proti čemuž kdyby kdo mluvil, neb to tupil, co on psal, nepřitelem zjevným by byl, a snážeji by oni zákon opustili, než by se Luter a jeho učení spustili.”²³⁴*

Kromě toho byly na denním pořádku i různé hádky, spory a tahanice mezi domácími a exulantskými řemeslníky. Nosidlo konkrétně jmenuje několik příkladů takovýchto sporů mezi řezníky a rybáři. Ty je ale s největší pravděpodobností možno považovat především za hospodářsky motivované.

²²⁶ Nosidlova kronika ze 6. července 1628.

²²⁷ MAUR, Pojetí národa, s.174–183.

²²⁸ Již u nejstaršího českého kronikáře Kosmy najdeme podobné tendence, ale zřejmě nejznámějším představitelem této linie je kronikář zvaný Dalimil ve své veršované česky psané kronice. Srov též: ŠMAHEL, Die nationale Frage, s. 67–82.

²²⁹ URBÁNEK, Patriotismus, s. 5.

²³⁰ Tamtéž.

²³¹ Nosidlova kronika z 15. června 1628.

²³² Nosidlova kronika z 23. dubna 1628.

²³³ Nosidlova kronika z 8. srpna 1627.

²³⁴ Nosidlova kronika z 26. února 1629.

Příčinu většiny konfliktů mezi exulanty a domácím pirenským obyvatelstvem lze hledat v široce pojaté konfesní rovině, což ostatně demonstují již citované příklady. Neustálá kontrola a dohled nad exulantskou komunitou jakožto projev rigorózní saské náboženské politiky vedly zákonitě k mnoha nesrovnalostem mezi luterány a českými nekatolíky, řídicími se pluralitněji pojatou Českou konfesí.²³⁵ Nosidlo zpravuje o situaci, kdy byl český kněz nařknut z toho, že se při křtinách drží nikoli luterského, ale výhradně českého ritu, přičemž se současně pohoršuje nad “hrubými německými způsoby”:

“*Superintendens pirenský obžaloval kazatele českého v konsistoriu drážďanské, že neužívá zvyklostí církvi jejich při křtu dítek českých, ale toliko způsobu českého (jest pak způsob německý tento: že dítky, které se jim ke křtu do církve jejich přinášejí, buďto v největší zimu, neb největší horko, když je podle řádu církve vodou skropovati mají, dokonce obnaží, a tak nahé kněz na ruku tváří k zemi obrácené vezme, druhou pak rukou nad křtitedlnici vodou skropuje, bez oslejšování, buďto nastydnutí aneb zvržení se jemu z ruky dítěte). Proti čemuž když kněz český nezvyklost svou, mdlobu dítek národu českého a jiné příčiny předkládal, žádaje při zvyklé ceremonii v Čechách zanechán býti, nic neobdržel, ale musil se s nimi ve všem i v hanebném plundrování lidí dobrých srovnati.*”²³⁶

Nosidlova hořká poznámka o tom, že exulantům nakonec nezbylo nic jiného než se přizpůsobit, dává tušit neustálý tlak, který byl ze saské strany tímto směrem vyvíjen. Lze jej hledat i za komplexnějším sporem v rámci celé komunity, který ji nakonec rozdělil na dvě skupiny. První z nich se vytvořila kolem Samuela Martinia a lze ji označit za pro-luterskou v širším slova smyslu. Druhou skupinu lze pak považovat za spíše bratrsky ovlivněnou, lpějící pevněji na České konfesí. K Martiniovým kritikům patřil i Václav Nosidlo. Martinius se na jedné straně snažil udržet jednotu v celé exulantské obci a na druhé straně být loajální ke kurfiřtovi, což v praxi znamenalo přizpůsobit se téměř plně saské konfesní praxi. Tím se dostal mezi dva mlýnské kameny a musel sklízet i silnou kritiku svých spoluexulantů, jak ji vyčteme z Nosidlových zpráv. Ten například líčí spor, jež mezi exulanty vyvolalo vydání Martiniový knížky *Enchiridion cantionum et precum*, v níž podle Nosidlova soudu bylo špatně vyloženo *Symbolum Athanasii*,²³⁷ které měl Martinius přeložit slovy: “*Jiná jest bytnost otce, jiná bytnost syna, jiná bytnost ducha svatého atd.*”²³⁸ což bylo Nosidlem charakterizováno jako “*ariánský blud*”²³⁹, protože exulanti na Martinia naléhali, aby jej odvolal:

“*Aby pak tento ariánský blud o třech bytnostech podle toho připsání exulantům českým připisován nebyl (takž jakž již to v Čechách od Jezuitů i jiných se dalo, kteří nám všecka*

kacířstva a užívání i v uznávání tří bohů připisovali a tím vytekali, že jsme nesmějice svého kacířství tam vyznávati, proto z Čech odešli, a ne pro náboženství) a tu jednomyslně všickni velmi snažně, mnozí i s pláčem jeho žádali, aby takového zjevného bludu odvolal, a nářek ten z národa našeho svedl, že všickni rádi se ním spravovati budou, když se to odvolání zjevně stane.”²⁴⁰

Nosidlo dále obšírně líčí schůzky a diskuze mezi exulanty, které trvaly až do 22. března, kdy se Martinius zavázal “*nějakou omluvu sepsati, ale stalo se jalově*”.²⁴¹ V tento den byl také Martinius z uvedených důvodů citován před konsistorium do Drážďan, kde mu bylo nařizeno, “*aby znova třista exemplářů té knížky v své vlastní impresi a na svůj náklad přetisknouti dal, do ní to staré dobré Symbolum Athanasii položil, a přitom předmluvu s příčinami, pro kterou se ta předešlá knížka s tím v ní spleteným symbolum potupuje, učinil. Však předmluvu tu aby prve konsistorii, než tlačena bude, přednesl, což vše toliko oustně se řídilo a nic psaného na to nepřišlo. On tehdy Martinius zplýskavše o kostkách jakousi předmluvu jalovou a zaplešic asesorům darem oči, jalově to napravil a tisknouti dal*”.²⁴²

Tento spor zasáhl, jak se dá z Nosidlových zpráv usuzovat, hluboce celou komunitu. Neshoda v exulantské obci zase vyvolala další obavy ze strany saských úřadů, že by nejednota exulantů mohla ohrozit monokonfesionalitu země. Proto byl roku 1630 vydán kurfiřtský dekret, požadující po všech exulantech, kteří ještě nepřijali svátost večeře Páně po luterském způsobu, aby tak neprodleně učinili. Jak utrakvisté, tak čeští bratři užívali při přijímání jiného ritu, který se od luterského odlišoval, což znamenalo pro obě strany nepřekonatelnou propast. Tento příklad demonstuje, jakou překážkou soužití v konfesionalizovaném Sasku byly rozdíly v praxi nekatolíků různých směrů, které v předbělohorských Čechách existovaly paralelně. Čeští exulanti opouštějící kvůli náboženskému tlaku svou vlast tak mnohdy nemohli pochopit, že narážejí v evangelické zemi na podobnou situaci. Sřetávají se zde dvě odlišné tradice – jedna, ovlivněná situací po Augšpurském míru, kdy se zažila zásada *cuius regio, eius religio*; a druhá, ovlivněná dlouhou zkušeností koexistence a náboženské plurality. Na již zmíněný dekret tak reagovali exulanti sestavením společné odpovědi, v níž argumentovali i obecně mezi nekatolíky rozšířeným přesvědčením o tom, že k víře nemá být nikdo nucen.

“*Načež osoby tu z společného snešení shromážděné, skrze Mistra Jiřího Kolsýna v latinském jazyku toto za odpověď dali. 1. Nejprve, že tím prodlévají proto, dokad kněz český bludu toho ariánského o třech rozdílných bytnostech božských mezi Čechy a do církve vtroušeného nenapraví, nad kterým se oni velmi urážejí. 2. Pro nevole a hádky*

²³⁵ Obecně k zásadním rozdílům srov.: DAVID, Celistvost, s. 889.

²³⁶ Nosidlova kronika z 9. března 1629.

²³⁷ Tzv. Atanášovo symbolum je vyznání víry, připisované Athanasiovi z Alexandrie, jenž je považován za autora učení o trojjedinosti. Jedná se o shrnutí západního pojetí křesťanského trinitářského učení, které se zde vymezuje proti monarchizmu a arianizmu. LANE, Křesťanské myšlení, s. 83–85.

²³⁸ Nosidlova kronika z 19. března 1629.

²³⁹ Tamtéž.

²⁴⁰ Tamtéž.

²⁴¹ Tamtéž.

²⁴² Nosidlova kronika z 22. března 1630 – zde se očividně jedná o chybnou dataci. Správně má být 22. března 1629. Nosidlo sám v předchozí zprávě z 19. března píše, že se exulanti scházeli “[...]v jednom a též lozumentu od tak velkého počtu 19., 20., 21. až i 22. martii, o čemž víc níže” [podtrženo M.L.]. K Martiniovu spisu srov též: Knihopis, č. 5373.

mezi Čechy skrze ten blud vzniklé, nebo mnozí jsou, kteří z nepovědomosti horlí a kněze v tom bludu zastávají, ti pak, kteří blud ten za blud drží, proklínají a k zlému srozumění jim příčiny podávající mysl nepokojnou činí. 3. Pro tak přísná, častá a těžká poručení a dekrety, kterýmiž se od konsistoře drážďanské jménem J.M. kurfiřtské způsobem papeženců jistý čas k přijímání předpisuje, a to pod jistými a velmi těžkými jak jinými pokutami, tak obzvláště z města vypověděním, neb od města biřicem vyvedení, kdo by se podle toho dekretu nezachoval. Kterýmž to tak těžkými dekrety ještě víceji svědomí lidská se nepokojí, a pro takové těžké pohrůžky a osobování sobě panství nad svědomím my v vlasti naší nechťeli jsme císaře uposlechnouti, nýbrž raději volili jsme vlast i statky své opustiti, nežli tomu obyknouti, k čemu i nyní zde nuceni býti bychom měli. A jest nám to v dobré známosti z Písma svatého, že žádný nemá k náboženství nucen býti, jakož i my svobody užití žádáme, nebo pro ni vlast jsme opustili. A jiné některé více příčiny předkládány byly, ale malou platnost by byly nesli, kdyby v tom válečné věci překážky nečinily."²⁴³

Jak je ze zprávy zřejmé, nepomohla exulantům ani tak síla jejich argumentů, jako vývoj válečných událostí. Spory v exulantské obci sice zcela neutichly, byly ale poněkud přehlušeny aktuálními událostmi: sasko-švédským spojenectvím a saským vpádem do Čech v roce 1631. S ním spojovala většina exulantů naděje na návrat předbělohorské situace v Čechách a mnozí v této euforii následovali saské vojsko na cestě do Českého království. Jak známo, trval tento nadějí plný stav pouze několik málo měsíců, a císařská armáda vedená Valdštejnem donutila Sasy opět se stáhnout. Do Saska je tak následovalo i velké množství dočasně se navrátilších a zklamaných exulantů, kteří v mnoha případech zjišťovali, že návrat po tak dlouhé době není jednoduchý. Vrátili se už do jiných Čech, jejich staré domy byly mnohdy obývány cizími rodinami či zničeny a vztahy k původnímu místu už nebyly tak pevné jako před odchodem.

Po této krátké švédsko-saské spojenecké epizodě však válečné události dolehly i na Sasko, které jich bylo až doposud ušetřeno. Navracející se vojáci zavlekli do Saska vlnu morové epidemie, která se nevyhnula ani přelidněné Pírně. Nařízená hygienická opatření, vycházející z rostoucích medicínských znalostí a všeobecného rozvoje vědy, která měla zabránit dalšímu šíření moru, se neslučovala s nábožensky podmíněnými představami exulantů o zacházení s nemocnými. Jak píše Nosidlo:

"Nemocných navštěvovati nedopouštěli Čechům, že to činili sviní, hovad a jináče nadávali. [...] Zapověděno bylo i jiným všem ostatním Čechům pod vypověděním z kvartýru, aby obyčejem zvyklým mrtvých svých k hrobu nositi napomáhali, ale osoby k tomu obrané, aniž do domu těch k přátelům nevcházel, takže od té chvíle ne bez mnohé žalosti k tomu obcovati musili. Neodpouštěli v tom ani svým vlastním sousedům

*a přátelům, nýbrž mnohem přísněji s nimi nakládali, o čemž žalostivě psáti, nadto pak na to očima se dívati bylo."*²⁴⁴

Napjatá situace plná nejistot se jednak odrazila v konfliktech uvnitř celé komunity a jednak i vyostřila polemiku mezi vůdčími osobnostmi pirenské a lešenské exulantské obce, mezi Martiniem a Komenským. Polemická korespondence mezi oběma klíčovými postavami se točila nejen kolem náboženských, ale i kolem finančních otázek (spor o peněžitou sbírku mezi exulanty) a přerostla v konflikt plný osobních urážek, který byl ukončen Martiniovou smrtí v roce 1639.²⁴⁵ V Pírně se v této době znovu rozhořely věroučné rozpory. Válečná situace se částečně uklidnila po uzavření Pražského míru, což umožnilo saským orgánům opět se více soustředit na vnitřní záležitosti. Nosidlo zpravuje o smrti 80letého Matěje Kautského, bývalého pražského prokurátora, jemuž nebyl kvůli podezření z kalvinizmu dopřán řádný obřad.

*"Umřel v Pírně p. Matěj Kautský, měšťanin pražský, přes osumdesát leth mající, pokojný a v národu svém dobře zasloužilý. Kteréhožto kněží němečtí v nenávist kalvinskou vezmauce, že jim oči zlatem zaslepené nebyly, a bratr vlastní, Vojtěch starší Kautský, měšce svého litoval, žádným způsobem s ceremonií křesťanskou pohřbítí nedopustili, až teprve 21. aprilis, a to ráno, jakž brány otevřely beze vsí ceremonie na komorním voze od přátel vezen a provázen byl na zadní krchov a hrob mu poručen k vykopání na potupu, nedaleko místa toho, kdež ti, kteří mečem trestáni jsou, pohřbení bývají."*²⁴⁶

Tím se, jak Nosidlovo líčení napovídá, spustila vlna dalších pronásledování a obviňování. 4. června 1635 bylo podle Nosidlových zpráv obviněno několik osob, jmenovitě jsou uvedeni: Tobiáš Vršovský z Těšetína a jeho nejmenovaný bratr, který v té době podle Nosidla pobýval v Nizozemí; Zachariáš Světlík Mantínský z Kzesu, Václav Písecký z Kranichfeldu, Jakub Kaplánek z Aldersfeldu, Bernard Karban z Volšan, Štefan Štefek z Koloděj, Vojtěch Kautský st. z Jenštejna spolu s preceptorem, Jiří Mladota ze Solopisk, Albrecht Eusebius Beřkovský z Šebířova a Polu, Anna Huberová z Riesenpachu, Esterova Štangová z Labětína a Lidmila Veliková s dcerou. Ovšem podle Nosidla postihlo pronásledování i některé další. Ti byli předvoláni před drážďanskou konsistoř, kde se museli zodpovídat z obvinění z kalvinizmu, falšování modliteb, sektářství a podomních kázání a služeb.²⁴⁷ Byla jim udělena dvoutýdenní lhůta, během níž se měli dostavit k přijímání. Tlak na exulanty se ale očividně dále stupňoval. Během jednoho měsíce bylo v Pírně obviněno dalších více než 40 osob, které se musely dostavit před komisi na pirenskou radnici, kde jim bylo nařízeno přiznat se do tří týdnů k Augšpurské konfesi. V opačném případě měli obvinění během této doby město opustit.²⁴⁸ O pronásledování píše, ne tak podrobně jako Václav Nosidlo, i Jiří Kezelius Bydžovský.²⁴⁹ Podle popisu

²⁴³ Nosidlova kronika z 27. dubna 1630, zdůrazněno M.L.

²⁴⁴ Nosidlova kronika z 3. srpna 1632.

²⁴⁵ Srov.: HONEJSEK, Emigranti, s. 122–130, 251–259, 335–344; VOLF, Exulanti v Perně, s. 165–172; WINTER, Emigration, s. 39–41; URBÁNEK, Patriotismus, s. 5; BOBKOVÁ, Exulanti, s. XXXVII.

²⁴⁶ Nosidlova kronika z 17. dubna 1634.

²⁴⁷ Nosidlova kronika z 4. června 1635.

²⁴⁸ Nosidlova kronika z 6. července 1635.

obou trvala tato situace ještě během července a srpna. Exulanti byli několikrát napomináni, zváni na radnici, byla vedena horlivá korespondence mezi saskými úřady a postiženými exulanty. Mezitím, jak píše Kezelius, odjeli někteří z Pirny dále do Kotvice, Frankfurtu nad Odrou, Berlína a Polska.²⁵⁰ Pak se situace uklidnila. Kezelius to komentuje tím že *“papež český [tj. Samuel Martinius, kterého takto nazývali jeho odpůrci, M.L.] se přívětivěji ukazoval, aby se Čechové toliko pokojně chovali, že tu déle zůstatí mohou [...]”*; Nosidlo dodává, že *“od té chvíle se o tom víc mlčelo”*.

Nelehkou situaci exulantů v Pirně včetně věroučných problémů a konfliktů uvnitř náboženské obce reflektuje i propagační leták *Rewkauff* z roku 1628, na nějž upozorňuje Lenka Bobková.²⁵¹ Ten je psán jako výtah z dopisů pražského exulanta v Pirně a upozorňuje na luterskou striktnost a jiné konkrétní problémy, včetně nedostatku potravin, které na člověka v exilu čekají. Leták se tak snaží vyjádřit nesmyslnost exilu, především pro členy Jednoty, a pokládá otázku, zda by nebylo lepší zůstat ve vlasti a konvertovat.

Nezdařená saská vojenská akce po boku Švédů zasadila Sasku i hlubokou finanční ránu, kterou však trochu mírnily úlovy z drancování obsazených zemí, mezi nimiž bylo i České království - v drážďanských sbírkách skončila část kořisti z rudolfinských sbírek. Nosidlo na několika místech popisuje drancování navracející se saské armády i transport úlovků do Drážďan. Ani tak se ale finanční rána nezacelila a kurfiřt se obrátil také na exulanty, kteří svým statutem byli dosud oprostěni od placení všelijakých daní a kontribucí. Kurfiřt se proto v roce 1632 rozhodl vyzvat je k jakési půjčce, podle Nosidla těmito slovy:

*“Poněvadž jsou se z pánů Čechů ze všech stavů někteří a to v počtu nemalém hned od začátku té války české do země, a pod ochranou J.M. utíkali, ji až dosavad užívají, a žádný reálný odměny, jako jiní poddaní neučinili, v nynější pak časy, že J.M. kurfiřtská na lid svůj vojenský mnoho nákladů potřebuje, pročež toho že na exulantích žádá, aby jeden každý vedle možnosti něco na penězích k takové potřebě zapůjčil, že má každému to ujištěno a v jistém čase oplaceno býti.”*²⁵²

Pročež měl každý z exulantů sepsat odpověď, jak může kurfiřtovi pomoci. Vznikla tak celá řada zpráv, v níž exulanti popisují svou finanční situaci a odůvodňují, proč nemohou kurfiřtovi při vši vděčnosti nijak pomoci. Skutečně se nakonec mezi exulanty našla jen jedna jediná přispěvatelka – Anna Barbora z Kolovrat.²⁵³

Po Pražském míru v roce 1635, kdy se kurfiřt vyrovnal

s Ferdinandem II., za což definitivně obdržel obě Lužice, se zvýšil tlak na exulanty nejen ve zmíněných konfesních záležitostech. Saské úřady začaly tlačit na to, aby exulanti vyjasnili svůj vztah k hostitelské zemi a legalizovali i svůj vztah k Ferdinandovi II. Mezi pirenskými vystěhovlaci z Čech bylo jen zanedbatelné množství těch, kteří přijali městské právo a s tím i veškeré povinnosti jakožto poddaní kurfiřta,²⁵⁴ valná většina z nich těžila z exulantského statutu. Tuto skutečnost vyjadřuje i Václav Nosidlo, když v roce 1631 byla od exulantů v Pirně požadována jednoduše daň a jednak i hlídkování na vartách:

*“[...] obzvláště pak chtěli radní na Čechy berni nějakou z hlavy a vartírování v branách, ježto toho nic k Čechům nepatřilo, jedině k samým obyvatelům země saské.”*²⁵⁵

Nyní Jan Jiří vyvíjel na exulanty tlak, aby mu složili přísahu věrnosti, chtěli-li nadále užívat jeho ochranu, což se po krátkém váhání skutečně stalo.²⁵⁶ Nosidlo se o této přísaze nezmiňuje, resp. dochovaná část jeho kroniky, zprávu podává opět Kezelius. Podle něj byli pirenští exulanti pozváni nejprve v září 1637 na radnici, aby obnovili kurfiřtu přísahu věrnosti z roku 1629 a to i příslušníci vyššího stavu. Exulanti se podle Kezelia odvolávali na platnost již učiněné přísahy.²⁵⁷ V lednu následujícího roku byli na radnici povoláni znova:

*“Čechové exulanti v městě Perně, mužského pohlaví, na rathaus povoláni; přečtena jim resoluci kurfiřta jejich a iuradentum fidelitatis s napomenutím, aby jej obnovili, což vykonati museli, i kněží i stav rytířský, vdovy a sirotci rukou daním to slibovali; však poddaností žádný zavazován nebyl.”*²⁵⁸

Touto přísahou se exulanti zavazovali nečinít nic ke škodě země, stejně jako neuzavírat spolky s nepřáteli kurfiřta či císaře. Pro exulanty to nebyla záviděníhodná situace. Na jednu stranu potřebovali ochranu kurfiřta pro svůj pobyt v Sasku, na druhou stranu pro ně nový saský nepřítel Švédsko znamenalo naději na změnu poměrů, nehledě na to, že ve švédské armádě sloužila celá řada exulantů, mezi nimi i těch pirenských, resp. jejich rodinných příslušníků.²⁵⁹ Exulantská snaha o zaujmutí jakési neutrální pozice se nakonec při švédském dobývání Pirny obrátila proti nim. Zachovali sice loajalitu Sasku, odmítali se však, s výjimkou těch, kteří k tomu byli povinováni jakožto držitelé městského práva, účastnit na pracích k zabezpečení a obraně města. Po vítězství Švédů nad císařsko-saským vojskem u Chemnitz na jaře roku 1639 jim v proniknutí do celého Saska nestálo už nic v cestě. 26. dubna 1639 se Švédové ocitli před Pirnou a po týdnu se jim podařilo celé město až

²⁴⁹ KEZELIUS, Kronika Mladoboleslavská, s. 222–224.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 224.

²⁵¹ Mj. BOBKOVÁ, Exulanti, s. XXII.

²⁵² Nosidlova kronika z 18. června 1632

²⁵³ BOBKOVÁ, Exulanti, s. XXXVI.

²⁵⁴ V roce 1629 to bylo pouhých 11 osob, které přijaly v Pirně městské právo. O sedm let později sice jejich počet vzrostl na 21, ovšem vzhledem k celkovému počtu exulantů jsou to skutečně téměř zanedbatelná čísla. Srov.: BOBKOVÁ, Exulanti, s. XXIV a XLII.

²⁵⁵ Nosidlova kronika ze 4. srpna 1631.

²⁵⁶ BOBKOVÁ, Exulanti, s. XLIX.

²⁵⁷ KEZELIUS, Kronika Mladoboleslavská, s. 226.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 227.

²⁵⁹ Lenka Bobková uvádí 7 a Eduard Winter dokonce 27 z pirenských exulantů či rodinných příslušníků ve švédské armádě. WINTER, Emigration, s. 42; BOBKOVÁ, Exulanti, s. XLI–XLII.

na pevnost Sonnenstein dobýt. V očích domácích se exulanti stali zrádci, nevďečníky, a po dobytí a vydrancování města je mnozí viděli přímo jako kolaboranty, a to přesto, že byli švédskému drancování vystaveni stejnou měrou jako domácí obyvatelstvo. Nosidlo o samotném dobývání města nepíše, jeho poslední a zároveň jediná zpráva z roku 1639 je z 12. března, v níž líčí všemi vnímané bližící se nebezpečí. Události ve své kronice podrobně popisuje Kezelius,²⁶⁰ jenž zmiňuje i odchod mnohých exulantů,²⁶¹ kteří se po vyplenění města přidali k švédské armádě, táhnoucí pod velením generála Stalhanse směrem do Čech:

“V pátek 6. augusti/26. julii generál Štalhans od Pirna s svými soldaty do Čech se navrátiti strojil, čeští exulanti v Pirně, majíc takovou příležitost, také se na cestu s ním vydali, co mohli unést, do filečkův vázali, jiné věci v městě Pirně Bohu a hospodářům svým poručili; pracnou cestu měli, s dětmi malými, starci letnými, mnohými nemocnými [...]. Nazejtří ještě pracněji [...] do městečka Šloknova s švédskými štalhonsy vandrovali, na cestě potravu dostati nemohli, břemena obtížná nésti nemohouce po cestě rozhazovali. Odtud se rozdílně rozešli k Kamenici, k Lípi, k Dačínu, k Litoměřicím, k Žitavě a kam kdo věděl a své lepsi hledati chtěl.”²⁶²

Kezelius se sám po dvanáctiletém exilu rozhodl pro návrat do Čech i za cenu nutné konverze. Takových, kteří ho následovali, však nebylo mnoho. Většina exulantů v exilu zůstala – buď se z Pirny vydala jinam či se nejspíše se stahující se švédskou armádou v roce 1640, opět navrátila. Jejich cílem však již nebyla zničená a exulantům nepřátelsky nakloněná Pirna, ale jiná saská městečka jako např. (Bad) Schandau, kam se uchýlil Václav Nosidlo s rodinou. Mnozí odcházeli také do Lužice v této době již saské. Několik málo exulantských rodin přece jen v Pirně zůstalo po celou dobu – v prosinci 1639 se uvádí 24 osob, z nichž většina byla již pirenskými měšťany.²⁶³ Svou roli jako exulantské centrum tak Pirna po dobytí města definitivně ztratila. Tuto roli postupně převzaly Drážďany, kde byla v roce 1650 v kostele sv. Jana (Johanniskirche) založena česká náboženská obec, jejímž prvním kazatelem se stal Johannes Hertwig.²⁶⁴ Jako kazatel zde působil i syn pirenského českého kazatele, Benjamín Martinius.²⁶⁵ Obec fungovala až do konce roku 1999, ovšem pouze do roku 1837 měla česky mluvícího kazatele. Do Drážďan tak byly přeneseny zbylé písemnosti a jiné majetky po pirenských exulantech, z nichž některé, mezi nimi i pirenská erbovní kniha, se zachovaly dodnes. Ke 31. prosinci 1999 byla česká exulantská obec v Drážďanech rozpuštěna a přeměněna v nadaci – *Evangelisch-Lutherische Stiftung Böhmischer Exulanten zu Dresden* –, která si klade za cíl mj. nadále pěstovat a uchovávat exu-

lantskou tradici, starat se o archivní materiál a podporovat výzkumnou činnost.²⁶⁶

Závěr

Exulanti, kteří během třicetileté války opustili svou vlast, je možné, s výjimkou politické emigrace těsně po porážce stavovského povstání, považovat za primárně konfesní emigraci. Většina z nich odcházela s představou, že se jedná o krátkodobé, přechodné řešení a odebírala se proto do příhraničních oblastí, především do Saska. V saské Pirně se během krátké doby vyvinulo největší exulantské centrum té doby, kde našlo útočiště mezi léty 1626–1639 až 3000 českých exulantů. Pirna, jež byla po Labi snadno dosažitelná, lákala nejen svou výhodnou polohou mezi Drážďanami a českou hranicí, ale i dlouholetou tradicí obchodních i osobních vazeb, jež ji s Českým královstvím pojily. Snad proto se tu vytvořila tak početná komunita, výjimečná velikou koncentrací intelektuálů a význačných osobností své doby. Ovšem po celou dobu své existence měla tato komunita pro své členy přechodný charakter, jejich naděje se až do konce upínaly k návratu do Českého království starých pořádků. Ty sice značně pohasly po uzavření Pražského míru mezi saským kurfiřtem a císařem v roce 1635, ale teprve Vestfálským mírem byly veškeré naděje definitivně pohřbeny. Proto také většina exulantů pirenské komunity neměla zájem přijmout zde městské právo, a ačkoliv pobývali v exilu již mnoho let, stále trvali na svém exulantském statutu. Exulanti v Pirně ve valné většině nejevili tudíž ani zájem se ve své hostitelské zemi příliš integrovat. Ba naopak, vyhraňovali se svým jazykem a udržovali i přes mnohé vnitřní problémy jednotu. Díky jazykovému argumentu si také vymohli do té doby ojedinělý precedens – povolení českojazyčných bohoslužeb, a to i za cenu silného luterizace ritů. Exulanti přitom využívali i nepřipravenosti saských úřadů, které tak byly nuceny vytvářet směrnice a pravidla pro zacházení s exulanty v podstatě za chodu, čímž se exulantům nabízela ojedinělá možnost výrazně je ovlivnit. Za třicetileté války se tak teprve utvářelo exulantství jakožto multifunkčně instrumentalizovatelný status,²⁶⁷ jehož možností využívaly další generace již poválečných exulantů.

Kronika Václava Nosidla z Geblic, exulanta a intelektuála, který z perspektivy pozorovatele zpravuje nejen o životě pirenské komunity, ale podává širší informace i o událostech této doby, nám tak pootvívá vrátka k nahlédnutí do exulantské mentality. Do mentality českého nekatolíka, jehož myšlenkový horizont byl výrazně ovlivněn jednak z konfesního hlediska relativně tolerantním prostředím předbělohorských Čech, které pojila myšlenka nadkonfesního křesťanství, a jednak pobýtem v ortodoxně luterském Sasku. Ze své

²⁶⁰ KEZELIUS, Kronika Mladoboleslavská, s. 228–232, zřejmě – jak upozornila Lenka Bobková – vycházel z latinského líčení Jana Theodora Sixta z Ottersdorfu (Pirna Hermundurorum a Suecic armata, manu capta et direpta, dnes v Státním archivu v Drážďanech). Srov.: BOBKOVÁ, Exulanti, s. L.

²⁶¹ Oskar Speck mluví o 1500 osobách, které Pirnu opustily a asi o dvou stech, které zůstaly. Lenka Bobková uvádí cca 1000 osob, které následovaly Švédy. Srov.: BOBKOVÁ, Exulanti, s. L; SPECK, Pirna, s. 103.

²⁶² KEZELIUS, Kronika Mladoboleslavská, s. 232.

²⁶³ BOBKOVÁ, Exulanti, s. LI.

²⁶⁴ Um Gottes Wort vertrieben, s. 7.

²⁶⁵ Jakožto třetí český kazatel v pořadí, v letech 1670–1680. Tamtéž, s. 30.

²⁶⁶ Tamtéž, s. 29.

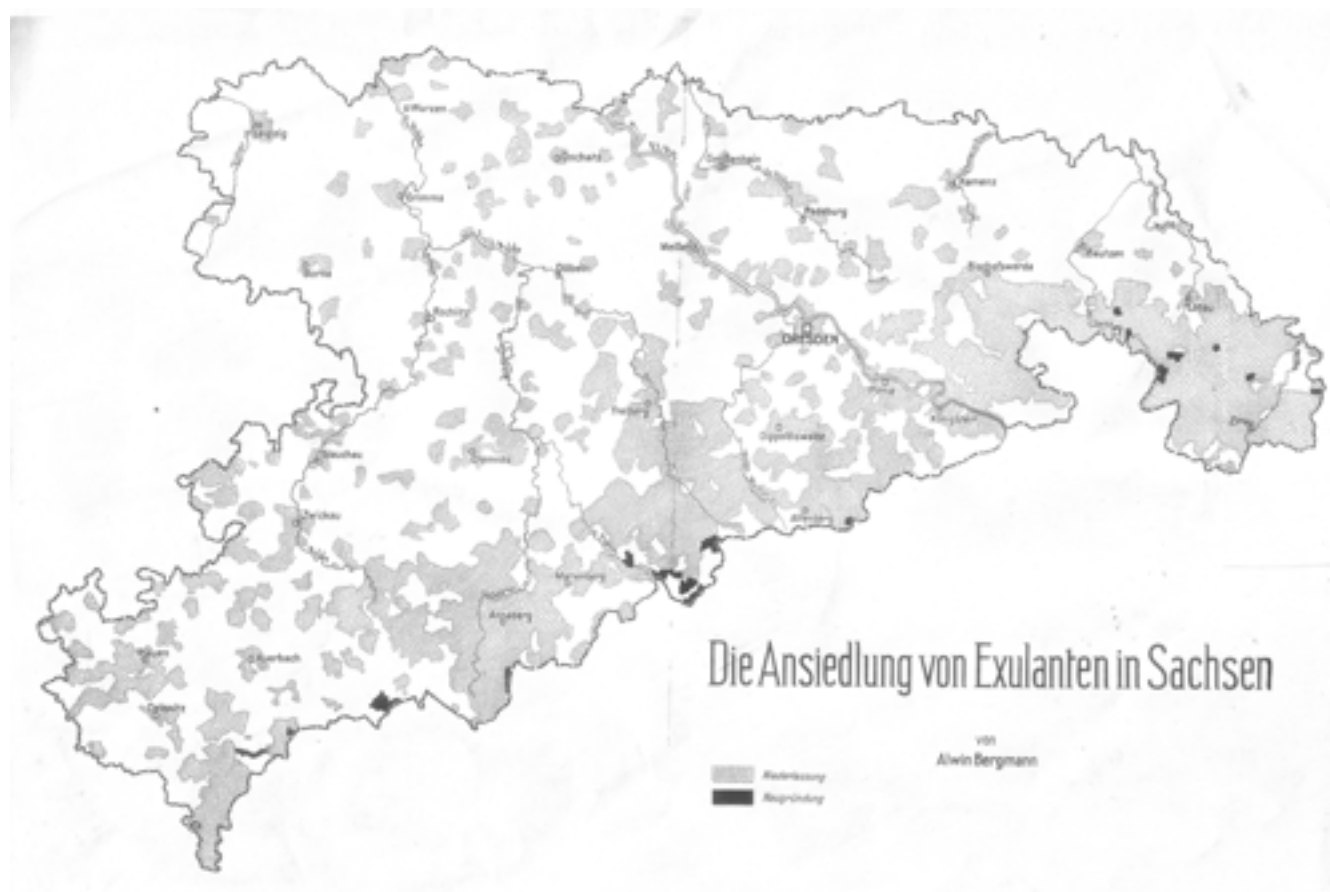
²⁶⁷ Takto to formuloval SCHUNKA, Gäste, s. 355.

perspektivy tak Václav Nosidlo podává svědectví o problémech každodenního soužití dvou velkých skupin – saského luterského pirenského měšťanstva a heterogenní skupiny českých exulantů, která ovšem byla nucená figurovat a jednat jako homogenní celek. Dochází tak ke střetu odlišných tradic, ritů, ale i představ a předsudků v rozsahu a intenzitě, na něž nebyla ani jedna ze skupin připravena. Exulanti narazili se svými očekáváními nábožensky svobodného evangelického prostředí a saské úřady i pirenští měšťané byli vzniklou situací nejen překvapeni, ale i naprosto zavaleni a přetížení. Tím se aktivovaly i klasické myšlenkové vzorce, které lze zjednodušeně nazvat vzájemnou konfrontací kategorií “cizí” a “vlastní”, jejichž ohraničení se ze strany obou skupin zotřvovalo a vyhraňovalo.

Problémy soužití, ať už hygienické, sociální, hospodářské či náboženské, se – nikterak překvapivě – nejsilněji manifestovaly právě na rovině konfesní. Spíše na pluralitní soužití navyklí čeští exulanti narazili na silně konfesionalizované prostředí, jež jim ne náhodou v mnohém připomínalo to, před čím Čechy opouštěli. Konfesionalizační procesy v Čechách skutečně započaly právě s rekatolizací, zatímco v Sasku již byly dávno každodenností. Paradoxně tak byli i exulanti postiženi těmito procesy, ač vrámci jiné konfese,

podobně jako zůstavší obyvatelstvo, jež se postupně sžívalo s katolickou konfesionalizací, ač trochu jiného, brutálnějšího kalibru. Stejně jako v Čechách byl v tomto smyslu zlomový generační vývoj. První generace exulantů – a Nosidlo je toho dobrým příkladem – se s tímto vývojem smiřovala jen velice ztěžka. Odráží se to konec konců i ve vnitřních sporech komunity, která se tak v podstatě rozdělila na dva tábory – jeden tvořili přívrženci Samuela Martinia, jež byl odchovancem wittenberské univerzity a měl zkušenosti s konfesionalizovaným prostředím, na druhé straně pak stáli jeho odpůrci, mezi nimi i Václav Nosidlo z Geblic.

Přes všechny problémy soužití tak zkušenost z Pirny vytvořila jistý model zacházení s exulanty, jež přispěl k legitimizaci etablování menšinových komunit v Sasku. A ač měla pirenská komunita z časového hlediska spíše epizodní existenci, byla součástí mnohem komplexnějšího fenoménu českých exulantů v Sasku, jež nejen z demografického hlediska přispěl k obnově Saska po skončení třicetileté války. V Sasku vznikla celá řada exulantských sídlišť a městeček, nejzářnějším příkladem je založení města Johanngeorgenstadt.

Obr. 9. Exulantská sídla.

Martina Lisa (Leipzig):
The Exile Community in Pirna in the Thirty Years' War in the Perspective of the Chronicle of Václav Nosidlo from Geblice
Abstract

Václav Nosidlo z Geblic (1592-1649) was a well-of burgher from the city of Litoměřice in northern Bohemia, an intellectual, and last but not least an exile. After the defeat of protestant forces in the battle of Bílá hora (1620) and the subsequent persecution of non-Catholics, he became one of the large number of emigrants who sought asylum in nearby Saxony. Between 1626 and 1639, while living in the city of Pirna, which was one of the most important centres for Bohemian exiles during the Thirty Years' War, Nosidlo wrote a little known chronicle. Nowadays there are three examples of Nosidlos work: the oldest manuscript written in the Historical Calender from Daniel Adam from Veleslavín from 1590, which could be in all probability attributed to Nosidlo himself and two other copies from the 18th century.

This article presents this source as well as the author and discusses some aspects of the daily life of the Bohemian émigrés in Pirna based on the chronicle, which provides interesting insight into the exile mentality. The chronicle is a valuable source of information on many details and problems faced by religious émigrés: the daily life of the exile community; military and political events as well as their particular sensibility for prodigies and portents - a whole rang of divine signs, including prophetic visions. The belief in such portents could be seen as a typical of an urgent attitude shared by learned and popular cultures throughout Europe in those times. From his point of view Nosidlo refers in his chronicle about the problems of the cohabitation of two big communities, the hosting orthodox lutherian one and the religiously heterogenous exiles: lack of religious tolerance in the Lutheran environment; economic and social problems due to the enormous wave of émigrés; as well as frictions between the two „nations“, which activated und intensified the classical patterns of thought by the perception of strangers and its utilization as an object of different projections. Nevertheless, inspite of all the problems, a kind of model society for the Exiles was developed, which through the unique allowance of the church services in Czech played a role in the establishment of the legitimisation of minorities as the czech exiles were.

Martina Lisa (Leipzig):
„Pirnaer Exulantengemeinde während des Dreissigjährigen Krieges im Lichte der Chronik Václav Nosidlo von Geblice
Resümee

Die Auswanderung aus den Ländern der Böhmisches Krone, welche in Folge der Schlacht am Weißen Berg und den darauf folgenden Rekatholisierungsmaßnahmen einsetzte, stellt ein vielschichtiges Phänomen der frühneuzeitlichen Geschichte dar. Für die Auswanderer etablierte sich bereits in der Frühen Neuzeit der Begriff Exulanten. Die Exulanten richteten sich bei der Auswahl ihrer Zufluchtsorte, die sie

überwiegend in den grenznahen Gebieten fanden, nach der jeweiligen konfessionellen Situation. So gingen nach Sachsen, wohin sich die Mehrheit dieser Glaubensflüchtlinge wandte, vor allem Neu-Utraquisten und Lutheraner. Hier waren Orte wie Annaberg, Freiberg, Marienberg, aber vor allem Dresden, Zittau und Pirna wichtige Aufnahmegemeinden.

Václav Nosidlo von Geblice (1592–1649), ein angesehener Bürger aus der nordböhmischen Stadt Litoměřice, ein Intellektueller und nicht zuletzt ein Exulant, verließ 1626 aus Glaubensgründen seine Heimat und lebte für den Rest seines Lebens im sächsischen Exil. Die ersten 13 Jahre seines Exulantendaseins verbrachte er im sächsischen Pirna, einem der wichtigsten Zentren der böhmischen Exulanten während des Dreißigjährigen Krieges, und hinterließ eine wichtige, bisher kaum rezipierte Quelle: eine Chronik der Ereignisse zwischen 1626 und 1639. So hielt Nosidlo in seiner Chronik die wichtigsten Begebenheiten fest, die sich in diesem zeitlichen wie räumlichen Horizont zugetragen haben – also überwiegend aus Böhmen und Sachsen –, wobei diese durch einen stark konfessionalisierten Duktus eines im Exil lebenden Nichtkatholiken bestimmt sind. Daher bietet der Text der Chronik spannende Einblicke in die Exulantenmentalität, und das nicht nur dadurch, wie er bestimmte Ereignisse beschreibt, sondern vor allem dadurch, welche Themen er wählt.

Die Studie stellt diese Quelle und ihren Autor vor und geht auf der Basis der Chronik auf einige Aspekte aus dem alltäglichen Exulantenleben in Pirna näher ein. Neben der formalen Analyse der Chronik erfolgt eine kurze Übersicht über die Überlieferungsgeschichte der Quelle, von der es heutzutage drei Exemplare gibt. Neben der grundlegenden, da ältesten Version der Chronik, die in den Historischen Kalender von Daniel Adam von Veleslavín aus dem Jahre 1590 geschrieben wurde, gibt es noch zwei weitere Abschriften aus dem 18. Jahrhundert: von František Martin Pelcl und von Jan Petr Cerroni. Ob es sich bei der ältesten Version des Textes im Kalender um Nosidlos Autograph handelt, kann nicht mit Sicherheit behauptet werden, da es an Schriftvergleichsmaterial mangelt, das zu einer tiefgreifenden Schriftanalyse und zum Schriftvergleich hätte herangezogen werden können. Jedoch neigt die Autorin dazu, sie dafür zu halten.

Die inhaltliche Analyse der Chronik gibt einen Überblick über die wichtigsten Themenbereiche. So gehören zu den Hauptthemen der Chronik: das Leben im Exil im Allgemeinen, sowie Berichte aus dem Leben der Pirnaer Gemeinde im Besonderen; Berichte mit prophetischen und Prodigienthemen, gefolgt von Kriegs- und damit eng zusammenhängenden Ereignissen sowie Rekatholisierungsberichten. Zu seiner Person bzw. Familie äußert sich Václav Nosidlo wiederum relativ selten, doch kommt durch andere sprachliche Mittel sein schreibendes und kommentierendes Ich viel öfter zum Ausdruck, als es auf den ersten Blick erscheint. Aus der Perspektive eines in toleranter Koexistenz mehrerer Konfessionen sozialisierten Nichtkatholiken berichtet Václav Nosidlo von Geblice über die Probleme des alltäglichen Zusammenlebens zwischen den Exulanten und der streng lutherischen Aufnahmegesellschaft. So trafen verschiedene Wahrnehmungen und Erwartungen aufeinander, die auf ein

solches Ausmaß und eine derartige Intensität nicht vorbereitet waren: die meisten Exulanten, weil sie sich ein dem in Böhmen ähnliches Leben mit freier Ausübung ihrer Religion versprochen; die kursächsischen Behörden, die von der Zahl der Exulanten überrascht waren und darauf zu reagieren versuchten. Die pluralistisch geprägten Böhmen trafen auf die restriktive konfessionelle Politik Sachsens, welche in ihrer Wahrnehmung nicht viele Unterschiede zu der katholischen aufwies, vor der sie flüchteten. Die Konfessionalisierung, die in den böhmischen Ländern erst mit der Rekatholisierung einsetzte, war in Kursachsen schon lange im Gang und beeinflusste mit der Zeit naturgemäß auch die Exulanten – spätestens in der zweiten Generation. Somit kam es auf Grund des Zusammentreffens mit einer konfessionalisierter Umgebung auch zur Lutherisierung bzw. Calvinisierung – je nach Land – der pluralistischen, überkonfessionellen, böhmischen Nichtkatholiken. Doch bei der ersten Generation der Auswanderer – und Nosidlo ist ein gutes Beispiel dafür – war dieser Vorgang durchaus problematisch. Davon zeugen unter anderem auch die Spaltung und die Konflikte innerhalb der Gemeinde wie etwa auch diejenigen zwischen den Exulanten in Pirna und in Leszno.

Auf das Zusammenleben wirkten jedoch auch andere Faktoren ein. Die Exulanten bedeuteten eine enorme Belastung für die Aufnahmegemeinde – wobei Pirna mit seinen hohen Exulanzahlen als ein Extremfall zu sehen ist. Aus dem Zusammenkommen beider Gruppen entstanden auch wirtschaftliche und soziale Konflikte. Dies aktivierte und verschärfte die klassischen Denkmuster allgemeinemenschlicher Wahrnehmung des Fremden und dessen Ausnutzung als Projektionsfläche. Das zeigt sich nicht nur an Nosidlos „deutschfeindlichen“ Bewertungen, sondern auch an der Schuldzuweisung seitens der Einheimischen bei der schwedischen Eroberung der Stadt 1639.

Doch trotz aller Probleme des alltäglichen Zusammenlebens entwickelte sich in Pirna ein Modell des Umgangs mit Exulanten, das durch die einzigartige Erlaubnis der Gottesdienste in tschechischer Sprache zur Etablierung der Legitimität von solchen Minoritäten führte. Die massenhafte Auswanderung aus den Böhmisches Ländern trug in ihrer Gesamtheit zur Entwicklung des Kurfürstentums zu einem Migrationsland bei. Nicht ohne Bedeutung war die Einwanderung auch für die Erneuerung des Landes nach dem Krieg. Als Beispiel dient nicht nur die Gründung von Siedlungen wie Johanngeorgenstadt, sondern auch ein bedeutender Einwohnerzuwachs in vielen sächsischen Städten und Dörfern.

Seznam příloh

I. obrázky:

Obr. 1. Rodokmen rodiny Nosidlů z Geblic

sestaveno podle LIPPERT, *Leitmeritz*, údajů z kroniky Václava Nosidla z Geblic a materiálů z SOKA Litoměřice (srov.: seznam pramenů a literatury)

Obr. 2. Erb rodu Nosidlů z Geblic

otištěno in: KOTYZA/SMETANA/TOMAS, *Litoměřice*, s. 427 (viz: seznam literatury)

Obr. 3. Nosidlovy exilové cesty

zanesené názorně na mapě saského kurfiřtství před rokem 1632 (Sächsisches Staatsarchiv – Hauptstaatsarchiv Dresden, 12884 Karten und Risse, Schrank 1 Fach 18, Bl. 1

Obr. 4. Veleslavínův historický kalendář, titulní strana

KNAV ČR: TC 23, s. 1, titulní strana

Obr. 5. ukázka zápisu Nosidlovy kroniky ve Veleslavínově historickém kalendáři

KNAV ČR: TC 23, s. 180, zápis s datací 30. března 1627, 1632 a 1634.

Obr. 6. Dopis Václava Nosidla z Geblic litoměřické městské radě z roku 1637

SOKA Litoměřice, fond: Archiv města Litoměřice, spisy publica, sign. Pub.1637/12 (Karton.5, Nr. 74)

Obr. 7. Ukázka Pelclova opisu

NK ČR: rkp. XIX B6, fol. 32v-33r

Obr. 8. Jednolist z roku 1627 s prodigiálním charakterem

Titul: Ein erbämliche neue Zeitung. Vom erschrecklichen Wunderwerck / so wich im Thüringer Lande / Über den Hoch= und weiterühmbten Statt Erffurt in Wolken begeben und zugetragen hat.

dodatek k titulu: Im Thron: es ist gewißlich na der Zeit/[et]c. Inicialy: MErckt doch O liebe Christenleut / was newlich ist geschehen / in dieser sehr betrübten zeit / und thut solches woll verstehen / dan es ist war unnd kein gedicht / daran ich euch will liegen nicht / und kurzlich thun vermelden
Sign.: Einbl. II/17

Obr. 9. Exulantská sídla

Schematické znázornění exulantského osídlení v Sasku, otištěno in: BLASCHKE, *Bevölkerungsgeschichte*, s. 120-121 (viz: seznam literatury).

II. tabulky a grafy:

Tab. 1: Obsah Nosidlovy kroniky: lokality

Tabulka schematicky znázorňuje hlavní lokality, jichž se týkají zprávy v Nosidlově kronice.

Tab. 2: Obsah kroniky: hlavní tematické roviny

Tabulka znázorňuje hlavní tematické roviny Nosidlovy kroniky. Jde o orientační schéma, neboť přesné zařazení k jednomu tématu není vždy zcela možné.

Tab. 3: Počet exulantů v Pirně

Sestaveno podle soupisu pirenských exulantů a podle údajů z Nosidlovy kroniky.

Graf 1: Zastoupení hlavních témat Nosidlovy kroniky

Graf schematicky znázorňuje podíl zpráv hlavních tematických okruhů na celkovém počtu (dochovaných) zápisů.

Bilder- und Tabellenverzeichnis

I. Bilder:

Abb. 1. Stammbaum der Familie Nosidlo von Geblice
erstellt nach: LIPPERT, *Leitmeritz*, sowie der Chronik von Václav Nosidlo und ergänzt durch die Materialien aus dem Stadtarchiv in Litoměřice (SOKA Litoměřice, siehe: Literatur- und Quellenverzeichnis)

Abb. 2. Wappen der Familie Nosidlo von Geblice
abgedruckt in: KOTYZA/SMETANA/TOMAS, *Litoměřice*, s. 427 (siehe: Literaturverzeichnis)

Abb. 3. Nosidlos Lebensstationen im Exil
eingetragen auf der Karte des Kurfürstentum Sachsen vor 1632 (Sächsisches Staatsarchiv – Hauptstaatsarchiv Dresden, 12884 Karten und Risse, Schrank 1 Fach 18, Bl. 1)

Abb. 4. Titelblatt des Historischen Kalenders
in den Nosidlo den Text seiner Chronik eingetragen hat
KNAV ČR: TC 23, S. 1, Titelblatt

Abb. 5. Ein Beispiel der Eiträge von Nosidlos Chronik im Historischen Kalender
KNAV ČR: TC 23, S. 180, Bericht vom 30. März 1627, 1632 und 1634.

Abb. 6. Brief von Václav Nosidlo an den Stadtrat von Litoměřice aus dem Jahr 1637
SOKA Litoměřice, fond: Archiv města Litoměřice, spisy publica, sign. Pub.1637/12 (Karton.5, Nr. 74)

Abb. 7. Ein Beispiel der Abschrift von František Martin Pelel
NK ČR: rkp. XIX B6, fol. 32v-33r

Abb. 8. Ein Einblattdruck mit Prodigie – aus dem Thüringen Land, 1627
Titel: Ein erbämliche neue Zeitung. Vom erschrecklichen Wunderwerck / so wich im Thüringer Lande / Über den Hoch= und weitberühmbten Statt Erffurt in Wolken begeben und zugetragen hat.
Titelzusatz: Im Thron: es ist gewißlich na der Zeit/[et]c.
Textinitien: MERckt doch O liebe Christenleut / was newlich ist geschehen / in dieser sehr betrubten zeit / und thut solches woll verstehen / dan es ist war unnd kein gedicht / daran ich euch will liegen nicht / und kurzlich thun vermelden
Sign.: Einbl. II/17

Abb. 9. Schematische Darstellung der Exulantsiedlungen in Sachsen
abgedruckt in: BLASCHKE, *Bevölkerungsgeschichte*, S. 120–121 (siehe: Literaturverzeichnis)

II. Tabellen und Diagramme:

Tab. 1.: Inhalt der Chronik: lokale Bestimmung
Die Tabelle stellt schematisch die Einordnung einzelner Einträge nach den Orten dar.

Tab. 2: Inhalt der Chronik: Hauptthemen
Die Tabelle stellt schematisch die Hauptthemen der Chronik

dar. Allerdings ist nicht immer eine eindeutige Zuordnung zu nur einem Thema möglich.

Tab. 3: Anzahl der Exulanten in Pirna
Zusammengestellt nach den Angaben aus den Pirnaer Exulantenverzeichnissen und der Chronik von Václav Nosidlo.

Diagramm 1: Hauptthemen der Chronik
Das Diagramm stellt schematisch den Anteil der Hauptthemen der Chronik an der Gesamtzahl der Berichte dar.

Seznam zkratek:

AC	Acta Comeniana
AČ	Archivní časopis
ADB	Allgemeine Deutsche Biographie
ČČH	Český časopis historický
ČČM	Časopis Musea království Českého
ČSPSČ	Časopis společnosti přátel starožitností českých
DH	Dresdner Hefte
FHB	Folia historica bohemia
FuG	Familie und Geschichte
GWU	Geschichte in Wissenschaft und Unterricht
HL	Historické listy
HO	Historický obzor
IMIS	Institut für Migrationsforschung und Interkulturelle Studien
KaD	Knihy a dějiny
KNAV ČR	Knihovna Akademie věd České republiky
Knihopis	Zdeněk TOBOLKA (ed.), Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století, díl II, sv. 1–9: tisky z let 1501–1800.
NASG	Neues Archiv für sächsische Geschichte (und Altertumskunde)
NDB	Neue Deutsche Biographie
NF	neue Folge (u časopisů)
NK ČR	Národní knihovna České republiky
NZ	Naše Zahraničí
NZG	Neue Zittauer Geschichtsblätter
OSN	Ottův slovník naučný
PA	Památky archeologické
PAM	Památky. Časopis muzea království českého pro dějepis hlavně český
RQA	Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte
SAP	Sborník archivních prací
SCetH	Studia Comeniana et Historica
SbH	Sborník historický
SH	Sächsische Heimat
SHB	Sächsische Heimatblätter
SK	Strahovská knihovna
ZfB	Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft
ZVLGA	Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde

Seznam pramenů a použité a citované literatury:

1. prameny:

nevydané:

- NK ČR: rkp. XIX B6.
- KNAV ČR: TC 23 (digitalizovaná verze).
- Moravský zemský archiv Brno: Cerr. II/294a.
- SOKA Litoměřice se sídlem v Lovosicích, fond: Archiv města Litoměřice, spisy publica, sign. Pub.1637/12 (Karton.5, Nr. 74); Pamětní knihy městských písařů 1570–1607 a 1612, sign. IV B 1a: s. 206, 291, 385.
- Sächsisches Staatsarchiv – Hauptstaatsarchiv Dresden: 10024 Geheimer Rat. Dritte Buch, Einnehmung dererjenigen, so aus Böhmen und von anderen Orthen weichen müßen ... , 1629–1632, Loc. 10331/14, fol. 27 ff, 381 ff; 10024 Geheimer Rat. Vierte Buch, Einnehmung dererjenigen, so aus Böhmen und den anderen Orthen weichen müßen ... , 1634–1650, Loc. 10332/2, fol. 17 s, 421; Bergmann'sche Exulantensammlung: Bd. 3, s. 246/1, 247–248: F 14799, N. 41, 3; F 14770, F 14799, 42; F 14800, Nr. 42, 0072; F 14800, Nr. 42, 0871; F 14800 (Kirchenrechnung 1631/32), Nr. 42, 0868; F 14800 (Kirchenrechnung 1626/27), Nr. 42, 0805.
- Bibliothek der Marienkirche in Pirna: Totenregister 1581–1640 (Toten Register bey der Stadt=Kirche zu Pirna de Anno 1581 biß 1640).

vydané:

- BOBKOVÁ, *Exulanti* – Lenka BOBKOVÁ, *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621–1639*, Praha 1999.
- KEZELIUS, *Kronika Mladoboleslavská* – Zdeněk KAMPER (Hrsg.), *Kronika Mladoboleslavská od Mistra Jiřího Bydžovského sepsaná*, Mladá Boleslav 1935.

2. literatura:

- AHRENS, *Kaufkraft-Multiplikator* – Gerhard AHRENS, *Ein Kaufkraft-Multiplikator als Hilfsmittel für den Historiker*, in: ZVLGA 84/2004, s. 289–296.
- ASCHE, *Religionskriege* – Matthias ASCHE, *Religionskriege und Glaubensflüchtlinge im Europa des 16. und 17. Jahrhunderts. Überlegungen zu einer Typendiskussion*, in: Franz BRENDLE/Anton SCHINDLING (Hrsg.), *Religionskriege im Alten Reich und in Europa*, Münster 2006, s. 435–458.
- BADE/EMMER/LUCASSEN/OLTMER, *Enzyklopädie* – Klaus BADE/Pieter C. EMMER/Leo LUCASSEN/Jochen OLTMER (Hrsg.), *Enzyklopädie. Migration in Europa. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Paderborn-München-Wien-Zürich 2008.
- BADE/OLTMER, *Deutschland und Migration* – Klaus BADE/Jochen OLTMER, *Zwischen Aus- und Einwanderungsland: seit der Mitte des 17. Jahrhundert*, in: ZfB 28, 2–4/2003, s. 263–306.
- BAĐUROVÁ/BRTOVÁ, *Soupis tisků* – Anežka BAĐUROVÁ/Bohuslava BRTOVÁ, *Soupis tisků 16. století ve fondech ZK-ÚVI ČSAV, I.–III.*, in: *Vědecké informace ČSAV*

(*Bibliografie I.*), Praha 1987–1988.

- BÄHLCKE, *Oberlausitz und Böhmen* – Joachim BÄHLCKE, „Einen gar considerablen Platz in denen merkwürdigen Geschichte teutschlandes und des Königreiches Böhmen“. *Die Stellung der Oberlausitz im politischen System der Böhmisches Krone*, in: Joachim BÄHLCKE/Volker DUDECK (Hrsg.), *Welt – Macht – Geist. Das Haus Habsburg und die Oberlausitz 1526–1635*, Görlitz, Zittau 2002, s. 73–88.
- BÄHLCKE, *Oberlausitz in Mitteleuropa* – Joachim BÄHLCKE (Hrsg.), *Die Oberlausitz im frühneuzeitlichen Mitteleuropa. Beziehungen – Strukturen – Prozesse*, Stuttgart 2007.
- BÄHLCKE, *Glaubensflüchtlinge* – Joachim BÄHLCKE (Hrsg.), *Glaubensflüchtlinge. Ursachen, Formen und Auswirkungen frühneuzeitlicher Konfessionsmigration in Europa*, Münster 2008.
- BÄHLCKE/DUDECK, *Welt – Macht – Geist* – Joachim BÄHLCKE/Volker DUDECK (Hrsg.), *Welt – Macht – Geist. Das Haus Habsburg und die Oberlausitz 1526–1635*, Görlitz – Zittau 2002.
- BÄHLCKE/STROHMEYER, *Konfessionalisierung* – Joachim BÄHLCKE/Arno STROHMEYER, *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*, Stuttgart 1999.
- BÄHLCKE/BENDEL, *Migration und kirchliche Praxis* – Joachim BÄHLCKE/Rainer BENDEL (Hrsg.), *Migration und kirchliche Praxis. Das religiöse Leben frühneuzeitlicher Glaubensflüchtlinge in alltagsgeschichtlicher Perspektive*, Köln-Weimar-Wien 2008.
- BÄHLCKE/LAMBRECHT/MANER, *Konfessionelle Pluralität* – Joachim BÄHLCKE/Karen LAMBRECHT/Hans-Christian MANER, *Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt im Spätmittelalter und der Frühen Neuzeit. Winfried Eberhard zum 65. Geburtstag*, Leipzig 2006.
- BARNES, *Prodigies and Portents* – Robin B. BARNES, *Prodigies and Portents*, in: Hans J. HILLERBRAND, *The Oxford Encyclopedia of the Reformation*, Vol 3, Oxford 1996, s. 348–350.
- BEDNAŘÍK/BERÁNEK, *Knihovna českých exulantů v Pirně* – Karel BEDNAŘÍK/Karel BERÁNEK, *Z osudu takzvané knihovny českých exulantů v Pirně*, in: *Křesťanská revue* 52, 2/1985, s. 34–41.
- BEDNAŘÍK/KOBUCH, *Bergmannova sbírka* – Karel BEDNAŘÍK/Manfred KOBUCH, *Bergmannova sbírka ve státním archivu v Drážďanech*, in: *AČ* 31/1981, s. 161–168.
- BENEŠ, *Historický text* – Zdeněk BENEŠ, *Historický text a historická skutečnost*, Praha 1993.
- BÍLEK, *Dějiny konfiskací* – Tomáš V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, Praha 1882.
- BÍLEK, *Reformace katolická* – TOMÁŠ V. BÍLEK, *Reformace katolická neboli obnovení náboženství katolického v království českém po bitvě na Bílé hoře*, Praha 1892.
- BLASCHKE, *Bevölkerungsgeschichte* – Karlheinz BLASCHKE, *Bevölkerungsgeschichte von Sachsen bis zur industriellen Revolution*, Weimar 1967.

- **BLASCHKE, Sachsen** – Krieg Karlheinz BLASCHKE, *Sachsen im Dreißigjährigen Krieg*, in: SHB 41, 6/1995, s. 329–333.
- **BLODIGOVÁ, Dějiny novinářství** – Alexandra BLODIGOVÁ (Hrsg.), *Dějiny českého novinářství a českých novinářských spolků*, Praha 2002.
- **BOBKOVÁ, Exulant** – Lenka BOBKOVÁ, *Exulant*, in: Václav BŮŽEK/Pavel KRÁL (Hrsg.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 397–326.
- **BOBKOVÁ, Böhmisches Exulanten** – Lenka BOBKOVÁ, *Böhmisches Exulanten in Sachsen während des Dreißigjährigen Krieges am Beispiel der Stadt Pirna*, in: Frühneuzeit-Info 10/1999, s. 21–29.
- **BOBKOVÁ, Česká komunita** – Lenka BOBKOVÁ, *Česká komunita v Pirně v letech 1629–1639. Příspěvek k pobělohorskému exilu v Sasku*, in: Česko-slovenská historická ročenka, 1999, s. 27–39.
- **BOBKOVÁ, Dynastische Verbindungen** – Lenka BOBKOVÁ, *Dynastische Verbindungen zwischen Böhmen und Sachsen im Mittelalter*, in: DH 48, 4/1996, s. 3–9.
- **BOBKOVÁ, Gemeinde** – Lenka BOBKOVÁ, *Die Gemeinde der böhmischen Exulanten in der Stadt Pirna 1621–1639*, in: Herbergen der Christenheit, Jahrbuch für deutsche Kirchengeschichte 27/2003, s. 37–56.
- **BOBKOVÁ, Pobělohorský exil** – Lenka BOBKOVÁ, *Pobělohorský exil v Sasku a možnosti jeho dalšího výzkumu*, in: Michaela HRUBÁ (Hrsg.), *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*, Ústí nad Labem 2001, s. 72–106.
- **BOHATCOVÁ, Obecné dobré** – Mirjam BOHATCOVÁ, *Obecné dobré podle Melantricha a Veleslavínů*, Praha 2005.
- **BOSL, Handbuch** – Karl BOSL (Hrsg.), *Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder*, Bd. 2, Stuttgart 1974.
- **BRENDLE/SCHINDLING, Religionskriege** – Franz BRENDLE/Anton SCHINDLING (Hrsg.), *Religionskriege im Alten Reich und in Europa*, Münster 2006.
- **BURKHARDT, Der Dreißigjährige Krieg** – Johannes BURKHARDT, *Der Dreißigjährige Krieg – Einfluß der sächsischen Politik auf die deutsche Geschichte*, in: DH 56, 4/1998, s. 3–12.
- **BURKHARDT, Sächsische Politik** – JOHANNES BURKHARDT, *Der Dreißigjährige Krieg und die sächsische Politik*, in: Joachim BÄHLCKE/Volker DUDECK (Hrsg.), *Welt – Macht – Geist. Das Haus Habsburg und die Oberlausitz 1526–1635*, Görlitz – Zittau 2002, s. 221–230.
- **BŮŽEK/KRÁL, Člověk raného novověku** – Václav BŮŽEK/Pavel KRÁL (Hrsg.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007.
- **ČÁNOVÁ, Arcidiecéze** – Eliška ČÁNOVÁ, *Vývoj zprávy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620–1671)*, in: SAP 35/1985, s. 486–557.
- **DAVID, Celistvost** – Zdeněk V. DAVID, *Celistvost církve pod obojí a otázka novoutrakvismu*, in: ČČH 101, 4/2004, s. 882–908.
- **DOERR, Der Adel** – August von DOERR, *Der Adel der böhmischen Kronländer. Ein Verzeichniss derjenigen Wappenbriefe und Adelsdiplome welche in den böhmischen Saalbüchern des Adelsarchives im k. k. Ministerium des Innern in Wien eingetragen sind*, Prag 1900.
- **DUDÍK, Handschriftensammlung** – Beda DUDÍK, *J. P. Ceroni's Handschriftensammlung (Mährens Geschichts-Quellen)*, T. 1., Brünn 1850.
- **EBERHARD, Entwicklungsphasen** – Winfried EBERHARD, *Entwicklungsphasen und Probleme der Gegenreformation und katholischen Erneuerung in Böhmen*, in: RQA 84/1989, s. 235–257.
- **EBERHARD, Reformatorische Gegensätze** – Winfried EBERHARD, *Reformatorische Gegensätze, reformatorischer Konsens, reformatorische Formierung in Böhmen, Mähren und Polen*, in: Joachim BÄHLCKE/Hans-Jürgen BÖMELBURG/Norbert KERSKEN (Hrsg.), *Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa – übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur vom 16.–18. Jahrhundert*, Leipzig 1996, s. 249–266.
- **EBERHARD, Voraussetzungen** – Winfried EBERHARD, *Voraussetzungen und strukturelle Grundlagen der Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa*, in: Joachim BÄHLCKE/Arno STROHMEYER, *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*, Stuttgart 1999, s. 89–103.
- **EBERHARD, Kuttenberger Religionsfrieden** – Winfried EBERHARD, *Zu den politischen und ideologischen Bedingungen öffentlicher Toleranz. Der Kuttenberger Religionsfrieden (1485)*, in: Studia Germano-polonica 1/1992, s. 101–118.
- **EBERHARD, Religionsproblematik** – Winfried EBERHARD, *Zur Religionsproblematik in der böhmischen Landesverfassung der Reformationsepoche*, in: Karel MALÝ/Jaroslav PÁNEK, *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619)*, Praha 2001, s. 249–264.
- **ECKERT, Pirnaer Wappenbuch** – Alfred ECKERT, *Ein Juwel aus der Exulantenforschung, das „Pirnaer Wappenbuch“*, in: Erbe und Auftrag der Reformation in den böhmischen Ländern 29/1994, s. 17–27.
- **EHRENPREIS/LOTZ-HEUMANN, Konfessionelles Zeitalter** – Stefan EHRENPREIS/Ute LOTZ-HEUMANN, *Reformation und konfessionelles Zeitalter*, Darmstadt 2002.
- **ENGLUND, Verwüstung** – Peter ENGLUND, *Die Verwüstung Deutschlands. Eine Geschichte des Dreißigjährigen Krieges*, Stuttgart 1998.
- **EVANS, Habsburgermonarchie** – Robert J. W. EVANS, *Das Werden der Habsburgermonarchie 1550–1700: Gesellschaft, Kultur, Institutionen*, Leipzig, 1986.
- **EVANS, Oberlausitz** – Robert J. W. EVANS, *Die Oberlausitz, Böhmen und Europa. Internationale Aspekte von Reformation und Gegenreformation*, in: Joachim BÄHLCKE (Hrsg.), *Die Oberlausitz im frühneuzeitlichen Mitteleuropa. Beziehungen – Strukturen – Prozesse*, Stuttgart 2007, s. 135–151.
- **EVANS, Das unvollendete Werden** – Robert J. W. EVANS, *Das unvollendete Werden der Habsburgermonarchie (1526–1620)*, in: Joachim BÄHLCKE/Volker DUDECK-

- κ(Hrsg.), *Welt – Macht – Geist. Das Haus Habsburg und die Oberlausitz 1526–1635*, Görlitz, Zittau 2002, s. 37–48.
- FEJTOVÁ, *Rekatolizace* – Olga FEJTOVÁ, *Rekatolizace v městech pražských v době pobělohorské – úspěch nebo fiasko? Příspěvek k důsledkům pobělohorské rekatolizace na Novém Městě Pražském*, in: Olga FEJTOVÁ/Václav LEDVINKA/Jiří PEŠEK/Vít VLNAS (Hrsg.), *Barokní Praha – barokní Čechie 1620–1740*, Praha 2004, s. 457–471.
  - FINDEISEN, *Lebensbilder* – Jörg-Peter FINDEISEN, *Der Dreißigjährige Krieg. Eine Epoche in Lebensbildern*, Darmstadt 1998.
  - FRANCEK, *Rekatolizace* – Jindřich FRANCEK (Hrsg.), *Rekatolizace v českých zemí*, Pardubice 1995.
  - GROß, *Johann Georg* – Reiner GROß, *Johann Georg I. und seine Residenz im Dreißigjährigen Krieg*, in: DH 56, 4/1998, s. 13–20.
  - GROß, *Geschichte Sachsens* – Reiner GROß, *Geschichte Sachsens*, Leipzig 2002.
  - HAMMERL, *Prodigienliteratur* – Michaela HAMMERL, *Prodigienliteratur*, in: Gudrun GERSMANN, Katrin MOELLER und Jürgen-Michael SCHMIDT (Hrsg.), *Lexikon zur Geschichte der Hexenverfolgung*, in: historicum.net, URL: http://www.historicum.net/no_cache/persistent/artikel/5523 (naposled 10. 7. 2009).
  - HANZAL, *Rekatolizace* – Josef HANZAL, *Rekatolizace v Čechách – její historický smysl a význam*, in: SbH 37/1990, s. 37–91.
  - HANZAL, *Rekatolizace ve městech* – JOSEF HANZAL, *Rekatolizace v pobělohorských městech*, in: Česká města v 16.–18. století, Praha 1991, s. 197–202.
  - HOENSCH, *Böhmen* – Jörg K. HOENSCH, *Geschichte Böhmens*, München 31997.
  - HONEJSEK, *Emigranti* – Václav HONEJSEK, *Emigranti a exulanti čeští v Perně a Lešně*, in: Vlast', XI/1899, s. 26–36, 122–130, 251–259, 335–344.
  - HREJSA, *Böhmische Konfession* – Ferdinand HREJSA, *Die böhmische Konfession, ihre Entstehung, ihr Wesen und ihre Geschichte*, in: Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich 37/1916, s. 33–54, 38/1917, s. 96–174.
  - HRUBÁ, *Víra nebo vlast* – Michaela HRUBÁ (Hrsg.), *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*, Ústí nad Labem 2001.
  - HRUBÁ, *Vilém Vchynský* – Michaela HRUBÁ, *Prominentní emigrant Vilém Vchynský (Kinský) a jeho majetek v severozápadních Čechách*, in: DIES. (Hrsg.), *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*, Ústí nad Labem 2001, s. 210–221.
  - HRUBÝ, *Luterství* – František HRUBÝ, *Luterství a novotrakvismus v českých zemích v 16. a 17. stol.*, in: ČČH 45,1/1939, s. 31–44.
  - JIREČEK, *Rukověť* – Josef JIREČEK, *Rukověť k dějinám literatury české*, sv. 2, Praha 1876, s. 55–56.
  - JOHANIDES, *Pelcl* – Josef JOHANIDES, *O knihovně a rukopisech Františka Martina Pelcla*, in: KaD 1, 1/1994, s. 13–30.
  - JUNGSMANN, *Historie literatury* – Josef JUNGSMANN, *Historie literatury české*, Praha 1849.
  - KADLEC, *Katoličtí exulanti* – Jaroslav KADLEC, *Katoličtí exulanti doby husitské*, Praha 1990.
  - KAVKA, *Bílá hora* – František KAVKA, *Bílá hora a české dějiny*, Praha 2003.
  - KAPRAS, *Kronyka Wáclava Nosydlu* – Jan KAPRAS, *Rukopisy děčínské: Kronyka Wáclava Nosydlu z Gehlicz Litoměřicensis 1626–1638*, in: ČČM 78/1904, s. 425.
  - KELLER, *Sachsen* – Katrin KELLER, *Landesgeschichte Sachsen*, Stuttgart 2002.
  - KERSKEN, *Geschichtsschreibung* – Norbert KERSKEN, *Geschichtsschreibung im Exil. Historiker und ihre Texte im Kontext erzwungener Migration*, in: Joachim BAHLCKE (Hrsg.), *Glaubensflüchtlinge. Ursachen, Formen und Auswirkungen frühneuzeitlicher Konfessionsmigration in Europa*, Münster 2008, s. 27–59.
  - *Knihopis* – Zdeněk TOBOLKA (ed.), *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*, díl II., sv. 1–9: tisky z let 1501–1800. Dodatky: Bedřiška WIŽDÁLKOVÁ (ed.), díl I.–VI. Praha 1994–2006.
  - KOLÁR, *Typologie* – Jaroslav KOLÁR, *K typologii české historické prózy z období humanismu*, in: FHB 11/1987, s. 345–364.
  - KÖTZSCHKE/KRETZSCHMAR, *Sächsische Geschichte* – Rudolf KÖTZSCHKE/Helmut KRETZSCHMAR, *Sächsische Geschichte*, Würzburg 2002.
  - KOTYZA/SMETANA/TOMAS, *Litoměřice* – Oldřich KOTYZA/Jan SMETANA/Jindřich TOMAS, *Dějiny města Litoměřic*, Litoměřice 1997.
  - KOTYZA/SMETANA/TOMAS, *Litoměřicko* – Oldřich KOTYZA/Jan SMETANA, *Litoměřicko a Podřipsko v českých dějinách. Vlastivědná encyklopedie okresu Litoměřice*, sv. 1., Litoměřice 2000.
  - KROLL, *Herrscher* – Frank-Lothar KROLL (Hrsg.), *Die Herrscher Sachsens. Markgrafen, Kurfürsten, Könige 1089–1918*, München 2004.
  - KRUSENSTJERN, *Prodiengielaube* – Benigna VON KRUSENSTJERN, *Prodiengielaube und Dreißigjähriger Krieg*, in: Hartmund LEHMANN/Anne-Charlott TREPP (Hrsg.), *Im Zeichen der Krise. Religiosität im Europa des 17. Jahrhunderts*, Göttingen 1999, s. 53–78.
  - KRUSENSTJERN, *Selbstzeugnisse* – Benigna VON KRUSENSTJERN, *Was sind Selbstzeugnisse? Begriffskritische und quellenkundliche Überlegungen anhand von Beispielen aus dem 17. Jahrhundert*, in: Historische Anthropologie 2,3/1994, s. 462–471.
  - KRUSENSTJERN, *Selbstzeugnisse des Dreißigjährigen Krieges* – Benigna VON KRUSENSTJERN, *Selbstzeugnisse der Zeit des Dreißigjährigen Krieges: beschreibendes Verzeichnis*, Berlin 1997.
  - KUMPERA, *Historie protivenství* – Jan KUMPERA, *Historie o těžkých protivenstvích církve české v kontextu Komenského doby, života a díla*, in: Jindřich FRANCEK (Hrsg.), *Rekatolizace v českých zemí*, Pardubice 1995,

- LANE, *Křesťanské myšlení* – Tony LANE, *Dějiny křesťanského myšlení*, Praha 1996.
- LIPPERT, *Leitmeritz* – Julius LIPPERT, *Geschichte der Stadt Leitmeritz*, Prag 1871.
- LOESCHE, *Exulanten* – Georg LOESCHE, *Die Böhmischen Exulanten in Sachsen*, in: Jahrbuch für die Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen Österreich, Jahrgang 42–44, (Die böhmischen Exulanten in Sachsen. Beitrag zur Geschichte der dreißigjährigen Kriege und der Reformation auf archivalischer Grundlage mit archivalischen Beigaben), Wien – Leipzig 1923.
- MALÝ/PÁNEK, *Vladislavské zřízení* – Karel MALÝ/Jaroslav PÁNEK, *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619)*, Praha 2001.
- MARTÍNEK, *Svědectví* – Jan MARTÍNEK, *Svědectví nově objeveného rukopisu o povaze a rozsahu Nosidlových pamětí*, in: SK 9/1974, s. 99–113.
- MAŤA, *Deníky* – Petr MAŤA, *Nejstarší české a moravské deníky*, in: FHB 18/1997, s. 99–120.
- MAUR, *Pojetí národa* – Eduard MAUR, *Pojetí národa v dílech českých pobělohorských exulantů*, in: Michaela HRUBÁ (Hrsg.), *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*, Ústí nad Labem 2001, s. 174–183.
- METASCH, *Exulanten* – Frank METASCH, *Böhmische Exulanten in Dresden während des 17. und 18. Jahrhunderts. Verbindungen und Verwicklungen zwischen alter und neuer Heimat*, in: Mitteilungen des Vereins für sächsische Landesgeschichte NF 4/2006, s. 35–37.
- METASCH, *Exulanten in Dresden* – Frank METASCH, *Die böhmische Exulanten in Dresden*, Leipzig 2009.
- METASCH, *Religiöse Integration* – Frank METASCH, *Die religiöse Integration der böhmischen Exulanten in Dresden während des 17. und 18. Jahrhunderts*, in: Joachim BAHLCKE/Rainer BENDEL (Hrsg.), *Migration und kirchliche Praxis. Das religiöse Leben frühneuzeitlicher Glaubensflüchtlinge in alltagsgeschichtlicher Perspektive*, Köln-Weimar-Wien 2008, s. 69–94.
- MIKULEC, *Emigration* – Jiří MIKULEC, *Die staatlichen Behörden und das Problem der konfessionellen Emigration aus Böhmen nach dem Jahr 1620*, in: Joachim BAHLCKE (Hrsg.), *Glaubensflüchtlinge. Ursachen, Formen und Auswirkungen frühneuzeitlicher Konfessionsmigration in Europa*, Münster 2008, s. 165–186.
- MIKULEC, *Pobělohorská rekatolizace* – Jiří MIKULEC, *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích*, Praha 1992.
- MIKULEC, *Rekatolizace* – Jiří MIKULEC, *31. 7. 1622. Rekatolizace šlechty v Čechách. Či je to země, toho je i náboženství*, Praha 2005.
- MUKAŘOVSKÝ, *Dějiny literatury* – Jan MUKAŘOVSKÝ (Hrsg.), *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*, Praha 1959.
- MÜLLER, *Počasi* – Miloslav MÜLLER, *Počasi za třicetileté války očima českého exulanta*, in: HO IX–X/2001,

- NAUMANN, *Sächsische Geschichte* – Günter NAUMANN, *Sächsische Geschichte in Daten*, Wiesbaden 2003.
- OSN – *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*, Bd. I–XXVIII., Praha 1888–1909.
- PALMITESSA, *The Reformation* – James R. PALMITESSA, *The Reformation in Bohemia and Poland*, in: Ronnie Po-chia HSIA, *A Companion to the Reformation World*, Malden – Oxford – Carlton 2004/2006, s. 185–204.
- PÁNEK, *Nástup rekatolizace* – Jaroslav PÁNEK, *Nástup rekatolizace ve střední Evropě*, in: Jindřich FRANCEK (Hrsg.), *Rekatolizace v českých zemích*, Pardubice 1995, s. 3–15.
- PESCHECK, *Auswanderung* – Christian Adolph PESCHECK, *Die Auswanderung glaubenstreuer Protestanten aus Böhmen nach Sachsen im 17. Jahrhundert*, Löbau 1858.
- PESCHECK, *Exulanten* – Christian Adolph PESCHECK, *Die böhmischen Exulanten in Sachsen*, Leipzig 1857.
- PETRÁŇ, *Mýtus* – Josef PETRÁŇ, *Na téma mýtu Bílá hora*, in: Z. Hledíková (Hrsg.), *Traditio et cultus, miscellanea historica bohemia Miloslao Vlk, archiepiscopo Pragensi, ab eius collegis amicisque ad annum sexagesimum dedicata*, Praha 1993, s. 141–162.
- PETRÁŇ/PETRÁŇOVÁ, *White Mountain* – Josef PETRÁŇ/Lýdia PETRÁŇOVÁ, *The White Mountain as a symbol in modern Czech history*, in: Mikuláš TEICH (Hrsg.), *Bohemia in History*, Cambridge 1998, s. 143–163.
- PRINZ, *Böhmen und Mähren* – Friedrich PRINZ, *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Böhmen und Mähren*, Berlin 1995.
- PRÖWIG, *Exulanten* – Erich PRÖWIG, *Die böhmischen Exulanten des 17. Jahrhunderts in Sachsen und in der Oberlausitz*, in: FuG 4/1994, s. 510–518.
- PRÖWIG, *Exulanten in Sachsen* – Erich PRÖWIG, *Die Exulanten in Sachsen und in der Oberlausitz*, in: NZG 1987/1988, s. 11–14.
- RAKOVÁ, *Pobělohorské Temno* – Svatava RAKOVÁ, *Přehled bádání. Pobělohorské Temno v české historiografii 90. let: pokus o sondu do proměn historického vědomí*, in: ČČH 99,3/2001, s. 569–588.
- REJCHRTOVÁ, *Příspěvek* – Noemí REJCHRTOVÁ, *Příspěvek k diskusi o „koexistenci či toleranci“ náboženského vyznání v 15.–17. století*, in: FHB 15/1991, s. 443–450.
- REZEK, *Exulanti v Perně* – Antonín REZEK, *Drobné příspěvky k českým dějinám v 17. století. Osudy exulantů v Perně r. 1639*, in: ČČM 65/1891, s. 402–412.
- ROECK, *Krieg und Menschen* – Bernd ROECK, *Der Dreißigjährige Krieg und die Menschen im Reich*, in: Bernhard R. KROENER u.a. (Hrsg.), *Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit*, Paderborn 1996, s. 265–279.
- RUHLAND, *Kursachsen* – Volker RUHLAND, *Der Dreißigjährige Krieg und Kursachsen*, in: SHB 40/1994, s. 325–334.

- **RUHLAND, *Exulanten*** – Volker RUHLAND, *Die Exulanten in Sachsen und in der Oberlausitz*, in: SH 8/1993, s. 274–282.
- **Rukověť** – Jan HEJNIC/Jan MARTÍNEK (Hrsg.), *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*, sv. 3, Praha 1969; Jan HEJNIC/Jan MARTÍNEK (Hrsg.), *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*, sv. 4, Praha 1973.
- **RÜTHER, *Böhmische Algläubige*** – Andreas RÜTHER, *Böhmische Algläubige nach der Flucht vor den Hussiten in ihrer neuen Umwelt. Schlesien, die Lausitz und Mähren*, in: Joachim BAHLCHE/Rainer BENDEL (Hrsg.), *Migration und kirchliche Praxis. Das religiöse Leben frühneuzeitlicher Glaubensflüchtlinge in alltagsgeschichtlicher Perspektive*, Köln-Weimar-Wien 2008, s. 1–18.
- **RYANTOVÁ, *Památníky*** – Marie RYANTOVÁ, *Památníky raného novověku jako prostředek individuální sebezpečování*, in: ČČH 104, 1/2006, s. 47–80.
- **RYANTOVÁ, *Památníky aneb štambuchy*** – Marie RYANTOVÁ, *Památníky aneb štambuchy, to jest alba amicorum – kulturně historický fenomén raného novověku*, České Budějovice 2007.
- **RYANTOVÁ, *Těžké časy*** – Marie RYANTOVÁ, *Těžké časy urozeného a statečného rytíře Bořka Mateřovského z Mateřova, exulanta v městě Pirně*, in: Michaela HRUBÁ (Hrsg.), *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*, Ústí nad Labem 2001, s. 249–257.
- **RYBIČKA, *Pomůcky*** – Antonín RYBIČKA, *Pomůcky životopisné k dějepis literárnímu v Čechách*, in: ČČM 38/1864, s. 92–95.
- **ŘEZNÍK, *Grenzraum und Transfer*** – Miloš ŘEZNÍK (Hrsg.), *Grenzraum und Transfer. Perspektiven der Geschichtswissenschaft in Sachsen und in Tschechien*, Berlin 2007.
- **SAKRAUSKY, *Exulanten*** – Oskar SAKRAUSKY, *Tschechische Exulanten der Vergangenheit*, in: Erbe und Auftrag der Reformation in den böhmischen Ländern 29/1994, s. 7–16.
- **SCHILLING, *Konfessionsmigration*** – Heinz SCHILLING, *Die frühneuzeitliche Konfessionsmigration*, in: IMIS-Beiträge 20/2002, s. 67–89.
- **SCHILLING/ZIEGLER, *Territorien*** – Heinz SCHILLING/Walter ZIEGLER, *Die Territorien des Reiches im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung, Land und Konfession 1500–1650, Bd. 2, Der Nordosten*, Münster 1993.
- **SCHMERTOSCH VON RIESENTHAL, *Exulanten*** – Richard SCHMERTOSCH VON RIESENTHAL, *Die böhmischen Exulanten unter der kursächsischen Regierung in Dresden*, in: NASG 22/1901, s. 291–343.
- **SCHMIDT-BIGGEMANN, *Apokalypse und Philologie*** – Wilhelm SCHMIDT-BIGGEMANN, *Apokalypse und Philologie. Wissensgeschichte und Weltentwürfe der Frühen Neuzeit*, Berliner Mittelalter- und Frühneuezeitforschung, Bd. 2 (Anja HALLACKER/Boris Bayer, Hrsg.), Göttingen 2007.
- **SCHRÖTER, *Exulanten Historie*** – Carl Christian SCHRÖTER, *Merckwürdige Exulanten Historie darinnen besonders um des reinen Evangelii willen vertriebener Prediger und Schullehrer ihre Lebens Geschichte enthalten...*, Budissin 1715.
- **SCHUBERTH, *Schweden*** – Inge SCHUBERTH, *Die Rolle Schwedens im Dreißigjährigen Krieg*, in: SHB 41,6/1995, s. 333–337.
- **SCHULZE, *Toleranz*** – Winfried SCHULZE, *Das Problem der Toleranz im Heiligen Römischen Reich nach dem Augsburgerreligionsfrieden*, in: Studia Germano-polonica 1/1992, s. 167–181.
- **SCHULZE, *Ego-Dokumente*** – Winfried SCHULZE, *Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte? Vorüberlegungen für die Tagung „EGO-DOKUMENTE“*, in: DERS. (Hrsg.), *Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte?*, Berlin 1996, s. 11–30.
- **SCHUNKA, *Autoritätserwartung*** – Alexander SCHUNKA, *Autoritätserwartung in Zeiten der Unordnung. Zuwandererbitschriften in Kursachsen im 17. Jahrhundert*, in: Wulf OESTERREICHER/Gerhard REGN/Winfried SCHULZE (Hrsg.), *Autorität der Form – Autorisierung – institutionelle Autorität*, Münster 2003, s. 323–337.
- **SCHUNKA, *Böhmische Exulanten*** – Alexander SCHUNKA, *Böhmische Exulanten in Sachsen seit dem 17. Jahrhundert*, in: Klaus BADE/Pieter C. EMMER/Leo LUCASSEN/Jochen OLTMER (Hrsg.), *Enzyklopädie. Migration in Europa. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Paderborn-München-Wien-Zürich 2008, s. 410–413.
- **SCHUNKA, *Digitalisierung*** – Alexander SCHUNKA, *Digitalisierung der „Bergmann'schen Exulantenammlung“: Eine Kooperation zwischen der Ludwig-Maximilian-Universität München und dem sächsischen Hauptstaatsarchiv Dresden*, in: SHB 2/2002, s. 7–8.
- **SCHUNKA, *Exulanten in Kursachsen*** – Alexander SCHUNKA, *Exulanten in Kursachsen im 17. Jahrhundert*, in: Herbergen der Christenheit, Jahrbuch für deutsche Kirchengeschichte 27/2003, s. 17–36.
- **SCHUNKA, *Zuwanderer*** – Alexander SCHUNKA, *Exulanten, Konvertiten, Arme und Fremde. Zuwanderer aus der Habsburgermonarchie in Kursachsen im 17. Jahrhundert*, in: Frühneuezeit-Info 14/2003, s. 66–78.
- **SCHUNKA, *Fremde*** – Alexander SCHUNKA, *Fremde in Kursachsen – ein Teilprojekt des Sonderforschungsberichts „Pluralisierung und Autorität in der Frühen Neuzeit“ an der Universität München*, in: Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit, Bulletin 6, 1/2002, s. 67–74.
- **SCHUNKA, *Gäste*** – Alexander SCHUNKA, *Gäste, die bleiben. Zuwanderer in Kursachsen und Oberlausitz im 17. und frühen 18. Jahrhundert*, Hamburg 2006.
- **SCHUNKA, *Glaubensflucht*** – Alexander SCHUNKA, *Glaubensflucht als Migrationsoption. Konfessionell motivierte Migrationen in der Frühen Neuzeit*, in: GWU 56/2005, s. 547–564.
- **SCHUNKA, *Pragmatisierung*** – Alexander SCHUNKA, *Pragmatisierung konfessioneller Autorität. Zuwanderer im Kursachsen des 17. Jahrhunderts im Spiegel des Supplikenwesens*, in: Joachim BAHLCHE (Hrsg.), *Glau-*

- bensflüchtlinge. Ursachen, Formen und Auswirkungen frühneuzeitlicher Konfessionsmigration in Europa*, Münster 2008, s. 235–256.
- SEIBT, *Nachbarschaftstausch* – Ferdinand SEIBT, *Nachbarschaftstausch: Vom nördlichen Protestantismus zum südlichen Barock 1471–1740*, in: TÝŽ, *Deutschland und die Tschechen. Geschichte einer Nachbarschaft in der Mitte Europas*, München 1997, s. 163–190.
  - SKÁLA ZE ZHOŘE, *Historie česká* – Josef JANÁČEK (Hrsg.), Pavel SKÁLA ZE ZHOŘE, *Historie česká, od defenestrace k Bílé hoře*, Praha 1984.
  - SLAVÍK, *Národnost a náboženství* – František A. SLAVÍK, *Národnost a náboženství. Z dějin českých exulantů a emigrantů v Německu*, in: *Osvěta* 1904/34, s. 299–310.
  - SPECK, *Pirna* – Oskar SPECK, *Zur Geschichte der Stadt Pirna im dreißigjährigen [sic] Kriege*, Pirna 1889.
  - SVATOŠ, *Problémy* – Martin SVATOŠ, *Problémy a otázky studia náboženského života v Čechách v letech 1620–1760, teze*, in: Olga FEJTOVÁ/Václav LEDVINKA/Jiří PEŠEK/Vít VLNAS (Hrsg.), *Barokní Praha – barokní Čechie 1620–1740*, Praha 2004, s. 427–433.
  - SVOBODA, *Exulantenforschung* – Milan SVOBODA, *Frühneuzeitliche Exulantenforschung in der böhmischen Historiographie 1990–2005*, in: Lars-Arne DANENBERG/Matthias HERRMANN/Arnold BLOCK (Hrsg.), *Böhmen-Oberlausitz-Tschechien. Aspekte einer Nachbarschaft*, Neues Lausitzisches Magazin, Beiheft 4 (Beiträge der Herbsttagung „Böhmen und Oberlausitz – Forschungen zur gemeinsamen Geschichte“ der Oberlausitzischen Gesellschaft der Wissenschaften in Verbindung mit dem Zittauer Geschichts- und Museumsverein sowie der Euroregion Neiße, Zittau, 4.–6. November 2005), Görlitz–Zittau, 2006, s. 193–202.
  - ŠMAHEL, *Die nationale Frage* – František ŠMAHEL, *Die nationale Frage im hussitischen Böhmen*, in: Hans ROTHE (Hrsg.), *Deutsche in den böhmischen Ländern*, Köln-Weimar-Wien 1992, s. 67–82.
  - ŠTĚŘÍKOVÁ, *Emigranti v Berlíně* – Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Běh života českých emigrantů v Berlíně v 18. století*, Praha 1999.
  - ŠTĚŘÍKOVÁ, *Reformatorische Tradition* – Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Die böhmische reformatorische Tradition und die kirchliche Orientierung der böhmischen und mährischen Exulanten in den deutschen Ländern im 18. Jahrhundert*, in: AC 20–21 (XLIV–XLV)/2007, s. 25–47.
  - ŠTĚŘÍKOVÁ, *Exulantská útočiště* – Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Exulantská útočiště v Lužici a Sasku*, Praha 2004.
  - ŠTĚŘÍKOVÁ, *Stručně* – Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Stručně o pobělohorských exulantech*, Praha 2005.
  - ŠTĚŘÍKOVÁ, *Vztah k vlasti* – Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Vztah českých emigrantů a jejich potomků k vlasti*, in: HL 4/1995, s. 12–18.
  - ŠTĚŘÍKOVÁ, *Země otců* – Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Země otců: z historie a ze vzpomínek k 50. výročí reEmigrace potomků českých exulantů*, Praha 1995.
  - ŠVÁBENSKÝ, *Cerroniho sbírka* – Mojmír ŠVÁBENSKÝ (Hrsg.), *G 12. Cerroniho sbírka 13. stol.–1845 (Inventáře a katalogy fondů Státního oblastního archivu v Brně 26)*, Brno 1973.
  - TEPLÝ, *Exulanti* – František TEPLÝ, *O českých exulantech v Perně po r. 1621*, in: ČSPSČ 8/1900, s. 34–35 a 94–97.
  - TIEFTRUNK, *Příspěvek* – Karel TIEFTRUNK, *Příspěvek k dějinám exulantů českých*, in: PAM, V/1862, s. 26–33.
  - TRUHLÁŘ, *Dodatky* – Antonín TRUHLÁŘ, *Dodatky a opravy k biografickým starším spisovatelů českých a k starší české bibliografii*, in: ČČM 87/1913, s. 184.
  - *Um Gottes Wort vertrieben* – *Um Gottes Wort vertrieben: 350 Jahre Evangelisch-Lutherische Gemeinde Böhmischer Exulanten in Dresden*, [hrsg. vom Kirchenvorstand der Ev.-Luth. Johanneskirchgemeinde Dresden-Johannstadt-Striesen, Autorenkollektiv: Marie-Luise Lange], Dresden 2000.
  - URBÁNEK, *Eschatologie* – Vladimír URBÁNEK, *Eschatologie, vědění a politika. Příspěvek k dějinám myšlení pobělohorského exilu*, České Budějovice 2008.
  - URBÁNEK, *Patriotismus* – Vladimír URBÁNEK, *Patriotismus pobělohorského exilu*, in: HL 4/1995, s. 3–6.
  - URBÁNEK, *Proroctví* – Vladimír URBÁNEK, *Proroctví, astrologie a chronologie v dílech exulantů Paula Felgenhauera a Šimona Partlice*, in: Michaela HRUBÁ (Hrsg.), *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*, Ústí nad Labem 2001, s. 156–173.
  - VÁLKA, *Tolerance* – Josef VÁLKA, *Tolerance, či koexistence? K povaze soužití různých náboženských vyznání v českých zemích v 15. až 17. století*, in: SCeH 18, 35/1988, Supplement, s. 63–75.
  - VLČEK, *Dějiny literatury* – Jaroslav VLČEK, *Dějiny české literatury*, sv. 1, Praha 1960.
  - VOIT, *Encyklopedie knihy* – Petr VOIT, *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století. Papír, písmo a písmolijectví – grafické techniky – knižní dekor a ilustrace – knižní vazba – ilustrátoři a kartografové – tiskaři, knihkupci a nakladatelé – žánry a formy vydání*, Praha 2006 (Biblioteka Strahoviensis. Series monographica 2).
  - VOLF, *Exulanti* – Josef VOLF, *Čeští exulanti v matrikách perenských*, in: Sborník Jednoty starých českých rodů v Praze VI, 2/1935, s. 14.
  - VOLF, *Babylonské znamení* – Josef VOLF, *Pro „babylonské znamení“*, in: ČSPSČ 33/1925, s. 118–128.
  - VOLF, *Genealogické příspěvky* – Josef VOLF, *Genealogické příspěvky rodu Pfefferkornů z Ottopachu*, in: PA 23, 1908, s. 333–338, 587–590.
  - VOLF, *Tragedie perenská* – Josef VOLF, *Tragedie perenská ve zprávách českých exulantů*, in: Sborník Jednoty starých českých rodů v Praze II, 2/1931, s. 16–31.
  - VOLF, *Exulanti v Perně* – Josef VOLF, *Z dějin českých exulantů v saské Perně*, in: NZ VI/1923, s. 8–13, 49–55, 105–111, 165–172.
  - VOREL, *Außenbeziehungen* – Petr VOREL, *Die Außenbeziehungen der böhmischen Stände um die Mitte des 16. Jahrhunderts und das Problem der Konfessionalisierung*, in: Joachim BAHLCKE/Arno STROHMEYER,

- Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*, Stuttgart 1999, s. 169–178.
- **WÄNTIG, Grenzerfahrungen** – Wulf WÄNTIG, *Grenzerfahrungen. Böhmisches Exulanten im 17. Jahrhundert*, Konstanz 2007.
  - **WÄNTIG, Grenzraum** – Wulf WÄNTIG, *Alltag, Religion und Raumwahrnehmung – der böhmisch-sächsische Grenzraum in den Migrationen des 17. Jahrhundert*, in: Miloš ŘEZNÍK (Hrsg.), *Grenzraum und Transfer. Perspektiven der Geschichtswissenschaft in Sachsen und in Tschechien*, Berlin 2007, s. 69–81.
  - **WÄNTIG, Exulanten** – Wulf WÄNTIG, „Exulanten“ aus dem böhmischen Niederland in den angrenzenden Gebieten Kursachsens und der Oberlausitz, in: Michaela HRUBÁ (Hrsg.), *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*, Ústí nad Labem 2001, s. 107–116.
  - **WÄNTIG, Exulantenaufnahme** – Wulf WÄNTIG, *Kursächsische Exulantenaufnahme im 17. Jahrhundert. Zwischen zentraler Dresdner Politik und lebensweltlicher Bindung lokaler Machsträger an der sächsisch-böhmischen Grenze*, in: NASG 74/75, 2003/2004, s. 133–174.
  - **WÄNTIG, Weg ins Exil** – Wulf WÄNTIG, *Der Weg ins Exil – der Weg in den Mythos. Böhmisches Emigranten als „Exulanten“ in der oberlausitzischen Geschichte und Historiographie*, in: Joachim BAHLCKE (Hrsg.), *Die Oberlausitz im frühneuzeitlichen Mitteleuropa. Beziehungen – Strukturen – Prozesse*, Stuttgart 2007, s. 191–217.
  - **WÄNTIG, Zwischen Böhmen und Sachsen** – Wulf WÄNTIG, *Zwischen Böhmen und Sachsen, zwischen Religion und Alltagswahrnehmung – die Mikrogeschichte frühneuzeitlicher Konfessionsmigration als Geschichte von Grenzerfahrungen und Grenzüberschreitungen*, in: *Comparativ* 14,4/2004, s. 17–27.
  - **WINTER, Emigration** – Eduard WINTER, *Die tschechische und slowakische Emigration in Deutschland im 17. und 18. Jahrhundert*, Berlin (Ost) 1955.
- 3. elektronické zdroje:**
- Allgemeine Deutsche Biographie, Elektronische Version, herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften und der Bayerischen Staatsbibliothek, Februar 2007: www.deutsche-biographie.de/~ndb/adb_index.html
  - www.edocs.ub.uni-frankfurt.de/freytag/
  - www.exulanten.geschichte.uni-muenchen.de
  - www.meteoros.de/halo.htm
  - www.sfb-frueheneuzeit.uni-muenchen.de/projekte/c/c9.html
  - www.vd16.de
  - www.vd17.de
  - www.wunderzeichen.de